नं. ५१५५

शतपथ ब्राह्मणं
अष्टमं काण्डम्.

× × ×

पत्र. ९२

संहिता ब्राह्मणं

शतपथब्राह्मणोष्टमकाण्डः

५२५५

6155

#65 Missing.

F. = 91

ब्रा॰ ॐप्राणभृतउपदधाति। प्राणावैप्राणभृतःप्राणानेवैतदुपदधातिताःप्रथमायां
पं॰ चिताउपदधातिपूर्वार्द्धोह्येषोऽग्नेर्यत्प्रथमाचितिःपुरस्तात्तत्प्राणान्दधातितस्मादिमे।
१ पुरस्तात्प्राणाः १ तादशदशोपदधाति। दशवैप्राणायद्वाअपिवहुकृत्वोदश।
दशदशैवतत्सर्व्वकृत्वोदशदशोपदधातिपञ्चवाएतान्यभृतउपदधातिदशदश।
वाएकैकस्मिन्नंशोप्राणास्तदेषुसर्व्वेषुप्राणान्दधात्यनन्तर्हिताःपशुभ्यउपदधाति
नन्तर्हितांस्तत्पशुभ्यःप्राणान्दधातिसर्व्वतउपदधातिसर्व्वतएवैष्वेतत्प्राणान्दधा। १
ति २ यद्वेवप्राणभृतउपदधाति। प्रजापतेर्विस्रस्तात्प्राणाउदक्रामन्देवताभूत्वा।

तानब्रवीदुपमेतप्रतिमधत्ततद्धत्तयेनमेयूयमुदक्रमिष्टेतिसवैनदन्नंसृजस्वयन्नेव
यम्मयिशयंतउपवसामेतितेवाउभयेसृजामहाइतितथेतितेप्राणाश्चप्रजापतिश्च।
तदन्नमसृजन्तैताःप्राणभृतः २ सपुरस्तादुपदधात्ययंपुरोभवइत्यग्निर्वैपुरस्त
द्यत्तमाहपुरइतिप्राञ्चंह्यग्निमुद्धरन्तिप्राञ्चमुपचरन्त्यथयद्भुवइत्याहाग्निर्वैभुवो
ऽग्नेर्हीदंसर्वंभवतिप्राणोह्यग्निर्भूत्वापुरस्तात्तस्थौतदेवतद्रूपमुपदधाति ३ त
स्यप्राणोभौवायनइति।प्राणस्तस्माद्रूपादग्नेर्निरमिमीतवसन्तःप्राणायनइति
वसन्तमृतुम्प्राणान्निरमिमीतगायत्रीवासन्तीतिगायत्रीछन्दोवसन्तादृतोर्न्निर।

ब्रा॰ मिमीतमाययैगायत्रमितिनिगायत्र्यैछन्दसोगायत्रंसामनिरमिमीतगायत्र्याउ।
पं॰ पांशुरितिनिगायत्रात्साम्नउपांशुंनिरमिमीतोपांशोस्त्रिवृदित्युपांशोर्ह्य
२ स्त्रिवृतंस्तोमंनिरमिमीतत्रिवृतोरथन्तरमितित्रिवृतःस्तोमाद्रथन्तरंश्छनिर
मिमीत ५ वसिष्ठऋषिरिति।प्राणोवैवसिष्ठऋषिर्यद्वैनुश्रेष्ठस्तेनवसिष्ठोऽथोय
द्वस्तृतमोवसतितेनोएववसिष्ठःप्रजापतिगृहीतयात्वयेतिप्रजापतिसृष्टयात्व।
येत्येतत्प्राणंगृह्णामिप्रजाभ्यइतिप्राणमुरस्तात्प्रापादयततानोपदधातियेनान्ता
कामाःप्राणेतोस्ततद्धातिसकृत्सादयत्येकंतत्प्राणंकरोत्यथयत्रानानासादयेत्प्राण २

ं विच्छिंद्यास्मै पाविहृद्दिष्टकायत्तः सादनं सूददोहास्तस्मिंविहृद्विहृदग्निर्य्यावान।
ग्निर्य्यावनस्य मात्रा तावन्तमेवोपदधाति ६ अथ दक्षिणतो। यन्दक्षिणा विश्व।
कर्म्मेत्ययम्वै वायुर्व्विश्वकर्म्मा योयम्पवत एष हीदं सर्व्वं करोति तद्यत्तमाह दक्षिणे।
ति तस्मादेष दक्षिणैव भूयिष्ठं वाति मनो ह वायुर्भूत्वा दक्षिणतस्तस्थौ तद्देवता रूपमु
पदधाति ७ तस्य मनो वैश्वकर्म्मणमिति। मनस्तस्माद्रूपादायुषो निरमिमीत ग्रीष्मो
मानसः ऋतुर्ग्रीष्मन्तस्मान्मनसो निरमिमीत त्रिष्टुब्ग्रैष्मीति त्रिष्टुभञ्छन्दो ग्रीष्मादृतो।
र्न्निरमिमीत त्रिष्टुभः स्वारमिति त्रिष्टुभश्छन्दसः स्वारं साम निरमिमीत स्वाराद।

ब्रा॰ न्तर्यामश्चतिस्राग्रामस्त्रोन्तर्यामं गृहत्त्रिरमिमीता इतिपञ्चदशान्तर्यामात्पंचदशार
पं॰ म्नन्तर्यामाङ्कूद्धान्पञ्चदशाः स्तोमस्त्रिरमिमीत पञ्चदशाद्धृहदिति पञ्चदशान्स्तोमा
२ द्धृहत्पृष्ठत्रिरमिमीत ८ भरद्वाजऋषिरिति मनो वै भरद्वाजऋषिरन्नं वाजो यो वै म
नो बिभर्ति सोऽन्नं वाजं भरति तस्मान्मनो भरद्वाजऋषिः प्रजापतिर्वद्दीतयावयेतिश।
जापतिस्सृष्ट्वा व्येयेतन्मनोगृह्णामि प्रजाभ्य इति मनो दक्षिणतः प्रापादयत तानो
पद्धातियेतानाकामामनस्मिलीस्तद्धाति सकस्मादपत्येकन्तन्मनःकरोमथय ३
न्नानामादयेन्मनोद्रविडिंघान्तैषा विहृदिष्टका तस्यो को वन्युः ९ ब्राह्मणम् ।अथ

पश्चा।दयम्पश्चाद्धिस्यब्धवाऽस्मसौवा आदित्यो विश्ववाघरायेवैषउदेमयथेदं सर्वैम्य
वोभवतितद्यन्नमाहुःपश्चादितितस्मादेतं प्रत्यञ्चमेवयन्तम्पश्यन्तिचतुर्दशीदित्योभूत्वा।
पश्चान्नश्यौतदेवतद्रूपमुपदधाति १ तस्माद्वतेवैश्वधन्वसमिति। चतुर्दशस्माद्रूपा
दादित्यात्त्रिरमिमीतवर्षाश्चाहृष्पशतिवर्षात्र्रसंवत्पशोनिरमिमीतजगतीवार्षीति
जगतीच्छन्दोवर्षाभ्यस्तस्त्रिरमिमीतजगत्यामास्रक्तमभितिजगत्यैच्छन्दसस्रक्तं।
मंसामनिरमिमीतवर्षेमाकृक्रास्त्रक्तमात्ताम्नःशुक्रोग्रहस्त्रिरमिमीतशुक्रात्समद
शाहृतिशुक्रात्सुहात्समदशाःस्तोमस्त्रिरमिमीतसमदशाद्वैरूपमितिसमदशात्स्तोमा

श्रा॰
पं॰
४

हैद्रूपंस तृचमभिमिमीत २ जमदग्निरृषिरिति। चक्षुर्वै जमदग्निरृषिर्यदनेन जगत्प।
श्यत्यथो मनुते तस्माच्चक्षुर्जमदग्निरृषिः प्रजापतिगृहीतया त्वयेति प्रजापतिसृष्ट
यात्वयेत्येतच्चक्षुर्गृह्णामि प्रजाभ्य इति चक्षुः पश्चात्मापादयत नानोपदधाति येना।
नाकामाश्चक्षुषी लक्ष्याति सकृत्सादयत्येकं तच्चक्षुः करोत्यथ यन्नाना सादयेच्च।
क्षुर्हविछिन्द्यात्तस्मात्त्रिवृद्दिकानस्योकोवक्षुः ३ अथोत्तरतः। इदमुत्तरात्स्वरिति दि।
शो वा उत्तरात्तयन्माश्चाद्दोनरादिक्षुत्तरात्समात्सर्वस्मादिशोथयत्स्वरिमाद्दश्वगौदि ४
लो दिशः श्रोत्रं इदिशो भूर्वोनरानस्तस्मौदेवतद्रूपमुपदधाति ४ तस्य श्रोत्रं सौव

5

मिति। श्रोत्रं तस्माद्रूपा दिग्भ्यो निरमिमीत शरच्छ्रोत्रीति शरदृतुः श्रोत्रान्निरमिमी।
तानुष्टुभमस्मान्नुष्टुभश्छन्दः शरदस्मतोन्निरमिमीतानुष्टुभमेपडमिममनुष्टुभश्छन्दस
पेडुः साममनिरमिमीतैडान्मंथीमेत्साम्नो मन्थिनं ग्रहं निरमिमीत मन्थिन एकविं
शः ऋतिमन्थिनो ग्रहादेकविंशः शं स्तोमं निरमिमीतैकविंशाद्वैराजं सामैकविं
शात्स्तोमाद्वैराजं ब्रह्मन्निरमिमीत ५ विश्वामित्र ऋषिरिति। श्रोत्रं वै विश्वामित्र ऋ
षिर्यदेनेन सर्वतः शृणोत्यथो यदस्मै सर्वतो मित्रं भवति तस्माच्छ्रोत्रं विश्वामित्र ऋषिः
प्रजापतिगृहीतया त्वयेति प्रजापतिसृष्टया त्वयेत्येवैतच्छ्रोत्रं गृह्णामि प्रजाभ्य इति श्रो

ब्रा॰ ऋस्तु नयतः प्राणापानादयत नानो पद्धाति ये ना नाकामाः श्रोत्रेतो लद्धाति तस्मात्स्मादय
पं॰ मेकं न श्रोत्रं करोत्यथ यन्नानासादये श्रोत्रं हविर्धिं यानेषाविन्नृदिष्टकान स्मोको व
५ न्यः ६ अथ मध्यारयसुपरि मतिरितिचन्द्रमा वा उपरि नयन्न माहोपरीसुपरिष्टि चन्द्र
मा अथ यन्मतिरिमा हवा एवमतिर्वा वाहीदं सर्वं मनुते वा एव चन्द्रमा भूत्वोपरिष्टान्
मीतेदेवतद्रूपमुपदधाति ७ तस्यै वा अग्न्यमेति। वाचं तस्माद्रूपाच्छन्दसो निरमिमी
त द्वेमन्तो वाचमरति हेमन्तस्य वस्तमाचो निरमिमीत पङ्क्तिं हेमन्तीति पङ्क्तिः छन्दसो हेमन्ता ५
द्धेनो निरमिमीत पङ्क्त्या निधनवदिति पङ्क्त्या छन्दसो निधनवत्साम निरमिमीत निधनवत

आग्रयण इति निधनवतः साम्न आग्रयणो ग्रहन्तिरमिमीताग्रयणात्त्रिणवत्रयस्त्रिं
शावित्याग्रयणाद्ग्रहात्त्रिणवत्रयस्त्रिंशौ स्तोमौ निरमिमीत त्रिणवत्रयस्त्रिंशाभ्यां
शाक्वररैवते इति त्रिणवत्रयस्त्रिंशाभ्यां स्तोमाभ्यां शाक्वररैवते पृष्ठे निरमिमीत ८
विश्वकर्मर्षिर्वा चारीदं सर्वमकृत तस्मादाहुर्विश्वकर्म ऋषिः प्रजापतिरुद्दीनयात।
येति प्रजापतिरुद्दृष्यामयेयेन द्वाचङ्कृत्वाभि प्रजाभ्य इति वाचमुपरिष्टान्मापादयत।
तानेोपदृष्यांति येनाष्कामा मा वाचितांस्त दृध्याति सकृत्सादयमेकान्तद्वाचङ्कुरोतमष्ठय
वानासादयेद्वाचं दृविविह्विंयात्तेमधात्रिदृदिष्टकान्तस्योकोपधम्मः ५ पत्नैतदत्रैयत

ब्रा॰ स्याणाश्च प्रजापतिश्चासृजन्तैतानावानैव सर्वो यज्ञो य उ देवानामन्नम् १ ता दश दशोपद
पं॰ धाति । दशाक्षरा विराड् विराडु कृत्स्नमन्नं सर्वमेवास्मिन्नेतत्कृत्स्नमन्नं दधाति सर्वं त उ
६ पदधाति सर्वं तं एवास्मिन्नेतत्कृत्स्नमन्नं दधाति नादैना दैना विराज एता प्राणान्बिभ्रति ।
यत्प्राणान्बिभ्रति तस्मात्प्राणभृतः ॥ प्राणभृतम् २ तदाहुः । किंप्राणाः किंप्राणभृत
इति प्राणा एव प्राणा अङ्गानि प्राणभृदङ्गानि हि प्राणान्बिभ्रति प्राणास्त्वेव प्राणा अन्नं
प्राणभृदन्नं हि प्राणान्बिभर्ति १ तदाहुः । कथमस्यैताः सर्वाः प्राजापत्या भवन्ती
ति यदेव सर्वाः स्वाहा प्रजापतिमद्दीनयावयेमेव स्वदास्यैताः सर्वाः प्राजापत्या भवन्ति २ ६

तदाहुः। यदिन्द्राय राथन्तराय स्तुवतेऽथ शंसत्यथ कस्मात्स्मरुत्वतीन्द्राणां छन्दस्समा
मानि चोपदधातीति संस्यावैकर्मणो ब्रवीति तद्यद्वै विशति पदा ग्रहो गृह्यते स चि।
सामगीयते तदैन्द्रेण यज्ञस्य रत्वतीन्द्राणां छन्दस्समानि चोपदधात्यथ यदुपरिष्टादिन्द्र
द्राणां स्तुतशस्त्रं भवत तदैन्द्रेण यज्ञ उपरिष्टादिन्द्राणां स्तोमांश्च पृष्ठानि चोपद।
धाति ३ तदाहुः। यदेतत्त्रयं संहृक्रियते यदस्तोत्रं शस्त्रमथ ग्रहं दैवस्तोत्रं चोपद
धाति कथमस्यात्रापि शस्त्रमुपहितं भवतीति यद्वाव स्तोत्रं तच्छस्त्रं यथा सत्येव स्तुवते
तानुवषट्करोति शंसत्येवमु हास्यात्रापि शस्त्रमुपहितं भवतीति ४ तदाहुः। यद्यथा

ब्रा॰ पं॰ ८

पितः पुत्रमेवं स्त्रीणि प्रथमाख्याद्दा अथ कस्माद्दक्तामयोः संक्रातीति सामवास्त्वः

पतिस्तत्पत्न्यापि यथा पितः पुत्रमेवस्तूयाद्यथा पतिः संतं पुत्रमस्तूयान्नदृक्तनस्मा

द्दक्तमयोः संक्रामतिकस्माद्विः संततीति पितरमृत्युस्योत्तरोस्तत्स्तत्तनोति।

तस्माद्वेभ्यपकपवद्दाति ५ तथाः पुस्तादुपद्याति ताः प्राणभूतोस्य याः प।

श्चात्ताः स्वद्धर्भूतस्ता अपानभूतोस्य याद्दक्षिणतस्य मनोभूतस्ता उ व्यानभूतोस्य या उ

त्तरतस्माः श्रोत्रभूतस्ता उदानभूतोस्य या मध्येतावाग्भूतस्ता उ समानभूतः ६ तद्दृ ८

चरकाद्वर्ध्येवो। व्याप्तवा व्यानभूतो व्यानभूत उदानभूतः समानभूत स्वद्धर्भूतो म।

7

नोभूतः श्रोत्रभूतो वाग्भूतं नैषां च पद्यस्तिनि न तथा कुर्याद्दृन्नं हैवैरेचयंत्यज्ञोपवेतानि सर्वा
णिरूपाण्युपधीयन्ते ७ स वै पुरस्तादुपधाय पश्चादुपदधाति प्राणो ह्यपानो भूत्वाङ्गु
ल्यग्रेभ्य इति सञ्चरत्यपान उह प्राणो भूत्वाङ्गुल्यग्रेभ्य इति सञ्चरति न यत्पुरस्तादुपा
धाय पश्चादुपदधात्येता वै वैतत्प्राणौ सन्तनोति सन्दधाति तस्मादेतौ प्राणौ सन्त
तौ संहितौ ८ अथ दक्षिणत उपधायोत्तरत उपदधाति व्यानो ह्युदानो भूत्वाङ्गु
ल्यग्रेभ्य इति संचरत्युदान उह व्यानो भूत्वाङ्गुल्यग्रेभ्य इति सञ्चरति न यद्दक्षिणत उप
धायोत्तरत उपदधात्येता वै वैतद्व्यानौ सन्तनोति सन्दधाति तस्मादेतौ प्राणौ सन्त

ब्रा॰ तौसंहितौ ४ अथप्राणभृतउपदधाति। सप्राणभृतोरेतःसिक्तोर्वैलयोपदधाति२
पं॰ श्रूयोर्वैरेतःसिक्तोमध्यमनुशृङ्ख्योमध्यतएवास्मिन्नेतत्प्राणान्दधातिसर्वतउपदधा
८ तिसर्वतएवास्मिन्नेतत्प्राणान्दधात्यथोएवं दैवं रेतःप्राणाःसमन्तत्राभिपर्य।
8 क्रान्तवीयतिरश्चीश्चोपदधातितस्मादिमेतञ्चयतिर्यञ्चयस्मान्तत्प्राणाःसं
सृष्टाउपदधातिप्राणानेवैतत्सन्तनोतिसन्दधातितस्मादिमेप्राणाःसन्ततःसं
हिताः १ प्राणभृतम् २ तौहैकेपुरुषस्तुपाञ्च्योपदधत्ये। एषवैप्राणस्तमेताबिभै। ८
भ्रतियत्प्राणम्बिभ्रतितस्मात्प्राणभृतइतिनतथाकुर्यादेषोहैवप्राणोयएषहिरण्मयः

पुरुषस्तस्य एवं यमात्मा यावदिदमभ्यममग्निं चिदिनस्तघद्वास्येनाङ्गान्याभिः प्रा।
णस्तु: प्राणो ह्यस्यैतदङ्गान्यभिप्रणयायद्वै प्राणोऽङ्गान्यभिप्रणोति शुष्यन्ति वा वै
तन्म्लायन्ति वा तस्मादेनाः परिश्रिते वोपार्श्वीपदध्याद्यथयामध्यउपदधाति ता
भिरस्यैष आत्मा पूर्णस्तावपदैवैतस्मा एतन्नैर्विता: । तदाहुः । यदयम्पुरो भुवो यन्र
तिणा विश्वकर्मायमस्या दक्षिणाश्चरद्भूतन्नात्तस्य रियमयपपरिमतीरिति सर्वमाति
दिशोऽथन्नअनेन कस्मादेना अस्त्वस्यादेशोपदधातीति प्राणो वै प्राणभृत यस्त
सर्वतो दिशा उपदध्यात्मा गणः दैवायं प्राणः सर्वा दिशो यदेनाएवमभ्यनूक्ताः

ब्रा॰ सतीरत्वयादेशेष्ठुपदधाति तस्मादयं प्राणाः सन्तत्वया सर्वाण्यङ्गानि सर्वमात्मान
पं॰ मनुसंचरति २ स एष पशुर्यदग्निः । सोऽयमेव सर्वः कृत्स्नः संस्कृतस्तस्य याः पुरस्तादुप
९ दधाति तौ बाहू अथ याः पश्चात्ते सक्थ्यावथ या मध्य उपदधाति स आत्मानारेतः ।
सिचोर्वेलयोपदधाति शिश्नं यो वै रेतः सिचोर्मध्यमनु शिश्नं यो मध्यतो ऽयमात्मा स
र्वेत उपयन्ति तस्मिन् सर्वो ऽयमात्मा ३ तदाहुः । यन्नैवं पुरोगणेष्वेकैकः स्तोममेवैकैकं
शृष्ट्युपदधात्यथ कस्मादत्र द्वौ स्तोमौ द्वे शृष्टी उपदधातीत्यात्मा वा अस्यैष आत्मान
न्तदङ्गानां ज्येष्ठं विरिष्ठं वीर्यवत्तमङ्करोति तस्मादयमात्माङ्गानां ज्येष्ठो वरिष्ठो । ९

9

वीर्य्यंवन्नमः ४ तदाहुः कथमस्यैषोग्निः सर्व्वः कृत्स्न इष्टकायामिष्टकायां संस्कृ
तोभवतीतिमज्जायजूरस्थीष्टकामांसंसादनंत्वक्सूददोहालोमपुरीषमस्यय
जुःस्वत्पुरीषमेवमुहास्यैषोग्निःसर्व्वःकृत्स्नइष्टकायामिष्टकायांसंस्कृतोभव
ति ५ सएषसर्व्वाण्यग्निः। सयोहैतमेवंसर्व्वाण्यग्निंवेदसर्व्वंहैवाप्येति ६
अथातःसमञ्चनप्रसारणस्यैवसमञ्चितंह्येकेसमञ्चनप्रसारणेनेत्यभिमृशन्तिप
शुरेषयदग्निर्यदावैपशुरङ्गानिसमञ्चतिप्रसारयत्यथसतैर्वीर्यंकरोति ७ सव
त्सरोसिपरिवत्सरोसीदावत्सरोसीद्वत्सरोसिवत्सरोसि।उषसःकल्पन्तामहोरात्रा

श्रा· लोकंपृणामहंमा सा लोकंपृणामामा सा लोकंपृणान्ना स्तव लोकंपृणानां संवत्सर।
पं· लोकंपृणानाम् प्रेमापत्यैः सञ्चय्यप्रवसाय्य। सुपर्णी चिदसि तया देवतयाङ्गिरस्वद्ध्रुवः
१० सीदेति ॥ ८ ॥ अथ यदस्मादस्थो घातयति। स्तोकस्तो ह एकः पतयोरूपं पुरस्ताद्वैतेनाभिस्र।
ष्टस्तस्मादेनमेतेनाभ्येव कर्षेदिति ॥ ९ ॥ अथ यदस्मादस्मिंश्चित्राद्यन्त्रितो। नयन्ति वा।
10 गाव्यारः प्राणो वै समञ्चन प्रसारणं यस्मिन्वा अङ्गे प्राणो भवति तत्सम्याचतिप्रच।
सारयति सञ्चितमेवैनमदिप्छात्दध्यत्मानदस्मिन्प्राणं समञ्चनप्रसारणं दधाति १०
न यामसञ्चाचतिप्रचसारयतीति तदेदेव समञ्चनप्रसारणमस्मिन्नेतद्वाचदस्यन्त्या।

मंधुरिवैवैवनड्वाचयत्नुपानकृतोश्चोसदस्मस्माहिश्चादभ्यत्रुर्द्वैवैतस्मिंस्तेषाणद्
धुर्घौवा आत्मन्याणः सपदवप्राणन्तद्यन्याणभूतउपदधातितदस्मिन्प्राणं समं
चतप्रसारणं दधातितयासंचावतिप्रचमारयत्तस्यलोकम्पृणोउपदधात्यस्याः स।
कान्नयोरूपविमंपुः पुरीषञ्चितिवपतितस्योपरिमंधुः १० ब्राह्मणम् ४ प्रथमोध्या
यः द्वितीयांचितिमुपदधात्योनद्वैदेवाः प्रथमांचितिंचित्वासमारोहंश्चयमेवलोकः
प्रथमाचितिरिमुमेवतल्लोकं संस्कृत्यसमारोहन् १ तेम्रुवं। श्वेनयथ्वमितिचिति
मिच्छतीतिवावतदमुवचितत्यूर्ध्वमिच्छतेतितेचेतयमानाएतांद्वितीयाञ्चितिमपश्यन्

ब्रा॰ न्मह्यं दृंह पृथिव्यास्त्वर्वाचीनमन्तरिक्षात्तेषामेष लोको ध्रुवः स्थावा प्रतिष्ठित एवमनस्यासीत् २

प॰ तेष्विन्नावमुत्वान्ध्रुवमेवास्मात्तौ भिषजौ स्यौ ध्रुवन्न रस्माद्वितीयां चितिमुपयन्नमि ।

११ नि किंन्वैतेन नो भविष्यतीति ध्रुवमेव नो स्यात्त्वग्निश्चित्या याज्ञधर्ग्रं भविष्यथ इति ते

थेति ते भ्यो पत्नीमश्विनौ द्वितीयां चितिमुपाधत्तां तस्मादाहुरश्विनावेव देवानां तथ

र्यः इति २ स उपदधाति । ध्रुवक्षितिर्ध्रुवयोनिर्ध्रुवासीति यद्वै स्थिरं यत्प्रतिष्ठितं तद्ध्रुव

मथ वा एषामेष लोको ध्रुवः स्थावा प्रतिष्ठित एवमनस्यासीत्तमेवैतत्स्थिरं ध्रुवं कुरुता अ । ११

त्यघनां ध्रुवं योनिमासीद साधुयेति स्थिरं योनिमासीद साधुयेत्येतद् उख्यस्य केतुमग्र ।

थमंत्रब्राह्मणेत्वयमनाऽग्निरूपाख्यातस्यैषप्रथमः केनत्वयत्प्रथमांचितिमत्तब्राह्मणेमे
नदक्षितेनापूर्णेनासादयन्तामिदंमोऽस्यक्षितोऽस्यपूर्णउपाधत्ताम् ४ ऊर्णायिनीकृतवती
पुरंधिरिति। ऊर्णायमिववैदिपावितिः स्योनेसीदह्वस्नेपृथिव्याइतिपृथिवीवै
प्रथमाचितिस्तस्यैशिवेस्योनेसीदसदनंस्येतदभिवाहृत्वाएवसत्वोपृणन्निस्येता
स्तांदेवताअभिगृणन्निस्येतदिमाह्यस्यायीपिदिसोभगायेलीमाह्यस्यएवसौभगा
येस्येतदक्षितेनापूर्णेनासादयन्तामिदंतेऽस्यक्षितोऽस्यपूर्णउपाधत्ताम् ५ तेर्देतैर्दत्तयि
नेदसीदेति। स्वेनवीर्येणेसोदसीदेस्येतदेवानांसम्नेऽसूह्तेरणायेतिदेवानांस

ब्रा॰ मायमहंतेरण्यायेन्येनपितृंनैवधिष्ठन्नवश्रास्वशेवेतियथापितापुत्रायस्योनःस्वशेव
पे॰ एवंनःस्वशेवैधीत्येतन्नात्मावेशानन्नात्मसंविशस्वेत्यात्मावैतन्नूस्तान्वेशेनात्मानात्मसंविश
१२ स्वेत्येतद्दक्षिणाधर्मंसादयन्नाभिमृशेत्स्विनोऽग्निर्धर्मउपायनं ६ पृथिव्याःपुरीष
मसीति।पृथिवीवैप्रथमाचितिस्तस्याएतत्पुरीषमिवयत्क्षितीयाश्मोनामेतिरसोना
12 मेत्येतन्नामात्मनाविश्वेश्राभिमृशन्नदेवाश्चितिनात्मनामध्यभिमृशन्तदेवास्वेनतन्तोमपृष्ठा
द्यूतवत्नीदक्षीदेतियात्मोमात्मस्थानात्मसमानोभवतितैरेषात्मोमपृष्ठाप्रजावदस्मे।
द्रविणायजस्वेतिप्रजावदस्मेद्रविणायजस्वेत्येतद्दक्षिणाधर्मंसादयन्नाभिमृशेत्स्वि १२

नैष्ठ्यर्थं ऽउपाधानाम् ७ तां एतां दिश्यां एतेनः शिवोऽर्द्धलयोपदधातीमे वै रेतः शिवा
वनयोस्त्वहिं शोदधाति तस्मादनयोर्दिशः सर्वत ऽउपदधाति सर्वतस्तद्दिशोदधाति ।
तस्मात्सर्वतो दिशः सर्वतः समीचीः सर्वतस्तत्समीचोर्दिशोदधाति तस्मात्सर्वतः
समीच्यो दिशस्ता नाना नोपदधाति नाना लादयति नाना सल्यैदमाधिवदति नाना हि
दिशः ८ अथ पञ्चमीं दिश्यामुपदधाति ऊर्ध्वा हमा दिक्तायमोर्ध्वा दिगवोसर्व्वादि ।
सोऽमुमेवैतदादित्यमुपदधाति ताम्नन्तरेणाद्दक्षिणां दिश्यामुपदधात्यमुतेद्वादित्यमम
न्तरेणाद्दक्षिणां दिशं दधाति तस्मादेषोऽन्तरेणाद्दक्षिणान्दशमेति ९ अदित्यास्त्वपृष्ठे

ब्रा॰ सादयामीति। यद्वा अग्निरिमामेवैतमेवैतमेतत्प्रतिष्ठायाम्प्रतिष्ठापयत्यन्तरिक्ष

पं॰ स्य धर्त्रीं विष्टम्भनीन्दिशामधिपत्नीम्भुवनानामित्यन्तरिक्षस्य ह्येष धर्त्री विष्टम्भनी।

११ दिशामधिपत्नी भुवनानाम् ऊर्मिर्द्रप्सो अपामसीति रसो वा ऊर्मिर्विश्वकर्मा त ऋषि

रिति प्रजापतिर्वै विश्वकर्मा प्रजापतिसृष्टासीत्येतदश्विनाध्वर्यू सादयतामिह त्वेत्य।

श्विनौ ह्यध्वर्यू उपाधत्ताम् १० यद्वेवैतामाश्विनीरुपदधाति। प्रजापतिं विस्रस्तं देवा।

ता आदाय समुदक्रामन्तस्य यदूर्ध्वं प्रतिष्ठाया अर्वाचीनं मध्यात्तदस्याश्विनावादायो १२

त्क्रम्यातिष्ठताम् ११ तावब्रवीदुप मेतं प्रति म एतद्धत्तं येन मे युवमुदक्रमिष्टमिति

कित्वौननो भविष्यन्तीति ध्रुवहेवस्मैवस्मपनदात्मनो भविष्यतीति तयेतितद।
स्मिन्वेनदृश्चिनोत्प्रथमपनाम् १२ तथापना: पश्चाश्चिम। पतदस्पतदात्मनस्तय
देताग्रश्चोपदध्यतियदेवासौनाग्रात्मनस्तदस्मिन्नेवस्मतिदध्यातितस्मादेताग्रश्चोप
दध्याति १३ ध्रुवन्दितिर्ध्रुवयोनिर्ध्रुवासीति। यदैवस्थिरं यदप्रतिष्ठितन्तध्रुवमथवा अस्मै
नदक्षिरमिवाध्रुवमिवात्मनअसीनदेवैनस्थिरन्ध्रुवं कृत्वा प्रथमपनाम् १४ कुलायि
नीघृतवतीपुरन्धिरिति। कुलायमिवबा अस्मैतदात्मनःसौर्दृतोहृदपितेहसीदस्य
ददयतमिवास्मैतदात्मनःपृथिव्यापुरीषमसीतिपुरीषमस्य हितमिववा अस्मैतदा

ब्रा॰ त्मनोरेनः स्विचोर्वैलयाऽऽहूयोर्वैरेनः स्विचोऽश्विमाचयामिववाग्र्सैनतशात्मनः स।
पं॰ र्वैतउपदधाति सर्वैतोऽग्र्सैनतशिम्नात्मात्मनः प्रत्यपनाम् ।५ अथ यत्र्वैस्येऽउपदधा
१५ स्यात्नवपनेयमस्मैअनत्नेवैतउपदधाति शुक्रमस्तुविष्येग्रेमाहूनृत्स्निनामनीपन
योरेतेनामभ्यामेवैतेपतउपदधाति रेदूहके भवतोरो हिमासाहूतः सकृत्स्माद।
15 यत्येकं तदह्नं करोति ।६ नयदेतेनाग्नेोपदधाति। सवैतस्यपक्षोऽग्निरिमउलोका। सं
वनस्पतयस्पयदृष्टं मृज्या प्राचीनमन्तरिक्षान्नदस्यैषाहिनीयचितिस्तदमयीक्ष। १५
अनन्तयदेतेनाग्नीउपदधाति यदेवास्यैते आत्मनस्तदस्मिन्नेतत्प्रतिदधाति तस्मादेते

ग्नेोपदधाति १७ यद्वेवैते ग्नेोपदधाति। प्रजापतिरेषोग्निः सर्वस्मा उ प्रजापतिस्त
स्यपरार्द्धंप्रतिष्ठाया अर्वाचीनमस्यात्मनस्तस्यैषा द्वितीया चितिस्तदस्यग्रीक्षमस्त्रनुस्तय
दैतेश्वाग्नेोपदधाति यद्देवास्यैते आत्मनस्तदस्मिन्नेतत्प्रतिदधाति तस्मादेतेग्नेोपद
धाति १८ ब्राह्मणम् २ अथैवैषदेवीरुपदधात्ये। षवैसाद्वितीया चितिर्यांमेध्यास्त
दक्षिणा उपायन्तांताम्रुपधायेदं सर्वमभवत्तांयदिदं किञ्च १ तद्देवा अब्रुवन्। न्वाषि
नौवा इदं सर्वमभूत्ताम्रुपजानीतयथावयमिदाप्यसामेति ते ब्रुवन्श्चेतयध्वमि
तिचितिमिच्छतेतिवावतदब्रुवंस्तदिच्छततयथावयमिदाप्यसामेति रेवेतयमा

ब्रा॰ नाप्ताऽश्वकाश्यपश्यन्त्वैश्वदेवीः २ तिसृभ्योऽग्निश्चितो बाऽश्वः सर्वं समभूत्तामश्चिन्वम
पे॰ मित्ताश्चिनोश्चितिमनूपदह ˘ ˘ ˘ तिश्चिभ्यामेवाश्चिनोश्चितिमनूपादधतत।
१५ स्मादेतामाश्चिनीश्चितिश्चिन्वात्वतेतस्मायश्यैवसूर्वो ˘ ˘ मुदकं पवमेतासामाः–
˘ ˘ ˘ ˘ वाश्चिनोश्चितिमनूपादधत २ यद्धेववैश्वदेवीमुपदधाति। यैवैतेविश्वदे
15 वापतंद्वितीयाश्चितिमपश्यन्तामेतपतेनरसेनापायस्तपतेनानेवैतदुपदधातिता।
पताःसर्वाःप्रजाःस्तारेतःसिक्तोवैलयोपदधातीमेवैरेतःसिक्ताववनयोस्तत्वजाद १५
धातितस्मादनयोप्रजाःसर्वेतउपदधातिसर्वेलस्तत्वजादधातितस्मात्सर्वेतः।

प्रजादिश्याअनूपदधातिदिक्षुतत्प्रजादधातितस्मात्सर्वासुदिक्षुप्रजाः ४ यद्वेववै।
श्वदेवीरुपदधाति। प्रजापतेर्विस्रस्तात्सर्वाः प्रजामध्यतउदक्रामन्तेनस्माअप्रियो।
नेस्ताएनमेतस्मिन्नात्मनः प्रतिहितेअपपन्न ४ सयः सप्रजापतिर्व्यस्रंसत। य
मेवसयोयमग्निश्चीयतेययाअस्मात्ताः प्रजामध्यतउदक्रामन्नेताएतावैश्वदेव्या।
इष्टकास्तद्यदेताउपदधातियाएवास्मात्ताः प्रजामध्यतउदक्रामंस्ताअस्मिन्नेतत्प्र
पादयतिरेतः सिचोर्वेलयापृष्ठयोवैरेतः सिचौमध्यमुपृष्ठयोमध्यतएवास्मिन्ने।
ताः प्रजाः प्रपादयतिसर्वतउपदधातिसर्वतएवास्मिन्नेताः प्रजाः प्रपादयति ६

ब्रा॰ यद्देव वैश्वदेवीत्तपद्धासे । तद्वै प्रजापतिरेतस्मिन्नात्मनः प्रतिष्ठितेकामयत प्रजाः

प॰ सृजेय प्रजायेयेति स एतैरभिरद्भिः प्राणैः संवत्सरेणाक्षिभ्याः समुद्गम्भूत्वेता ˘˘ ज ।

९ यज्ञश्यैवैन यजमानस्त्वताभिर्दैवताभिः समुद्गम्भूत्वेताः प्रजाः प्रजनयति तस्माऽ इमसर्वो

सेवसन्न सन्नविभ्यनुवर्त्तते ॥ सन्नर्षभ्यभिरिति । तरत्व्याजनयद्दत्वाभिर्द्वैसमुद्गम्भू

16 त्वाप्राजनयत्सन्न विधाभिरित्यापोवैविधाश्रद्धिर्हीदं सर्वं विहितमद्भिर्द्वैसमुद्गम्भूत्वा

प्राज ˘˘ सन्नद्दैवैरितितद्देवात्प्राजनयद्यद्देवात्प्राव्वतनेसन्नद्दैवैर्वयोनाधैरिति । ९

प्राणावैदेवावयोनाधाः प्राणैर्हीदं सर्वं वयुनं नद्धमक्षोत्वन्तस्तासवैदेवावयोना ।

याश्छन्दोभिर्हीदं सर्वं समपन्नत्त्वहस्माग्नौ वै समगृभ्णात्साग्निजनयद्दम्येयत्नावैश्वेत।

गायेतिस्मं वत्समेणोवाश्वग्निर्वैश्वानरः संवत्सरेण वै समगृभ्णात्साग्निजनयदश्विनाय्यु।

र्वसाद्यतानिद्वेवेत्यश्विभ्यां वै समगृभ्णात्साग्निजनयत् ८ सत्तर्वसभिरितिदक्षिण

नासत्तद्वसत्र्याजनयत्सप्तऋद्वैरेतिपश्चात्तडुदात्र्याजनयत्सप्तऋवाद्विसैरित्रिउस्सत।

त्तदाद्विमात्र्याजनयत्सप्तऋ्विश्वेदेवैरिषुपरिष्टात्तद्विश्वान्देवात्र्याजनयत्सतौ वै समान

प्रभृतयः समानोदर्कोनानामध्यतस्तायत्समानप्रभृतयः समानोदर्काः समानी

भिर्हिदेवताभिःपरस्तात्तोपरिष्टाच्चसमगृभ्णात्साजनयद्यथ्ययन्नानामध्यतोऽग्नाम्या

ब्रा॰ पे॰ २ दिश्यञ्जामदधतः प्राजनयन् ९ ब्राह्मणम् ६ अथप्राणभृतउपदधाति। नहैदेवाग्र।
भुवश्चेनयथ्वमिति चितिमिच्छतेति वावनदस्तुवंस्ते चेतयमानावायुमेव चितिम
पश्यंस्तामस्मिन्नदधुस्तथैवास्मिन्नयमेतद्दधाति। प्राणभृतउपदधाति। प्राणो
वैवायुर्वायुमेवास्मिन्नेतद्दधाति रेतःसिचोर्वेलये मे वै रेतःसिचावनयोस्तद्वायु
न्दधाति तस्मादनयोर्वायुः सर्वतउपदधाति सर्वतस्तद्वायुन्दधाति तस्मात्सर्वतो
17 वायुः सर्वतः समीचीः सर्वतस्तत्सम्यञ्चं वायुन्दधाति तस्मात्सर्वतः सम्यङ्वाय २
वोभ्योऽ भ्योवातीति दिश्या अनूपदधाति दिक्षु तद्वायुन्दधाति तस्मात्सर्वासु दिक्षु वा

पुः २ यद्वेव प्राणभृत उपदधाति। स वै तद्यजुष्मतीषु प्राणान्दधाति ताभ्योऽनन्तर्ही --
वैश्वदेवीमुपदधात्यनन्तर्हितांस्तद्यजुष्मतीभ्यः प्राणान्दधाति प्राणं मे पाह्यपानं मे।
पाहि व्यानं मे पाहि चक्षुर्म उर्व्या विभाहि श्रोत्रं मे श्लोकयेत्येतानेवास्वेतत्प्राणा
न्दधाति ३ अथापस्या उपदधाति। ते ह देवा अब्रुवंश्चेतयध्वमिति चितिमिच्छतेति
वाव तदब्रुवंस्ते चेतयमाना वृष्टिमेव चितिमपश्यंस्तामस्मिन्नदधुस्तथैवास्मिन्नयमे
तद्दधाति ४ अपस्या उपदधाति। यो वै वृष्टिर्वृष्टिमेवास्मिन्नेतद्दधाति रेतःसिचोर्वेल
येमे वै रेतःसिचावनयोस्तद्वृष्टिं दधाति तस्मादनयोर्वर्षति सर्वत उपदधाति सर्वत

ब्रा॰ स्तद्वृष्टिन्दधातितस्मात्सर्वतोवर्षतिसर्वतःसमीचीःसर्वतस्तत्समीचीर्वृष्टिन्दधाति।
पं॰ धातितस्मात्सर्वतःसम्यङ्ङ्वासर्वाभ्योदिग्भ्योवर्षतिवायव्याश्चानूपदधातिवायौ
१८ तद्वृष्टिन्दधातितस्माद्यांदिशंवातोवेतितान्दिशंवृष्टिरन्वेति ५ यद्वेवापस्याउपद
धाति। यैवैतत्प्राणेष्वपोदधातिता अनन्तर्हिताःप्राणभृद्भ्यउपदधात्यनन्तर्हिता।
18 स्तस्मात्प्राणेभ्योपोदधात्यथोअन्नंवाआपोनन्तर्हितन्तत्प्राणेभ्योन्नन्दधात्यपःपि।
वौषधीर्जिन्वद्विपादवचतुष्पात्पाहिदिवोवृष्टिमेरयेम्मूर्द्धावयःश्येनापवैश्वेत– १८
द्धमाआपोदधाति ६ अथच्छन्दस्याउपदधाति। तद्वैदेवाअब्रुवंश्चेतयध्वमितिचिति

मिक्तेतिवावनदनुवैंस्तिचेतयमानाःपशूनेवचितिमपश्यंस्तामस्मिन्नदधुस्तथै
वास्मिन्नयमेतद्दधाति ७ छन्दस्याउपदधाति।पशवोवैछन्दांसिपशूनेवास्मिन्ने।
तद्दधातिसर्वतउपदधातिसर्वतस्तत्पशून्दधातितस्मात्सर्वतपशवोपस्याअनूप
दधाम्स्वेतत्पशून्प्रतिष्ठापयतितस्माद्यदावर्षत्यथपशवःप्रतितिष्ठन्ति ८ यद्वे।
वछन्दस्याउपदधाति।प्रजापतेर्विस्रस्तात्पशवउत्क्रामंश्छन्दांसिभूत्वातान्गायत्री
छन्दोभूत्वावयसाप्नोत्यद्वयसाप्नोत्तदिछन्नाशिशःसातद्धत्वाप्रजापतिरेता
यैववयसाप्नोत् ९ मूर्द्धावयइतिप्रजापतिर्वैमूर्द्धासवयोभवत्प्रजापतिछन्दइति

ब्रा॰
पं॰
९

प्रजापतिरेवच्छन्दोभवत् ९ तदेवं वयइति। प्रजापतिर्वैतत्तं सवयोभवत्सर्यत्तेकि
न्तइतियद्वा अनिरुक्तं मनस्यन्त्सनिरुक्तोवै प्रजापतिः प्रजापतिरेवच्छन्दोभवत्
विष्टम्भोवयइति। प्रजापतिर्वैविष्टम्भः सवयोभवदधिपतिश्छन्दइतिप्रजापतिर्वा।
अधिपतिः प्रजापतिरेवच्छन्दोभवत् १२ विश्वकर्मावयइति। प्रजापतिर्वैविश्वक
र्मासवयोभवत्परमेष्ठीछन्दइत्यापोवैप्रजापतिःपरमेष्ठीताह्यपरमेस्थानेतिष्ठन्ति
19 प्रजापतिरेवपरमेष्ठीछन्दोभवत् १३ तानिवाएतानि। चत्वारिवयांसिचत्वारि। ९
छन्दांसितदष्टावष्टाक्षरागायत्र्यथयावैसागायत्रीयातद्भूत्वाप्रजापतिरेतामसृजत्।

वयमाप्नोतस्माज्जीर्णस्य गुरुमयमाप्नोत्स्माच्चतनेतस्माद्धमन्वोह्वेवयथोयथस्मान्त्र
वर्मनेतयथेस्माम्नेपशवउत्क्रामन्त्रेनेनेपञ्चदशेनाहेवज्रो वै पञ्चदशो वज्रः पंचदश।
त्तस्माद्यस्यपशवोभवन्त्येवमपाप्मानाऽहतेवज्रो वै देवतस्याथापमानमप
दन्तितस्माद्याक्राञ्चद्दिशं पशुमानेतिवज्रविहताऽहैवतामस्त्वेति १४ ब्राह्मण
म् ७ मस्तोवयइति। मस्तमेवमाप्नोद्विवलेकृन्तद्येकपदावैविवलेकृन्तदेकप
दाद्भूताज्जाउद्वक्रमुः १ वृश्चिवयइति। वृश्चिमयमाप्नोद्विशालेकृन्तद्द्विप
दावैविशालंकृन्तद्द्विपदावैविशालकृन्तोद्विपदाद्भूतावपकुचक्रमुः २ पुरु

ब्रा॰ षो वय इति पुरुषं वयसाप्नोत्तन्द्रं छन्द इति पङ्क्तिर्वै तन्द्रं छन्दः पङ्क्तिर्हि भूत्वा पुरुषो व्य-
पं॰ चक्रमत् ३ व्याघ्रो वय इति। व्याघ्रं वयसाप्नोदनाधृष्टं छन्द इति विराड्वा अनाधृष्टं छ-
२० न्दोऽन्नं वै विराडन्नमनाधृष्टं विराड्ढि भूत्वा व्याघ्रो व्यचक्रमत् ४ सिंहो वक्क्रमेणैव पा।
शृङ्गिकक्कानि छन्दांस्युपदध्याति ५ पष्ठवाड्वय इति। पष्ठवाहं वयसाप्नोद्बृह-
20 ती छन्द इति बृहती हि भूत्वा पष्ठवाड्व्यचक्रमत् ६ उक्षा वय इति। उक्षाणं वयसाप्नो-
त्ककुप् छन्द इति ककुब्भूत्वोक्षा व्यचक्रमत् ७ ऋषभो वय इत्यृषभं वयसाप्नोत्स- २०
तोबृहती छन्द इति सतोबृहती हि भूत्वर्षभो व्यचक्रमत् ८ अनड्वान्वय इति। अनड्वाह-

मयसामोत्पंक्तिश्छन्दइतिपंक्तिंछंदोभूत्वानड्वाहंउच्चक्रमुः ९ धेनुर्वयइति। धेनुर्मय
सामोजगतीछन्दइतिजगतीछंदोभूत्वाधेनवउच्चक्रमुः १० अविर्वयइति। अविर्मय
सामोत्रिष्टुप्छन्दइतित्रिष्टुभंभूत्वाअववयउच्चक्रमुः ११ दित्यवाड्वयइति। दित्यवाड्।
मयसामोविराट्छन्दइतिविराड्भूत्वादित्यवाहउच्चक्रमुः १२ पंचाविर्वयइति। पंचावि
र्वयइति। पंचाविंवयसामोगायत्रीछन्दइतिगायत्रीछंदोभूत्वापचावयउच्चक्रमुः १३
त्रिवत्सोवयइति। त्रिवत्संवयसामोउष्णिक्छन्दइत्युष्णिग्भूत्वात्रिवत्साउच्चक्रमुः १४
तुर्यवाड्वयइति। तुर्यवाहंवयसामोदनुष्टुप्छन्दइत्यनुष्टुभंभूत्वातुर्यवाहउच्चक्रमुः

ब्रा॰ पत्नैवैतेपशवो। यांस्तत्प्रजापतिर्द्वगसमाभोत्मैवेपशुम्पथममाहा थययोषत्कन्दोवय।
पं॰ सावश्येनोंक्थन्स्मावपरिगह्मात्मन्नयन्नात्मन्नक्रतनश्रैवैनामयमेतद्रूयसावेवक्त।
२१ न्समावरिगमात्मन्यन्नश्रात्मकृते ९ सपथपशुर्यदग्निः। सोऽग्नैव सर्वैः कृत्स्नैः सं।
21 स्कृतस्तस्याः पुरस्तादुपदधाति शिरोस्यैतद्यथयादतिणतस्योनतस्मसश्रात्माथ
याःपश्चात्मस्त्वम् १० सवैपुरस्तादेवाग्रउपदधाति शिरोदिग्रथमेंजायमानस्यजा
यतेथदतिणतउपधायोत्तरतउपदधाति साहैमयमात्मानाजायताश्मयपश्चोत्सक्क २१
ऽस्यततोजायमानस्यजायते ११ नयानिवर्षिष्ठानिकन्दांऽसितायेसाविष्ठाःप।

शावस्तान्मध्यउपदधातिमध्यन्तस्तनिश्रश्वरिष्ठंकरोतितस्मान्मध्यमस्यतिपशुं
वतिष्ठोत्यर्थवीर्यवत्तमाःपशावस्तान्दक्षिणतउपदधातिदक्षिणन्तर्ह्यस्पशोर्वी
र्यवत्तरङ्करोतितस्माद्दक्षिणोर्ह्यःपशोर्वीर्यवत्तरः ९ पूर्वार्द्धेवजघनार्द्धेच्चाणि
ष्ठोकरोति।यदादम्मूष्मनस्मस्तैनेनाश्रोणिष्ठाऽथयदिहद्रूसिष्ठाम्मम्रूउपदधाति
तेनोपनाश्रोणिष्ठाःपूर्वार्द्धेवतज्जघनार्द्धेच्चपशोरणिष्ठोकरोतितस्मात्पूर्वार्द्धेवज
घनार्द्धेच्चपशोरणिष्ठोतस्मात्पूर्वार्द्धेनवजघनार्द्धेनचपशुरुचतिष्ठतिसच्चविश
म्यलोकेष्टकाउपदधात्यप्यणाःसक्षालन्तयोरुपरिमेधुःश्रीर्वत्रिवपतितस्योपरि।

ब्रा॰ मयः २ ब्राह्मणम् १ द्वितीयोऽध्यायः तृतीयाञ्चितिमुपदधात्येतद्वैदेवा द्वितीयाञ्चि

पं॰ तिञ्चत्वासमारोहन्नहंश्रियमावर्वोवीनमन्तरिदानदेवतस्मकृत्समसमारोहन्

२२ १ तेब्रुवंश्चेतयध्वमितिचितिमिच्छतेतिवावतदब्रुवंस्तिनऊर्द्धमिच्छतेतितेचेतय

मानाऽन्तरिक्षमेवस्मृतृतीयाञ्चितिमपश्यंस्तेभ्यएषलोकोऽच्छदयत् २ त

22 इन्द्राग्नीअब्रुवान्युवन्नइमांतृतीयाञ्चितिमुपधत्तमितिकिन्नौततोभविष्यतीतित्व।

वमेवनःश्रेष्ठौभविष्यथइतितथेतितेभ्यएतामिन्द्राग्नीतृतीयाञ्चितिमुपधत्तांत २२

स्मादाहुरिन्द्राग्नीएवदेवानांश्रेष्ठाविति २ सवाइन्द्राग्निभ्यामुपदधाति।विश्व।

कर्म्मणा सादयतीतीन्द्राग्नी वै विश्वकर्म्माणौ वैतान्तृतीयाञ्चितिमपश्यत्तस्मादि
न्द्राग्निभ्यामुपदधाति विश्वकर्म्मणा सादयति ४ यद्वेवेन्द्राग्निभ्यामुपदधाति वि।
श्वकर्म्मणा सादयति प्रजापतिं विस्रस्तं देवता आदाय समुदक्रामंस्तस्येन्द्राग्नी च वि।
श्वकर्म्मा च मध्यमादायोत्क्रम्यातिष्ठंत् ५ तानब्रवीदुपमेत प्रति म एतद्धत्त येन।
मे यूयमुदक्रमिष्टेति किन्नस्ततो भविष्यतीति युष्मद्देवत्यमेव म एतदात्मनो भवि
ष्यतीति तथेति तदस्मिन्नेतदिन्द्राग्नी च विश्वकर्म्मा च प्रत्यदधुः ६ तद्यैषा मध्यमा
स्वयमात्मे। तदस्य तदात्मनस्तद्यदेता मध्यमा उपदधाति यदेवास्यैषात्मनस्तदस्मि।

शा॰
पं॰
२२
23

न्त्रैतन्मतिरूप्यानितस्मादेनामत्रोपदधाति ७ इन्द्राग्नी अव्यथमानामिष्टकां दृं-
हतं युवमिति यथैव यजुस्तथा बन्धुः पृष्ठेन द्यावापृथिवी अन्तरिक्षं च विबाधसम्।
इति पृष्ठेन ह्येषा द्यावापृथिवी अन्तरिक्षं च विबाधते ८ विश्वकर्मा त्वा सादयत्वि-
ति। विश्वकर्मा ह्येतां तृतीयां चितिमपश्यदन्तरिक्षस्य पृष्ठे व्यचस्वतीं प्रथस्वतीमि-
त्यन्तरिक्षस्य ह्येतत्पृष्ठं व्यचस्वत्प्रथस्वदन्तरिक्षं यच्छान्तरिक्षं दृंहान्तरिक्षं मा हिं-
ंसीरित्यात्मानं यच्छात्मानं दृंहात्मानं मा हिंसीरित्येतत् ९ विश्वस्मै प्राणा- २२
यापानाय। व्यानायोदानायेति प्राणो वै स्वमात्मणः सर्वस्मा उ वा एतस्मै प्राणाः प्रति

ष्ठायै चरित्रायेती मे वै लोकाः स्वयमातृण्णा इम उ लोकाः प्रतिष्ठा चरित्रं वायुष्ट्वाभि
पात्विति वायुष्ट्वाभिगोपायत्वित्येतन्मह्या स्वस्त्येति महत्या स्वस्त्येत्येतच्छर्दिषा शं।
तमेनेति यच्छर्दिः शान्तमं तेनेत्येतत्सादयित्वा सूददोहसाधिवदति तस्योक्तो बंधुः।
थ सामगायति तस्योक्तो परिमबंधुः ९ अथ दिश्या उपदधाति। दिशो वै दिश्या दि
श एवैतदुपदधाति ताभिरदो वायुर्दिग्भिरनन्तर्हिताभिरुपैता एतास्वा एवैतदुप
दधाति ता उ पराभूः पुरस्तादग्नेस्तमन्वालोगेष्टका उपदधात्यसौ वा आदित्य एता आ
सुन्न वा दित्य एन्द्रित स्पृट्टति दिक्षु चिनोति तायन्मैवैवस्पर्शे हि हिडीतन्नस्य मे हिहिर्दोवा पन।

ग्रा॰ योन्तरग्निकर्मणं यस्य स्याज्वकारपणीनामयदिद्वाद्वयोपदधातीति देनायो नौ पुष्करपर्णो प्रति

प॰ ष्ठापयतीति यो द्वैताश्वमदिद्वौ भवन्तीतामु न क्ताद्विताः समानमणाया उपदधाति तन्तरि

२५ क्षेमेवमध्यमामथयमान्तरणानन्तर्हिता सन्दन्तरिता दिशो दधात्यन्तरा उ तना सन्दन्तरि

ता दिशो दधातीत्येतः सिचा वैलयेमेवैतः सिचा वनयोस्तु दिशो दधातीति तस्माद्द्व

25 यो दिशः सर्वत उपदधाति सर्वत स्तद्दिशो दधातीति तास्सर्वतो दिशः सर्वतः समीचीः।

सर्वतस्तत्समीचीर्दिशो दधाति तस्मात्सर्वतः समीच्यो दिशः ॥ यद्वेव दिश्या उपद २५

धाति। छन्दांसि वै दिशो गायत्री वै प्राची दिक्त्रिष्टुप्दक्षिणा जगती प्रतीच्यनुष्टुबुदीचीप

क्षिः बृहती पशवो वै छन्दांस्यन्नमितिम्मध्यमाचितिस्तद्देतन्मध्यन्दधाति तस्मादन्न।
दितायतनाः पशवः ११ यद्वेव दक्षिणा उपदधाति। छन्दांसि वै दिशः पशवो वै।
छन्दांस्यन्नम्पशवो मध्यम्मध्यमा चितिर्मध्यतस्तदन्नन्दधाति ना अनन्तर्हिताः स्व
यमातृण्णाया उपदधाति प्राणो वै स्वयमातृण्णानन्तर्हितं तत्प्राणादन्नन्दधात्युत्तरा
उत्तरोत्तरप्राणादन्नन्दधाति रेतःसिचोर्वेलया पृष्टयो वै रेतःसिचौ मध्यम्पृष्टयो मध्य
न्तमेवास्मिन्नेतदन्नन्दधाति सर्वत उपदधाति सर्वत एवास्मिन्नेतदन्नन्दधाति १२ ग
ज्ञासि प्राचीदिक्। विराडसि दक्षिणा दिक् सम्राडसि प्रतीचीदिक् स्वराडस्युदीचीदिक्।

श्री॰ प॰ २५ धिषत्त्यामिद्धनीदितितिनामाज्ञासाम्नेनातिनामयादमेवैनापलडपदधातिता।
नानोपदधातिनानासाद्यतिनानासूददोहसाधिवद्तिनानाद्गिदिशः ४
ब्राह्मणम् ४ प्रथमः प्रपाठकः समाप्तः । कण्डिकासंख्या ॥४५ अथ विश्वज्योति
रुपदधाति । वायुर्वै मध्यमा विश्वज्योतिर्वायुर्ह्येवान्तरिक्षलोके विश्वज्योतिर्वायु
मेवैतदुपदधाति तामनन्तर्हितां त्रिष्टुभमुपदधाति दिव्वेतद्वायुन्दधाति तस्मा
त्सर्वासुदिक्षुवायुः १ यद्वेव विश्वज्योतिरुपदधाति । प्रजा वै विश्वज्योतिः प्रजा
ह्येव विश्वं ज्योतिः प्रजा नन्वमेवैतदुपदधाति तामनन्तर्हितां त्रिष्टुभमुपदधा। २५

25

तिदृढंतन्वन्नादधातितस्मात्सर्वाअदितिःश्वन्ना: २ विश्वकर्मात्वासादयत्विति।
विश्वकर्माह्येतांतृतीयांचितिमपश्यदन्तरिक्षस्यपृष्ठेज्योतिष्मतीमित्यन्तरि
प्रयं क्षस्यपृष्ठेज्योतिष्मतीत्यायु: ३ विश्वस्मैप्राणायापानाय।व्यानायेतिप्राणोवैवि
श्वंज्योति:सर्वस्माउवाएतस्मैप्राणोविश्वंज्योतिर्यच्छेतिसर्वंज्योतिर्यच्छेत्येतद्वायु
ष्टेधिपतिरितिवायुमेवास्याअधिपतिंकरोतिसादयित्वासूददोहसाधिवदतित
स्योक्तोबन्धु: ४ अथर्तव्येउपदधाति।ऋतवएतेयदृतव्याऋतूनेवैतदुपदधा
तिनभश्चनभस्यश्चवार्षिकावृतूइतिनामनीएनयोरेतेनामभ्यामेवैनेएतदुप

ग्रा॰ स्थानिहै ३ हकेभवन्तो हैदिमामावृतः सकृन्मादयध्येकं नहरतन्क्षुरोमवकास्यपद्।
पं॰ धामवकाभिः प्राक्षादयन्मापोवाश्ववकाश्रपसन्देनस्मिन्द्वौ दधानि न स्मादेनामि
२६ न्द्रौभूयिष्ठमवर्षति ५ अथोन्वेरा ३ मश्रोजेश्यशा २ रदाहृन्न् शनिनामनीपनयोरेते।
26 नामम्पामेवैनेपनरुपस्थानिहै ३ हकेभवन्तो हैदिमामाहृतः सकृन्मादयध्येकं।
नहरतंकरोत्मवकामूपस्थामापोवाश्ववकाश्रपसन्देनस्मर्मौः पुरस्तादधानि न स्मा
दनस्मात्सोः पुरस्ताद्वर्षति नोपरिष्टान्मस्कादयनि न स्मात्तनथेवोपरिष्टाद्वर्षति ६
नधदेनाश्रयोपस्थानि। सत्वन्मरणेभोग्निरिमा ३ लोकाः सत्वन्मरणस्मान्नरित्वमेव। २६

मध्यमाचितिरन्तरिक्षमस्यवर्षाशारदावृतूतद्यदेताअत्रोपदधातियदेवास्यैता।
आत्मनस्तदस्मिन्नेतत्प्रतिदधातितस्मादेताअत्रोपदधाति १ यद्वेवैताअत्रोपदधाति
प्रजापतिरेषोऽग्निःसंवत्सरउप्रजापतिस्तस्यमध्यमेवमध्यमाचितिर्मध्यमस्यवर्षा
शारदावृतूतद्यदेताअत्रोपदधातियद्वेवास्यैताआत्मनस्तदस्मिन्नेतत्प्रतिदधाति।
तस्मादेताअत्रोपदधाति २ तावाएताश्चतस्रऋतव्यामध्यमायांचिताउपदधाति
द्वेद्वेइतरासुचितिषुचतुष्पादावैपशवोऽन्तरिक्षंमध्यमाचितिरन्तरिक्षेतत्पशून्दधा
तितस्मादन्तरिक्षायतनाःपशवः ३ यद्वेवचतस्रश्चतुष्पादावैपशवोत्रस्यशावो

श्रा
पं
२

27

मध्यममध्यमायांचितिर्मध्यन्तस्तदुपदधाति ॥ यद्देवचन्द्रमा वृत्रोएष यदग्निर्मध्यन्त।
त्वमितिपशुमरिश्चन्द्रो सतिनिमन्मध्यमस्यतिपशुर्ब्बृहिष्ठः ११ तावायतना। अनन्तस्त्स्तनस्था
स्नासांविश्वज्योतिः पञ्चमीपञ्चदिश्यास्तस्पादशादशाविराडन्नंविराण्मध्यमस्या।
माचितिर्मध्यन्तस्तदुपदधाति का अनन्तर्हिताः स्वयमातृण्णाया उपदधाति प्राणो।
वैस्वयमातृण्णानन्तर्हितन्नस्मात्प्राणादन्नन्धाम्नमाराउन रन्तस्मात्प्राणादन्नन्धाति १३ अ।
थप्राणभृत उपदधाति। प्राणा वै प्राणभृतः प्राणानेवैतदुपदधाति ता दश यद्देवचन्त
सा अस्ववस्वाराबा ·· दितंब्रावृत्रास्तमा अश्वितयमत्रावदक्षदिदन्नाबमन्यापोपद। २

यातिभवन्तिदशवैप्राणाः पूर्वार्द्धेउपदधातिपुरस्ताद्धीमेप्राणाआत्मनस्मिन्पादिज्योतिष्मतीं

यछेतिप्राणोवैज्योतिः प्राणमेवयछेसैवैनदाहुनाग्रनन्तर्हिताकरनमात्मनउपदधाति

प्राणोवैवायुरेतत्पृतत्स्मायुष्मन्तिप्राणंदधाति ५ ब्राह्मणम् १ अथछन्दस्याउपदधा।

ति।पशवोवैछन्दांसिस्यनक्तिरिवमध्यमाचितिरन्तरिक्षंपशून्दधातितस्मादन्तरिक्षा

यतनाःपशवः १ यद्वेवछन्दस्याउपदधाति।पशवोवैछन्दांसिमध्यमपशवोमध्य।

माध्यमाचितिर्मध्यतएवतत्पशून्दधाति २ ताद्वादशद्वादशोपदधाति।द्वादशाक्षरा

वैजगतीपशवोवैजगत्यन्तरिक्षंमध्यमाचितिरन्तरिक्षेणैतत्पशून्दधातितस्मादन्त

ब्रा॰ त्रिवृदायतनाःपशवः ३ यद्वेवद्वादशद्वादश।द्वादशाक्षरावैजगतीपशवोवैजगत्यन्नम्पश
पं॰ वोमध्यममध्यमाविति मध्यतस्तदन्नन्दधातिमध्यतोह्यन्नेनहिताःप्राणभृद्यउपदधातिन।
२८ न्नर्दितन्नत्तस्मात्प्राणेभ्योन्नन्दधात्यन्तराउतन्नत्तस्मात्प्राणेभ्योन्नन्दधाति ४ माच्छन्दस्तम।यश्चै।
लोकोमायंहिलोकोमितइवप्रमाछन्दस्तदन्तरिक्षलोकोवैप्रमान्तरिक्षलोकोह्यस्मा
ल्लोकात्प्रमितइवप्रतिमाछन्दस्तदसौवैलोकःप्रतिमेषह्यन्तरिक्षलोकोप्रतिमितइ
वास्रीविश्छन्दस्तदन्नमस्रीवियत्तद्येषुलोकेष्वन्नन्तदस्रीवियोघोपदेभ्योलोकेभ्यो २८
न्नंस्रवतितदस्रीवियोघ्यालोकनिरुक्ताअवछन्दांस्युपदधाति ५ पङ्क्तिश्छन्दः।३।

28

सिककुछन्दोबृहतीछन्दोनुष्टुप्छन्दोविराट्छन्दोगायत्रीछंदस्त्रिष्टुप्छन्दोजगतीछन्दइत्ये
तानिनिरुक्तानिविराड्छमानिछन्दांस्युपदधातिपृथिवीछन्दोन्तरिक्षंछन्द
तियाश्चेतद्देवत्यानिछन्दांसिताश्चैवैतदुपदधात्यग्निर्देवतावातोदेवतेत्येतावै
देवताश्छन्दांसिताश्चैवैतदुपदधाति ६ सर्वाणिनिरुक्तानिचानिरुक्तानिचोपदधा
तिसर्वयन्तसर्वाण्यनिरुक्ताऽप्यपाधास्यदन्तवन्ताऽत्रमभविष्यद्देष्णनदन्ताश्चयन्तसर्वा।
एवनिरुक्तानिपरोक्षंदन्ताऽत्रमभविष्यंनद्देनदक्षुसंस्थाननिरुक्तानियानिरुक्तानि।
वोपदधातितस्मान्निरुक्तमन्त्रमद्यमानन्ततीयते ७ तानिवाएतानि।त्रीणिद्वादशा

ब्रा॰ न्मुपदधाति। तत्षट्त्रिंशं शत्षट्त्रिंशदक्षरा बृहत्येषा वै सा बृहती यान्तद्देवा अन्तरि।
पं॰ क्षम्बृहतीन्तृतीयाञ्चितिमपश्यंस्तस्मादेनस्यै देवा उत्तमाः ८ यद्वेवैता इष्टका उप
२९ दधाति। प्रजापतिर्विस्रस्तात्सर्वाणि भूतानि सर्वा दिशोनुव्युदक्रामन् ९ स यः स
प्रजापतिर्व्यस्रंसत। अयमेव स योयमग्निश्चीयतेथ यान्यस्मात्तानि भूतानि व्युद।
29 क्रामन्नेतास्ता इष्टकास्तद्यदेता उपदधाति यान्येवास्मात्तानि भूतानि व्युदक्रामंस्ता
न्यस्मिन्नेतत्प्रतिदधाति १० तया दश प्रथमा उपदधाति। स चन्द्रमास्ता दश भवन्ति २९
दशाक्षरा वै विराड्विराडु चन्द्रमा अथ या उत्तराः षट्त्रिंशदर्धमासाश्चैते मासा

ष्टवर्विंशतिरर्द्धमासा द्वादश मासास्त्वत्मा वै संवत्सरः सर्वाणि भूतानि ११ ते
यत्र देवाः समस्कुर्वंस्तदस्मिन्नेतानि सर्वाणि भूतानि मध्यतोऽदधुस्तथैवास्मिन्नय
मेतद्दधाति ता अनन्तर्हिता अन्तर्बाह्या उपदधात्यनन्तर्हितान्सर्वाणि भूतानि प्रतिष्ठा
पयति १२ ब्राह्मणम् २ अथ वालखिल्या उपदधाति। प्राणा वै वालखिल्याः प्रा
णानेवैतदुपदधाति ता यद्वालखिल्या नाम यद्वा उर्वरयोरसम्भिन्नं भवति खिलऽ
ति वै तदाचक्षते वालमात्रादु हेमे प्राणा असम्भिन्नास्ते यद्वालमात्रादसंभिन्नास्तस्मा
द्वालखिल्याः १ सवै सप्त पुरस्तादुपदधाति। सप्त पश्चाद्यास्तघाः सप्त पुरस्तादुपदधा

आ॰ तियएवंवेदममपूर्वस्मात्प्राणात्स्तानस्मिन्त्रेनहृत्याति २ अथयदाथाः ममपश्चाद्देशामेवे।
पं॰ तस्मात्प्राणानामेतात्प्राणाम्बतिप्रतीकरोतितस्मायदेभिरत्रमत्तितदैनेरमेति ३ यदेव
३० ममपूर्वस्मादुपदधाति। ममवाङ्मेपूर्वस्मात्प्राणाम्बलाविदेवोह्नवाणिशिरोग्रीवाय
हृदेवाभेस्तनमममहे: हे: हिप्राणापतेवैममपूर्वस्मात्प्राणात्स्तानस्मित्रेनहृत्याति ४
30
अथयाः ममपश्चात्ममवाङ्मेपश्चात्प्राणाम्बवाहृदेवकीवानिहेप्रतिष्ठेयदवाङ्गाम
स्तनममममहे: हे: हिप्राणपतेवैममपश्चात्प्राणात्स्तानस्मित्रेनहृत्याति ५ मूर्द्धासिर। ३०
ड्वासिकृणावर्प्रासियरणी यन्त्रीराडन्त्रासियमनीध्रुवासिधरित्रीमेतानेवास्मि

नैतध्रुवान्नागान्यच्छति ६ यद्देववालखिल्या उपदधाति यो तद्देवा वालखिल्याभि
रेवेमाल्लोकान्समस्पृण्वंस्त्र्योर्ह्वानस्पृतस्थार्वांचस्तथैवैतद्यजमानो वालखिल्याभि
रेवेमाल्लोकान्संयातीतस्थोर्ह्वानस्पृतस्थार्वांचः ७ मूर्द्धासिराडितीमल्लोकमरो
हद्ध्रुवासिधरुणेत्यन्तरिक्षलोकं धर्त्र्यसिधरणीत्यमुल्लोकमायुषेत्वावर्च्चसेत्वाकृ
ष्यैत्वाक्षेमाय त्वेति चत्वारः स्तनाश्चत्वारः पशवो ऽन्नं पशवस्तपतेस्तनैर्भिस्तनाश्चत्वारः पशु
भिरेवनान्नेनामुष्मिल्लोके प्रतितिष्ठेत्तथैवैतद्यजमानपतेस्तनैर्भिस्तनाश्चत्वारः पशुभि
रेतेनान्नेनामुष्मिल्लोके प्रतितिष्ठति ८ सप्तपराञ्चि वसोर्द्धाराद्यमुवै प्रतिष्ठाने देवार।

ब्रा॰ मांप्रतिष्ठामभिप्रत्यायंस्तथैवैतद्यजमानस्मात्प्रतिष्ठामभिप्रैत्येति ९ यत्नीनाडिम
पं॰ मुल्लोकमरोहं। अन्तरिक्षमतीमन्तरिक्षलोकं ध्रुवासि धरित्रीतीमल्लोकमिवैवो
३१ जेनारथ्येनाप्यापोषाय त्वेति चत्वारस्तनुव्याख्याः पशवो न्वपशवस्तपत्नेस्तनुभिस्तन।
ष्याद्दैः पशुभिरेतेनान्नेनास्मिंल्लोके प्रत्यतिष्ठंस्तथैवैतद्यजमानः पत्नेस्तनुष्याद्दैः प
शुभिरेतेनान्नेनास्मिंल्लोके प्रतितिष्ठति १० अथातः सम्पत्तिरेव। या अमूरेकादशे
ष्टका उपदधाति यो ऽसौ प्रथमो ऽनुवाकस्तदन्तरिक्षं स आत्मा तद्यजमान एकादशं भव। ३१
त्येकादशाक्षरा वै त्रिष्टुप् त्रैष्टुभमन्तरिक्षमथ या उत्तराः षड्भिः स वायुः स प्रजापतिः

31

सोग्निःसम्पद्यमानः ॥११॥ तयाःपुरस्तादुपदधाति।शिरोस्यैतास्तादशभवन्तिद।
शवैप्राणाःप्राणाउवैशिरःपूर्वार्धेउपदधातिपुरस्ताद्धीदंशिरः ॥१२॥ अथयाद
क्षिणतो।यदूर्ध्वंमध्यादवाचीनंशीर्ष्णस्तदस्यैताअथयाःपश्चाद्यदूर्ध्वंप्रतिष्ठा
याअर्वाचीनंमध्यात्तदस्यैताःप्रतिष्ठैवास्यताः ॥१३॥ तयःसप्तपुरुषादालिखिता
उपदधाति।यएवेमेसप्तपुरुषास्तानात्मन्नस्मिन्नेतद्दधातिताअनन्तर्हिताएता
भ्योदशभ्यउपदधात्यनन्तर्हितांस्तच्छीर्ष्णःप्राणान्दधाति ॥१४॥ अथयाःसप्तपश्चा।य
एवेमेसप्तपश्चात्पुरुषास्तानस्मिन्नेतद्दधातिताअनन्तर्हिताएताभ्योद्वादशभ्यः

ब्रा॰ पश्यन्ननन्तर्हितां स्वदात्मनः प्राणान्यथा निस्मपण्वायुः प्रजापतिर्यस्मिन्हेइमे।
पं॰ लोका इति तेसमन्तं पर्यङ्कस्तस्य तृतीयां चितिमपश्यत्ति वायुश्चैव तदन्तरिक्षं समस्त
३२ स्योपहत्तेथलोके शृणोऽपश्यामस्मात्संस्मानयोरुपरिमंयुः परीष्ठन्निवपति ।
सोपरिमंधुः ।५ ब्राह्मणम् ४ तृतीयोध्यायः चतुर्थीचिति ॥ मुपश्यामेतेहेदं।
32 वास्तृतीयाचितिश्चिवासमारोहदन्तरिक्षं वै तृतीयाचितिरन्तरिक्षमेवतत्संस्कृत्य
समारोहन् । तेऽब्रुवन् । चेतयध्वमिति चितिमिच्छतेति वा वाव तदब्रुवंस्तिर्यगूर्ध्वमिच्छ ३२
तेतितेचेतयमानाएतांचतुर्थीं चितिमपश्यन्स्वर्गमेवलोकं दिवादर्वाचीनं दिवं ।

ल्लोकमेषलोकोध्रुवस्त्वाप्रतिष्ठितइवमनस्यासीत् २ तेब्रह्माब्रुवंस्त्वामिमोपद
धामहाइतिकिंमेततोभविष्यतीतित्वमेवनःश्रेष्ठोभविष्यसीतितथेतितेब्रह्म।
ण्येपादधंस्तस्मादाहुर्ब्रह्मैवदेवानांश्रेष्ठमितितद्देतयावैचतस्त्रोविंशीर्मेथा
वापृथिवीविष्टम्भोब्रह्मवैचतस्त्रोविंशतितस्मादाहुर्ब्रह्मणाद्यावापृथिवीविष्टब्धेइ
तिस्तोमानुपदधातिप्राणावैस्तोमाःप्राणाउवैब्रह्मब्रह्मैवैतदुपदधाति २ यद्वेवस्तो।
मानुपदधामेतद्धदेवाःप्रजापतिमब्रुवंस्त्वामिमोपदधामहाइतितथेतिसवैनाब्र।
वीत्किंमेततोभविष्यतीतियेदद्दकिंचप्रजापतिर्देवेष्वीपकिंमस्माकंततोभविष्य।

ब्रा· नीत्येवोत्तुस्मादुदैतच्छिलाश्रुत्रेथिष्ठन्तेकिमस्माकंततोभविष्यतीत्येवाङ्गुरयथयम
पं· ग्राः पितृरित्येयमेवाहैवं हितद्ग्रे प्रजापतिश्चदेवाश्चसमभवद्स्तत्स्तोमानुपदधा
११ तिप्राणावैस्तोमाः प्राणाउवैप्रजापतिः प्रजापतिमेवैतदुपदधाति ४ यद्वेवस्तो
मानुपदधाति। येवैतेप्राणाऋषयपत्स्नन्यश्रीष्चितिमपश्यंस्तेतपतेनरसेनोपायं
33 स्तपतेनतानेवैतदुपदधातिस्तोमानुपदधातिप्राणावैस्तोमाः प्राणाउवाऋषयऋ
षीनेवैतदुपदधाति ५ यद्वेवस्तोमानुपदधाति। प्रजापतिंविस्रस्तन्देवताआ। ११
दायसुदकामंस्तस्मायरहृंस्मधाद्वाचीनंशीर्ष्णस्तदस्मावाग्नुराद्योनक्रमातिश्

ह्येवनाश्वभूतासंवत्सरस्यपाणिच ६ तस्मन्नवी। उपमेदिषतिमपनद्देदियेनमे
तमुदक्रमीरिति किमेतनोऽभविष्यतीति तद्देवत्यमेवमपनदात्मनोऽभविष्यती
ति तच्छ्रेतितन्दस्मिन्नेतद्वायुः समस्थात् ७ तयापनाश्वरादशाश्चथमा। पनदस्म
तदात्मनस्त्यदेता श्रेयोपदधाति यद्देवास्यैताना श्वमनन्तरस्मिन्नेतस्यतिदधाति न।
स्मादेता श्रेयोपदधाति लोमानुपदधाति प्राणाद्वैलोमाः प्राणा उद्वैवायुर्वायुमेवै।
तदुपदधाति ८ सयुरत्नाउपदधात्या। श्रुस्मिहृदितियपवद्यिहृल्लोमसत्तदुपद।
धातितयत्नमादाश्रुतिदेयदिलोमानामाशिश्येवायुर्वाया श्रुस्मिहृन्मपश्रुविश

ब्रा० लोकेषुवर्त्ततेतद्यत्तमाहत्रिवृदित्येषहिसर्वेषांभूतानांमाषिष्ठोवायुर्हिभूतानामुत्तमस्तम्।
पं० स्तोमंदेवतन्तदुपदधाति ९ भान्तःपञ्चदशइति।एषवैपंचदशस्तोमस्तन्तदुपद
२४ धातितद्यत्तमाहभान्तइतिवज्रोवैभान्तोवज्रःपञ्चदशोथोचन्द्रमावैभान्तःपञ्चदशः
34 सपञ्चदशाहान्यापूर्यतेपञ्चदशापक्षीयतेतद्यत्तमाहभान्तइतिभातिहिचन्द्रमाः।
भूताद्दितिगानस्तस्तोमंदेवतन्तदुपदधाति ९ व्योमासप्तदशइति।एषवैसप्तदश
स्तोमस्तन्तदुपदधातितद्यत्तमाहव्योमेतिप्रजापतिर्वैव्योमाप्रजापतिःसप्तदशो २४
योसंवत्सरोवावव्योमासप्तदशस्तस्यद्वादशमासाःपंचर्त्तवस्तद्यत्तमाहव्योमेति

त्रिर्वै मोमा द्विसनत्सरः संवत्सरोऽग्निर्भूतोऽनन्तरस्तस्यैनं देवतं तद्रूपमुपदधाति ॥ ब
ह्मण एकविंश इति । यद्वैकविंशस्तोमस्तन्तदुपदधाति तद्यन्नमाद्ब्रह्मण इति
प्रतिष्ठा वै ब्रह्मणः प्रतिष्ठैकविंशो यो ऽसौ वा आदित्यो ब्रह्मण एकविंशस्तस्य द्वाद।
श मासाः पञ्चर्त्तवस्त्रय इमे लोका असावेवादित्यो ब्रह्मण एकविंशः स एष यन्नमाद्ब्रह्म
ण इति यदा ह्येवैषोऽस्तमेत्यथेदं सर्वं स्त्रियन्न आदित्योऽद्भूतो वा पश्चात्तस्यैनं देवतं तद्रू।
पमुपदधात्यथ संवत्सरस्य रूपाण्युपदधाति १२ अर्द्धप्रणावकः प्रतिष्ठाष्टादश इति ।
यद्वाष्टादशस्तोमस्तन्तदुपदधात्यथो संवत्सरो वाव प्रतिष्ठाष्टादशस्तस्य द्वादश

ब्रा॰ पं॰ ३५ मासाः पंचर्त्तवः संवत्सर एव प्रतूर्त्तिरष्टादशास्तद्यत्तमाह प्रतूर्त्तिरिति संवत्सरो हि ।
सर्व्वाणि भूतानि प्रतिरतितद्देवता रूपमुपदधाति १३ तपो नवदश इति । य एव नवदश
स्तोमस्तत्तद्रूपमुपदधात्यथो संवत्सरो वाव तपो नवदशस्तस्य द्वादश मासाः षडृतवः
35 संवत्सर एव तपो नवदशस्तद्यत्तमाह तप इति संवत्सरो सर्व्वाणि भूतानि तपति ।
देवता रूपमुपदधाति १४ अभीवर्त्तः सविंशः इति । य एव सविंशः स्तोमस्तत्तद्रू ।
पदधात्यथो संवत्सरो वा अभीवर्त्तः सविंशस्तस्य द्वादश मासाः सप्तर्त्तवः संवत्सर ३५
एवाभीवर्त्तः सविंशस्तद्यत्तमाहाभीवर्त्त इति संवत्सरो हि सर्व्वाणि भूतान्यतिवर्त्त

नैतद्देवतद्रूपमुपदधाति १५ वर्च्चोद्वाविंशइति। यदेवद्वाविंशस्तोमस्तत्तदुपद
धात्यथोसंवत्सरोवाववर्च्चोद्वाविंशस्तस्यद्वादशमासाःसप्तर्त्तवोद्वेअहोरात्रेसंव।
त्सरएववर्च्चोद्वाविंशस्तद्यत्तमाहवर्च्चइतिसंवत्सरोहिसर्वेषांभूतानांवर्च्चस्वितम।
स्तद्देवतद्रूपमुपदधाति १६ संभरणस्त्रयोविंशइति। यदेवत्रयोविंशस्तोमस्तत्त
दुपदधात्यथोसंवत्सरोवावसंभरणस्त्रयोविंशस्तस्यत्रयोदशमासाःसप्तर्त्तवोद्वे।
अहोरात्रेसंवत्सरएवसंभरणस्त्रयोविंशस्तद्यत्तमाहसंभरणइतिसंवत्सरोहिस।
र्वाणिभूतानिसंभृतस्तद्देवतद्रूपमुपदधाति १७ योनिश्चतुर्विंशइति। यदेवच

ब्रा॰ त्रिविंश्शः स्तोमस्तन्न उपदधात्ययो संवत्सरो वाव योनिस्तस्य त्रिविंश्शस्तस्य च त्रिविंश्शः श
पं॰ तिरर्द्धमासास्तद्यत्तमाह योनिरिति संवत्सरो हि सर्वेषां भूतानां योनिस्तद्देवतत्तद्रूपमुप
३६ दधाति ८ गर्भाः पञ्चविंश्श इति । यद्वै पञ्चविंश्शस्तोमस्तन्न उपदधात्ययो संव
36
त्सरो वाव गर्भः पञ्चविंश्शस्तस्य चतुर्विंश्शतिरर्द्धमासाः संवत्सर एव गर्भाः पंचवि
ंश्शस्तद्यत्तमाह गर्भा इति संवत्सरो ह त्रयोदशो मासो गर्भो भूत्वर्तून्प्रविशति तद्देवत
त्तद्रूपमुपदधाति ९ ओजस्त्रिणव इति । यद्वै त्रिणवस्तोमस्तन्न उपदधाति तद्यत्तमा ३६
हौज इति वज्रो वा ओजो वज्रस्त्रिणवो ऽथो संवत्सरो वा ओजस्त्रिणवस्तस्य चतुर्विंशः श

तिरर्द्धमासाद्वैस्त्रहोरात्रेसंवत्सरएवैतत्त्रिणवस्तद्यत्तमाहोत्तरइतिसंवत्सरवत्सरोहि
सर्वेषांभूतानांमोत्तस्त्रिणमस्तदेवतद्रूपमुपदधाति २० क्रतुरेकविंशइति।यएव
वैकविंशस्तोमस्तत्तदुपदधातियोसंवत्सरोवावक्रतुरेकविंशस्तस्यचतुर्विंश
शतिरर्द्धमासाः षड्ऋतवः संवत्सरएवक्रतुरेकविंशस्तद्यत्तमाहक्रतुरितिसंवत्स
रोसर्वाणिभूतानितदेवतद्रूपमुपदधाति २१ प्रतिष्ठात्रयस्त्रिंशइति।यएवत्रय।
स्त्रिंशस्तोमस्तत्तदुपदधातितद्यत्तमाहप्रतिष्ठेतिप्रतिष्ठाह्नित्रयस्त्रिंशोयोसं।
वत्सरोवावप्रतिष्ठात्रयस्त्रिंशस्तस्यचतुर्विंशतिरर्द्धमासाः षड्ऋतवोद्वेअहोरात्रेसं।

ब्रा॰ वत्सरएवप्रतिष्ठात्रयस्त्रिंःशस्तद्यत्तमाहप्रतिष्ठेतिसंवत्सरोहिसर्वेषांभूतानांप्रति
पे॰ ष्ठातद्देवतद्रूपमुपदधाति ११ ब्रध्नस्यविष्टपंचतुस्त्रिंःशइति।यएवचतुस्त्रिंःशः
३७ स्तोमस्तन्तदुपदधात्यथोसंवत्सरोवावब्रध्नस्यविष्टपंचतुस्त्रिंःशस्तस्यचतुर्विं
शतिरर्द्धमासाःसप्तर्तवोद्वेअहोरात्रेसंवत्सरएवब्रध्नस्यविष्टपंचतुस्त्रिंःशस्तद्यत्त
माहब्रध्नस्यविष्टपमितिस्वाराज्यंवैब्रध्नस्यविष्टपंस्वाराज्यंचतुस्त्रिंःशस्तद्देवतद्रू
पमुपदधाति ११ नाकःषट्त्रिंःशइति।यएवषट्त्रिंःशःस्तोमस्तन्तदुपदधात्यथोसं
वत्सरोवावनाकःषट्त्रिंःशस्तस्यचतुर्विंःशतिरर्द्धमासाद्वादशमासास्तद्यत्तमा। ३७

37

ह्नाकइतिनहितत्रगतायकस्मैचनाकंभवत्यथोसंवत्सरोवावनाकःसंवत्सरः।
स्वर्गोलोकस्तद्देवतद्रूपमुपदधाति २४ विवर्त्तोष्टाचत्वारिंशइति।यएवाष्टा
चत्वारिंशस्तोमस्तन्तदुपदधात्यथोसंवत्सरोवावविवर्त्तोष्टाचत्वारिंशस्तस्यष
ड्विंशतिरर्द्धमासामासास्त्रयोदशमासाःसप्तर्त्तवोद्वेअहोरात्रेतद्यत्तस्माद्विवर्त्तइतिस।
म्वत्सराद्धिसर्व्वाणिभूतानिविवर्त्तन्तेतद्देवतद्रूपमुपदधाति २५ धर्त्रश्चतुष्टोमइति
यएवचतुष्टोमस्तोमस्तन्तदुपदधातितद्यत्तस्माद्धर्त्रमितिप्रतिष्ठावैधर्त्रम्प्रतिष्ठा।
चतुष्टोमाथोवायुर्व्वैधर्त्रश्चतुष्टोमःसएभिश्चतसृभिर्दिग्भिस्तुतेतद्यत्तस्माद्धर्त्रं

ब्रा॰ मितिप्रतिष्ठुवैपञ्चदशमायुरुतसर्वेषांभूतानाञ्चनिष्ठातदेवंतद्रूपमुपदधातिसवैवायु
पं॰ मेवप्रथममुपदधातिवायुस्त्वमंवायुर्नैवनदेतानिसर्वाणिभूतान्यमयतःपरि।
३८ गृह्णाति २६ तावाएताअष्टादशेष्टकाउपदधातितोहैत्रिवृतौप्राणोवैत्रिवृद्धा
38 पुरुप्राणोवायुरेषाचितिः २७ यद्वेवाष्टादश।अष्टादशोवैसंवत्सरोद्वादशमासाः
पञ्चर्तवःसंवत्सरएवप्रजापतिरष्टादशःप्रजापतिरग्निर्यावानग्निर्यावदस्य।
मात्रातावन्तमोपदधाति २८ ब्राह्मणम् ४ अथसतउपदधामि।तद्वैप्रजापति ३८
रेतस्मिन्नात्मनःप्रतिहितेसर्वाणिभूतानिगर्भोभवन्तास्यगर्भएवसंतिपा।

प्मानम्मृत्युमपश्यत् । स देवानब्रवीत् । युष्माभिः सहेमानि सर्वाणि भूतानि पाप्मा
नो मृत्योः स्पृणवानीति किन्नस्ततो भविष्यतीति वृणीष्वेत्यब्रवीन्मे भागो नोऽस्त्वि
त्येके म्भुवनाधिपत्यन्नोऽस्त्वित्येके समं भागमेकेभ्यः कृत्वाधिपत्यमेकेभ्यः सर्वाणि
भूतानि पाप्मनो मृत्योः स्पृणोद्यदस्पृणोत्तस्मात्स्पृतयस्तथैवैतद्यजमानो भागमेके
भ्यः कृत्वाधिपत्यमेकेभ्यः सर्वाणि भूतानि पाप्मनो मृत्योः स्पृणोति तस्माऽसर्वा ।
स्वेव स्पृतं स्पृतमित्यनुवर्तते २ अग्नेर्भागोऽसि दीक्षाया आधिपत्यमिति वाग्वै दी
ताग्नये भागं कृत्वा वाव आधिपत्यमकरोत् यस्त्वं ब्रह्मस्पृतं त्रिवृत्साम इति ब्रह्मप्रजा

ब्रा॰ नात्त्रिवृता स्तोमेन पाप्मनो भ्रातृव्यात्स्पृणोत ३ इन्द्रस्य भागोसि विष्णोराधिपत्यमि

पं॰ तीन्द्राय भागं कृत्वा विष्णव आधिपत्यमकरोत्क्षत्रं स्पृतं पञ्चदश स्तोम इति क्षत्रं प्रजा

३९ नां पञ्चदशेन स्तोमेन पाप्मनो भ्रातृव्यात्स्पृणोत ४ नृचक्षसां भागोसि धातुराधिप

त्यमिति देवा वै नृचक्षसो देवेभ्यो भागं कृत्वा धात्र आधिपत्यमकरोज्जनित्रं स्पृत

ं सप्तदश स्तोम इति विड्वै जनित्रं विशं प्रजानां सप्तदशेन स्तोमेन पाप्मनो भ्रातृव्या

त्स्पृणोत ५ मित्रस्य भागोसि वरुणस्याधिपत्यमिति प्राणो वै मित्रोपानो वरु ३९

णः प्राणाय भागं कृत्वापानायाधिपत्यमकरोद्दिवो वृष्टिर्वात स्पृत एकविंश स्तो

39

मऽति वृष्टिञ्च वातं च प्रजानामेकविंऽशेन स्तोमेन पाप्मनो मृत्योः स्पृणोत ६ वसू
नां भागोसि। रुद्राणामाधिपत्यमिति वसुभ्यो भागं कृत्वा रुद्रेभ्य आधिपत्यमकरो।
च्चतुष्पात्स्पृतं चतुर्विंऽशस्तोमऽइति चतुष्पात्प्रजानाञ्चतुर्विंऽशेन स्तोमेन पाप्म।
नो मृत्योः स्पृणोत ७ आदित्यानां भागोसि। मरुतामाधिपत्यमित्यादित्येभ्यो भा।
गं कृत्वा मरुद्भ्य आधिपत्यमकरोद्गर्भास्पृताः पंचविंऽशस्तोमऽइति गर्भान्प्रजानां प।
ञ्चविंऽशेन स्तोमेन पाप्मनो मृत्योः स्पृणोत ८ अदित्यै भागोसि। पूष्ण आधिपत्यमिती
यं वा अदितिरस्यै भागं कृत्वा पूष्ण आधिपत्यमकरोदोजस्पृतं त्रिणवस्तोमऽइत्योजः प्र।

ब्रा॰ जानांत्रिणवेनस्तोमेनपाप्मनोभ्रातृव्यादस्पृणोत् ४ देवस्यसवितुर्भागोसि। बृहस्पते।
पे॰ राधिपत्यमितिदेवायंसवित्रेभागंकृत्वाबृहस्पतयआधिपत्यमकुर्वन्समीचीर्दिस
४॰ स्पृताश्चतुष्टोमस्तोमइतिसर्वादिशःप्रजानांचचतुष्टोमेनपाप्मनोभ्रातृव्यादस्पृणोत्।
यवानांभागोसि।अयवानामाधिपत्यमितिपूर्वपक्षावैयवाअपरपक्षाअयवास्तेही
दंसर्वंयुवतेचायुवतेचपूर्वपक्षेभ्योभागंकृत्वापरपक्षेभ्यआधिपत्यमकुर्वन्प्रजा
स्पृताश्चतुश्चत्वारिंशस्तोमइतिसर्वाःप्रजाःस्पृताश्चतुश्चत्वारिंशेनस्तोमेनपाप्मनोऽस्पृ ४॰
णोत् ॥ ऋभूणांभागोसि। विश्वेषांदेवानामाधिपत्यमित्यृभुभ्योभागंकृत्वावि।

40

भ्योदेवेभ्यआधिपत्यमकरोद्ध्रुतंस्तुतेत्रयस्मिंश्शस्तोमइतिसर्वाणिभूतानित्र
यस्मिंश्शेनस्तोमेनपाप्मनोमृत्योस्स्पृणोत्तथैवैतद्यजमानःसर्वाणिभूतानित्र।
यस्मिंश्शेनस्तोमेनपाप्मनोमृत्योस्स्पृणुति ९ नावापत्ता।दशैष्टकाउपदधातिदशा
क्षराविराड्विराडग्निर्दशदिशोदिशोग्निर्दशप्राणाःप्राणाअग्निर्यावानग्निर्या।
वत्यस्यमात्रातावतैवैनदेतानिसर्वाणिभूतानिपाप्मनोमृत्योस्स्पृणोति ९ अथ।
त्रैष्टकेउपदधात्यश्रानवपनेयदनवोऽरतन्तेनैवैनदुपदधातिसहश्चसहस्यश्चहैमन्तिका
वृतूइतिनामनीएतयोरेतेनामभ्यामेवैनेएतदुपदधातिद्वेइष्टकेभवतोद्वौहिमा

ब्रा॰ साहृतःसहूतस्मादप्येकंनहूतंकरोति १४ तद्यदेतेऋतव्योपदधाति। संवत्सरएषोग्नि

पं॰ रिमउलोकाःसंवत्सरस्तस्ययदूर्ध्वमंतरिक्षादर्वाचीनन्दिवस्तदस्यैषाचतुर्थीचि।

५१ तिस्तदस्यहेमन्तऋतुस्तद्यदेतेऋतव्योपदधातियदेवास्यैतेआत्मनस्तदस्मिन्नेतत्प्र

41

तिदधातितस्मादेतेऋतव्योपदधाति १५ यद्वेवैतेऋतव्योपदधाति। प्रजापतिरेषोग्निः

संवत्सरउप्रजापतिस्तस्ययदूर्ध्वंमध्यादर्वाचीनंशीर्ष्णस्तदस्यैषाचतुर्थीचितिस्त

दस्यहेमन्तऋतुस्तद्यदेतेऋतव्योपदधातियदेवास्यैतेआत्मनस्तदस्मिन्नेतत्प्रतिदधा ५१

तितस्मादेतेऋतव्योपदधाति १६ ब्राह्मणम् ५ अथस्तेगीरुपदधात्येतानिहैप्रजापतिः

सर्व्वाणिभूतानिपाप्मनोस्टयोर्म्मेक्ताकामयतप्रजाःसृजेयप्रजायेयेति । सप्रा।
णानब्रवी। युष्माभिःसहेमाःप्रजाःप्रजनयानीतितेवैकेनस्तोष्यामहइतिमया
चैवयुष्माभिश्चेतितस्थेतितेप्राणैश्चैवप्रजापतिनाचास्तुवतयद्धकिञ्चदेवाःकु।
र्व्वतेस्तोमैनैवतत्कुर्व्वतेयत्तोवैस्तोमोयद्धैनैवतत्कुर्व्वतेतस्माउसर्व्वास्तवास्तवता।
स्तुवतेयत्तुवर्म्मेति २ एकयास्तुवतेति। वाग्वाएकावाचैवतदस्तुवतप्रजाअधीय
न्तेतिप्रजाअत्राधीयन्तप्रजापतिरधिपतिरासीदितिप्रजापतिरत्राधिपतिरासीत् २
तिसृभिरस्तुवतेति। त्रयोवैप्राणाःप्राणउदानोव्यानस्तैरेवतदस्तुवतब्रह्मासृज्य।

ब्रा॰ तेति ब्रह्म ह्यसृज्यत ब्रह्मणस्पतिरधिपतिरासीदिति ब्रह्मणस्पतिरेवाधिपतिरा।
पं॰ सीत् ४ पञ्चभिरस्तुवतेति। य एवेमे मनःपञ्चमाः प्राणास्तैरेवतदस्तुवत भूतान्य
४२ सृज्यन्तेति भूतानि ह्यसृज्यन्त भूतानाम्पतिरधिपतिरासीदिति भूतानाम्पतिरे
वाधिपतिरासीत् ५ सप्तभिरस्तुवतेति। य एवेमे सप्त शीर्षन्प्राणास्तैरेवैतदस्तुवा।
42 त सप्त ऋषयोऽसृज्यन्तेति सप्तर्षयो ह्यसृज्यन्त धाताधिपतिरासीदिति धातैवाधि
पतिरासीत् ६ नवभिरस्तुवतेति। नव वै प्राणाः सप्त शीर्षन्नवाञ्चौ द्वौ तैरेवैतद। ४२
स्तुवत पितरोऽसृज्यन्तेति पितरो ह्यसृज्यन्तादितिरधिपत्न्यासीदित्यदितिरेवाप

न्नासीत् ७ एकादशभिरस्तुवतेति। दश प्राणा आत्मैकादशस्तेनैव तदस्तुवत
ऋतवोऽसृज्यन्तेत्यृतवो ह्यसृज्यन्तार्त्तवा अधिपतय आसन्नित्यार्त्तवा ह्यधिपतय
आसन् ८ त्रयोदशभिरस्तुवतेति। दश प्राणा द्वे प्रतिष्ठे आत्मा त्रयोदशस्तेनैव त
दस्तुवत मासा असृज्यन्तेति मासा ह्यसृज्यन्त संवत्सरोऽधिपतिरासीदिति संव
त्सरो ह्यधिपतिरासीत् ९ पञ्चदशभिरस्तुवतेति। दश हस्त्या अङ्गुलयश्चत्वारि
दोर्बाहवाणि यदूर्ध्वं नाभेस्तत्पञ्चदशं तेनैव तदस्तुवत क्षत्रमसृज्यतेति क्षत्रमसृ
ज्यतेति क्षत्रं ह्यसृज्यतेन्द्रोऽधिपतिरासीदितीन्द्रो ह्यधिपतिरासीत् १० सप्तदश।

ब्रा॰ भिरस्तुवतेति।दशपाद्याअङ्गुलयश्चत्वार्यूर्वष्ठीवानिद्वेप्रतिष्ठेयदवाङ्नाभेस्तत्स
पं॰ प्तदशन्तेनैवैतदस्तुवतग्राम्याःपशवोऽसृज्यन्तेतिग्राम्याःपशवोह्यसृज्यन्तबृ
५२ हस्पतिरधिपतिरासीदितिबृहस्पतिर्ह्यधिपतिरासीत् ॥ नवदशभिरस्तुव
तेति।दशहस्त्याअङ्गुलयोनवप्राणास्तैरेवैतदस्तुवतशूद्रार्यावसृज्येतामिति।
43 शूद्रार्यावसृज्येतामहोरात्रेऽधिपत्नीआस्तामित्यहोरात्रेह्यधिपत्नीआ।
स्ताम् ।२ एकविंशत्यास्तुवतेति।दशहस्त्याअङ्गुलयोदशपाद्याआत्मैक। ५३
विंशस्तेनैवैतदस्तुवतैकशफाःपशवोऽसृज्यन्तेत्येकशफाःपशवोह्यसृज्यन्त

वरुणोऽधिपतिरासीदितिवरुणोऽस्याधिपतिरासीत् ॥३॥ त्रयोविंशत्यास्तुवते।
ति।दशहस्त्याअंगुलायोदशपाद्याद्वेप्रतिष्ठेआत्मात्रयोविंशःशस्तेनैवदस्तुवत
त्वष्टाःपशवोऽसृज्यन्तेतित्वष्टाःपशवोऽस्यासृज्यन्तपूषाधिपतिरासीदितिपूषा।
अधिपतिरासीत् ४ पंचविंशत्यास्तुवतेति।दशहस्त्याअंगुलयोदशपाद्यास्व
वार्येकृतानिआत्मापञ्चविंशःशस्तेनैवनदस्तुवतारण्याःपशवोऽसृज्यन्तेऽस्यार
ण्याःपशवोऽस्यासृज्यन्तवायुरधिपतिरासीदितिवायुरस्याधिपतिरासीत् ॥५॥
सप्तविंशत्यास्तुवतेति।दशहस्त्याअङ्गुल्योदशपाद्यास्वार्येकृतानिद्वेप्रतिष्ठे

ब्रा॰ पं॰ ४४ आत्मासप्तविंशस्तेनैवैतदस्तुवतद्यावापृथिवीव्यैतामितिद्यावापृथिवीह्येतो
सवसवोरुद्राआदित्याअनुव्यायन्नितिवसवोरुद्राआदित्याअनुव्यायंस्तएवा
धिपतयआसन्नितितएवाधिपतयआसन् ६ नवविंशत्यास्तुवतेतिद
शहस्त्याअंगुलयोदशपाद्यानवप्राणास्तेनैवैतदस्तुवतवनस्पतयोऽसृज्यन्तेति
44
वनस्पतयोह्यसृज्यन्तसोमोधिपतिरासीदितिसोमोह्यधिपतिरासीत् ७ एक
त्रिंशतास्तुवतेतिदशहस्त्याअंगुलयोदशपाद्यादशप्राणाआत्मैकत्रिंश ४४
स्तेनैवैतदस्तुवतप्रजाअसृज्यन्तेतिप्रजाह्यसृज्यन्तयवाश्चायवाश्चाधिपत

यत्रासृज्यन्तेति पूर्वपक्षापरपक्षा एवात्राधिपतय आसन् १८ त्रयस्त्रिंशेनास्तु।
वतेति। दश हस्त्या अङ्गुलयो दश पाद्या द्वौ प्राणौ द्वे प्रतिष्ठे आत्मा त्रयस्त्रिंशस्ते
नैवैतदस्तुवत भूतान्यशाम्यन्निति सर्वाणि भूतान्यशाम्यन् प्रजापतिः परमेष्ठ्य
धिपतिरासीदिति प्रजापतिः परमेष्ठ्यधिपतिरासीत् १९ ता वा एताः सप्तदशे
ष्टका उपदधाति सप्तदशो वै संवत्सरः प्रजापतिः स प्रजनयिता तद्येनैव सप्तदशेन
संवत्सरेण प्रजापतिना प्रजनयित्रैताः प्रजाः प्रजनयद्यत्प्रजनयदहर्जननत्पदह
र्जननत्तस्मात्सृष्टपत्ताः सृष्टात्मन्नपादयत तथैवैतद्यजमान एतेन सप्तदशेन संवत्स

ब्रा॰
पं॰
५५

रणा प्रजापतिना प्रजनयित्रैताः प्रजाः प्रजनयितैताः सृष्टात्मन्नपादयतेरेतः सि

वोर्वैलयाश्हृग्योवैरेतः सिचौ मध्यमस्पृष्टयो मध्यन एवास्मिन्नेताः प्रजाः प्रपाद

यति सर्वेन उपदधाति सर्वेन एवास्मिन्नेताः प्रजाः प्रपादयति १॰ ब्राह्मणम् ६ द्वि

तीयः प्रपाठकः। समाप्तः। कण्डिकासंख्या १०५ अथातो नाहृते। त्रिवृद्वतीमुप।

स्ताडुपदधात्येकविंशवतीं पश्चात्पञ्चदशवतीं दक्षिणतः सप्तदशवतीमु।

त्तरतः। एतद्वै प्रजापतिं त्रिवृद्भूत्वा गुपहिता यां पञ्चदशभूत्वा भारसीद्दक्षिणा ५५

मत उपधास्यतेत मश्चत्रहीष्यामीति तं सप्तदशः पत्नं प्रत्योयपरिक्रमैकविंशवती

45

स्तुपायैकविंशवतीमस्तुवनः गायत्र्यैचतुर्दशवतीमस्तुपाधात्रपञ्चदशवतीमस्तु
रागत्रस्सप्तदशवतीस्तुपायत्रसोत्रैवमस्तुत्प्रकरोद्वामोहयन्तथैवैनयजमानो
त्रैवसर्वांभ्रातृव्यान्नोतिकरोत्यत्रमोहयति २ अथोतस्वा। त्रिवृद्भ्यामेवत्रिंशद्वतीम
नुपद्यात्येकविंशवत्यामेकविंशवतीम्पञ्चदशवत्यां सप्तदशवतीं स
प्तदशवत्यां पञ्चदशवतीन्तावेदेवं व्यतिदारमुपदध्यात्तिनस्मादह्नपास्तोमीया।
अथोव्यदेतेसोमात्रतोत्पथात्रपृथन्तस्माद्देवाह्नयास्तोमीया अथोपदेहेवाउ
पाटयतेतरथास्तुरास्तनोदेवाश्चभवन्परास्तुराभवन्त्यात्मनापरास्यद्विषन्भ्रातृ।

श्रा· वो भवति य एवं वेद ३ तपस्तप्स्युर्यदग्निः । सोऽयं सर्वः कृत्स्नः संस्कृतस्तस्य त्रिवृ
पं· द्वा एव शिरस्तेषां त्रिवृद्वत्यो भवति त्रिवृद्धि शिरो द्वे भवतो द्विकपालं हि शिरः
५९ पूर्वार्धे उपदधाति पुरस्ताद्धीदं शिरः ४ प्रतिष्ठैकविंशः शावत्यो । तेषदेकविंशः
शावत्यो भवन्तः प्रतिष्ठा ह्येकविंशो द्वे भवतो द्वन्द्वं हि प्रतिष्ठा पश्चादुपदधाति प
46 श्चाद्धीयं प्रतिष्ठा ५ बाहू पञ्चदशावत्यो । तेषां पञ्चदशावत्यो भवन्तः पंदशौ । द्विमा
हू द्वे भवतो द्वौ हीमौ बाहू पार्श्वत उपदधाति पार्श्वतो हीमौ बाहू ६ आत्मा सप्त ५९
दशावत्यो तद्यत्सप्तदशावत्यो भवन्तः सप्तदशो ह्यात्मा द्वे भवतो द्विदलो ह्यात्मा मध्ये त

न्तर्हिते पंचदशवतीभ्यामुपदधात्यनन्तर्हितं तद्बाहुभ्यामन्नं दधाति बाह्वो
पंचदशौ भवतोऽन्तरे सप्तदशवत्यौ बाहुभ्यामन्तरुभयतोऽन्नमभिरूहति ७
अथ यां मध्य उपदधाति । स प्रजापतिरेतःसिचौ वै तयोपदधाति एषा वै रेतः
सिचौ मध्यमुरश्य यो मध्यतोऽग्र यैवाप्स्वा सर्वत उपदधाति सर्वतो ह्ययमात्माथ
यदन्नोऽभ्यवतिरिक्तं तद्ध्येतद्देवानामतिरिक्तं छन्दांसि तानि यानि मानि छन्दा
ऽसि पशवस्तेनैव पशवः पुरुषा लाल सत्याना: पुरुषाल मो सौ सव्यादि
त्यः सप्तमामेकष्टलिणतः ८ ना हिकेनन्ना हिंता सिद्धतीभ्यामुपदधाति

ग्रा॰ द्वारभूशतिवदन्तो याश्चनर्देशातेदन्त्र्याः सद्धानि केतिन नयाऽऽकर्योदतिन्ने रेवयन्ति
पं॰ येथाशूर्द्वयोर्दक्षो यपोरेदन्त्रयत्रूपदध्याय यथा शूर्द्ध स्पोतिद्धा सामय योजिद्धामत्रू
४७ पदध्यानानाहकयत्रो दैवशिरस्तदेवदन्त्र्तजिद्धा ९ अस्मिन्नुदैके नालारादेशाउप
दध्यात्सा सोवा आदित्य पत्नाअमुन्ना दादित्य मेनस्यान्नि शिरधमरतिननशाऽऽकर्षा
दध्यानि वावतानि कर्माणि येरेनमवदध्याति १॰ इति णानउदैके उपदध्यतितात।
देता: पुण्य लक्ष्मीर्दक्षिणतो दधद् इति नस्माय स्पदक्षिणतोवदभवतिनं पुण्य ४७
लक्ष्मीकरस्माच्चतनउतरतःस्त्रियाउत्तरतआयतना दक्षिणानत्कनमेवपुरस्तादे

वैनाउपदध्यायद्याद्दैवीशिरस्तदेवहृत्नन्तिष्ठाच्छैनाः पुण्यलक्ष्मीर्मुखतोधत्ते
तस्माद्यस्य मुखेलक्ष्मभवतितं पुण्यलक्ष्मीकइत्याचक्षते ॥ सैषाब्रह्मचिति।
र्यद्ब्रह्मोपादधतन्तस्माद्ब्रह्मचितिः साप्रजापतिचितिर्यत्प्रजापतिमुपादधतत
स्मात्प्रजापतिचितिः सर्षिचितिर्यदृषीनुपादधतन्तस्मादृषिचितिः सावायुचि
तिर्यद्वायुमुपादधतन्तस्माद्वायुचितिः सास्तोमचितिर्यत्स्तोमानुपादधतन्त।
स्मात्स्तोमचितिः सप्राणचितिर्यत्प्राणानुपादधतन्तस्मात्प्राणचितिरतोयतम
देवकतमच्चविद्यामेनन्दैवात्सैषार्षेयवतीमंधुमतीचितिर्भवत्यथलोकम्पृणा३

ब्रा॰ पद्धात्यस्मादङ्गसन्क्लानयोरूपरिमन्युः पुरीषं निवपति तस्योपरिमन्युः १२ ब्रा।
पं॰ ह्मणम् । चतुर्थोध्यायः । पंचमीं चितिमुपदधाति । नेहेदेवाअब्रुवंश्चेतयध्वमिति ।
४८ ज्विनासमारोहन्नहर्द्धमन्तरिक्षादर्वाचीनंदिवस्तेदेवान्नस्कृत्यसमारोदय
न् । तेब्रुवं । श्चेतयध्वमिति चितिमिच्छतेति वाव तदब्रुवन्नित ऊर्ध्वमिच्छतेति ते
48 चेतयमानाद्दिवमवविराजमपञ्चमींचितिमपश्यंस्तमुपदधतलोकोर्ध्वेदयन् २
तेकामयन्त । सपत्नमिमं लोकमनुपश्याथं ऊर्ध्वीमदीति ते ब्रुवंश्चुपतज्जानीत ४८
यथेमं लोकमसपत्नमनुपश्यामधं करवामहा इति तेब्रुवंश्चेतयध्वमिति चितिमि

ह्नतेवावनस्तुर्वेस्तद्दिक्षनयथेमल्लोकमसपत्नमनुपमाधंकरवामहा इति १
तेचेतयमाना। एताः इष्टका अपश्यंस्ताः सपत्न्नैस्ता उपादधत ताभिरेतल्लोकमस
पत्नमनुपमाधमकुर्वत तद्यदेताभिरेतंल्लोकमसपत्नमनुपमाधमकुर्वत त।
स्मादेता असपत्नास्तथैवैतद्यजमानो यदेता उपदधात्येतमेवैतल्लोकमसप।
त्नमनुपमाधं कुरुते सर्वेन उपदधाति सर्वेनएवैतदेतल्लोकमसपत्नमनुप।
माधं कुरुते पराई उपदधाति सर्वमेवैतदेतल्लोकमसपत्नमनुपमाधं कुरुते ५
अथ विराज उपदधाति। एतां वै सा विराड्यान्तं देवा विराजमभ्यजयन्नीष्विनिमपश्यं

ब्रा॰
प॰
५९

स्माद्दशदशोपदधाति दशाक्षरा विराड्विराडेषा चितिः सर्वत उपदधाति यो वाऽप।
कस्मांश्चिद्दिशि विराजति नवै स विराजति यो वा वै सर्वासु दिक्षु विराजति स एव वि
राजति ५ यद्वेवैता असपत्ना उपदधात्येनं हैव प्रजापतिमेतस्मिन्नात्मनः प्रति।
हितं सर्वतः पाप्मोपायत्स एता असपत्ना अपश्यत्स असपत्नास्ता उपाधत्त ताभिस्त
म्पाप्मानमपाहत पाप्मा वै सपत्नस्तद्यदेताभिः पाप्मानं सपत्नमपाहत तस्मा
देता असपत्नाः ६ तद्वापन क्रियते। यद्देवा अग्र ऊर्ध्वश्चिदग्निमं सपाप्मनोपयत ५९
नेयन्नेनं करोति यद्देवा अग्र ऊर्ध्वं स्तन्करवाणीत्यथो य एव पाप्मा यः सपत्नस्तमेता

49

भिरपहतेतद्यदेताभिः पाप्मानं सपत्नमपहतेतस्मादेता असपत्नाः सर्वत उ
पदधाति सर्वतएवैतत्पाप्मानं सपत्नमपहते पराङ्उपदधाति सर्वस्मादेवैत।
दात्मनः पाप्मानं सपत्नमपहते ७ सपुरस्तादुपदधात्यग्नेजातान्प्रणुदानः
सपत्नानितियथैवयजुस्तथाबन्धुरथपश्चात्सहसाजातान्प्रणुदानः सपत्ना
नितियथैवयजुस्तथाबन्धुः ८ सायापुरस्तादग्निः सा। यापश्चादग्निः साग्निनैव
तत्पुरस्तात्पाप्मानमपाहताग्निनापश्चात्तथैवैतद्यजमानोग्निनैवपुरस्तात्पा।
प्मानमपहतेग्निनापश्चात् ९ अथदक्षिणतः षोडशीस्तोमओजोद्रविणमि।

ब्रा॰ प॰ ५॰ 50

त्येकादशाक्षरा वै त्रिष्टुप्त्रैष्टुभमन्तरिक्षमतो दिशाम्पश्चाद्वज्रः पंचदशस्तस्मात्
वेवाहिमः श्लोकश्रीवज्रस्य भर्त्ता स एतेन पंचदशेन वज्रेणैतया त्रिष्टुभा दक्षिण
तः पाप्मानमपाहनन्तथैवैतद्यजमान एतेन पंचदशेन वज्रेणैतया त्रिष्टुभा द।
क्षिणतः पाप्मानमपहते ६ अथोत्तरतः चतुश्चत्वारिंशः स्तोमो वर्चो वै द्रवि
णमिति चतुश्चत्वारिंशदक्षरा वै त्रिष्टुप्त्रैष्टुभो वज्रः स एतेन चतुश्चत्वारिंशे
न वज्रेणैतया त्रिष्टुभोत्तरतः पाप्मानमपाहनन्तथैवैतद्यजमान एतेन चतुश्च ५॰
त्वारिंशेन वज्रेणैतया त्रिष्टुभोत्तरतः पाप्मानमपहते ७ अथ मध्ये । त्रेः श्री।

षमसीतितद्यदेवैतन्नश्रीविनिरग्निर्हवैतद्यत्तस्मात्पत्तस्त्रीषमिवयत्पस्वसस्मो
नामेतितस्मोत्क्रामेधुः ११ तांप्राचीन्तिरश्चीमुपदधात्येतन्नैतयाप्रजापतिःपा
प्मनोमूलमवृश्चत्तथैवैतयायमेतस्मात्पाप्मनोमूलंवृश्चतिदक्षिणतोदक्षिणात्रउ।
घामोह्येवज्जोन्तरेद्दक्षिणांदिशपाप्मयामायद्धतमवकाशंकरोति १२ सायापु
रस्तात्प्राणःसा।यापश्चादपानःसाप्राणेनैवतत्पुरस्तात्पाप्मानमुपाहतापा
नेनपश्चात्तथैवैतद्यजमानःप्राणेनैवपुरस्तात्पाप्मानमपहतेपानेनपश्चात्
अध्ययेअभित।स्तोवाह्वसयोप्पामितःपाप्मासीत्ताङ्भ्यात्तमपाहततथैवैतद्य

ब्रा॰ जमानो योस्याभितः पाप्मा भवति प्राङ्भ्यामेव तमपहते १५ अथोष्णीषवती। स यो
पं॰ स्योपरिष्टात्पाप्मासीदन्नेनैतमपाहतत्तथैवैतद्यजमानो योस्योपरिष्टात्पाप्मा भव।
५१ त्यन्नेनैव तमपहते १६ स यद्धवा एव विस्याणिति। योस्य पुरस्तात्पाप्मा भवति तेन ते।
नापहते थ यदपानिति तेन तं यः पश्चादथ यद्वाङ्भ्यां कर्म कुरुते तेन तं योभितो
51 थ यदन्नमत्ति तेन तं य उपरिष्टात्स वै दाहवा एवं विद्वान्पाप्मानमपहते पि स्व पत्तस्मादे
वंविदुषः पापं न कीर्तयेन्नेदस्य पाप्मासानीति १७ ब्राह्मणम् २ अथ छंदस्या उपद
धात्येतं हि प्रजापतिः पाप्मानो मृत्योर्मुक्तानि मेच्छन्त स्मादूर्द्ध्वत उपतापी वसीया। ५१

भूत्वान्नमिच्छन्तिनश्चिन्वानाः संनेन्नमिच्छतिजीविषन्तीतितस्मै देवा एतदन्नमप्या
यच्छन्नेतान्छन्दस्याः पशवो वैछन्दांसि पशवोऽन्नंपशवस्तान्नमस्माअन्नछन्दर्यच्छन्तानियद।
स्मा अन्नछन्दर्यच्छन्तस्माच्छन्दांसि १ तादशदशोपदधाति।दशाक्षराविराड्विराडुकृ
त्स्नमन्नं सर्वमेवास्मिन्नेतत्कृत्स्नमन्नन्दधातिसर्वतउपदधातिसर्वतएवास्मिन्नेत
त्कृत्स्नमन्नन्दधाति २ एवश्छन्दइत्या।अयंवैलोकएवश्छन्दोवरिवश्छन्दइत्यन्तरि
क्षंवैवरिवश्छन्दः शम्भूश्छन्दइतिद्यौर्वैशम्भूश्छन्दः परिभूश्छन्दइतिदिशोवै
परिभूश्छन्दआच्छच्छन्दइत्यन्नमाच्छच्छन्दोमनश्छन्दइतिप्रजापतिर्वैमनश्छ

श्रा· न्दोभ्यवश्छन्दइत्यसौवाआदित्योभ्यवश्छन्दः ३ सिंधुश्छन्दइति।प्राणोवैसिंधुश्छ
पं· न्दः समुद्रश्छन्दइतिमनोवैसमुद्रश्छन्दः सरिरंछन्दइतिवाग्वैसरिरंछन्दः कक
५२ छन्दइतिप्राणोवैककुप्छन्दस्त्रिककुप्छन्दइत्युदानोवैत्रिककुप्छन्दः काव्यंछन्दइति
त्रयीवैविद्याकाव्यंछन्दोङ्कुपंछन्दइत्यापोवाअङ्कुपंछन्दोक्षरपङ्क्तिश्छन्दइत्यसौ।
वैलोकोक्षरपङ्क्तिश्छन्दः पदपङ्क्तिश्छन्दइत्ययंवैलोकः पदपङ्क्तिश्छन्दोविष्टा
रपङ्क्तिश्छन्दइतिदिशोवैविष्टारपङ्क्तिश्छन्दः क्षुरोभ्रजश्छन्दइत्यसौवाआदित्यः ५२
क्षुरोभ्रजश्छन्दआच्छच्छन्दः प्रच्छच्छन्दइत्यन्नंवाआच्छच्छन्दोन्नंप्रच्छच्छन्दः ४ सं

यच्छन्दइति।रात्रिर्वैसंयच्छन्दोवियच्छन्दइत्यहर्वैवियच्छन्दोबृहच्छन्दइत्यसौवैबृं।
लोकोबृहच्छन्दोरथन्तरंछन्दइत्ययंवैलोकोरथन्तरंछन्दोनिकायश्छन्दइति
वायुर्वैनिकायश्छन्दोविवधश्छन्दइत्यन्तरिक्षंवैविवधश्छन्दोगिरश्छन्दइत्य
न्नंवैगिराछन्दोभ्रजश्छन्दइत्यग्निर्वैभ्रजश्छन्दःसंस्तुप्छन्दोऽनुष्टुप्छन्दइतिवाग्
वैसंस्तुप्छन्दोवागनुष्टुप्छन्दएवश्छन्दोवरिवश्छन्दइतितस्योऽसौमधुः एव
यश्छन्दइत्यन्नंवैवयश्छन्दोवयस्कृच्छन्दइत्यग्निर्वैवयस्कृच्छन्दोविष्पर्धाश्छन्द
इत्यसौवैलोकोविष्पर्धाश्छन्दोविशालंछन्दइत्ययंवैलोकोविशालंछन्दश्छदि

ब्रा॰ श्छन्दस्तदन्तरिक्षमेकद्विपच्छन्दो ह्रसो ह्रसां छन्दस्तद्यौर्वा आदित्यो ह्रसो ह्रसां छन्दस्त
पे॰ न्नेकं छन्दस्तत्पङ्क्तिर्वैतन्नेकं छन्दो ह्वाङ्कं छन्दस्तद्यो वा अग्रंकाकं छन्दः ९ तथाः पुरस्ता
५२ दुपदधाति। प्राणस्तासां प्रथमा व्यानो द्वितीय उदानस्तृतीयोदानश्चतुर्थी व्यानः पं
चमी प्राणः षष्ठी प्राणः सप्तमी व्यानोऽष्टम्युदानो नवमी यजमानपवात्रदशमी सप
घयजमानपतस्याविराज्यकृटः प्रतिष्ठितः प्राणमध्याम अर्वाचीश्च पराचीश्चोप।
दधाति तस्मादिमे प्राणा अर्वाञ्चश्च पराञ्चश्च १ अथ यादक्षिणतो। अग्निस्तासां प्रथ
मावायुर्द्वितीयादित्यस्तृतीयादित्यश्चतुर्थी वायुः पञ्चमी अग्निः षष्ठ्यग्निः सप्तमी ५२

वायुरष्टम्यादित्यो नवमी यजमान एवा ऽदशमी स एष यजमान एतस्यां विराज्य
प्रूष्ठः प्रतिष्ठितो देवता मध्यमर्वाचीश्च पराचीश्चोपदधाति तस्माद्देने देवा अर्वा।
ञ्चश्च पराञ्चश्च ८ प्रथवा एवा। दयंलोकस्तासां प्रथमान्तरिक्षं द्वितीया द्यौ।
स्तृतीयायौ श्चनन्तर्य्यन्तरीतमं चमायंलोकः षष्ठायंलोकः सप्तममन्तरिक्षमष्टमी
द्यौर्नवमी यजमान एवा ऽदशमी स एष यजमान एतस्यां विराज्यप्रूष्ठः प्रतिष्ठि।
तो लोकमध्यामर्वाचीश्च पराचीश्चोपदधाति तस्मादिमे लोका अर्वाञ्चश्च पराञ्च
श्च ९ प्रथमाऋतवो। ग्रीष्मस्तासां प्रथमा वर्षा द्वितीया हेमन्तस्तृतीया हेमन्त

श्रां· पं· ५४ 54

श्चतुर्थीवर्षाःपञ्चमीग्रीष्मःषष्ठीग्रीष्मःसप्तमीवर्षाअष्टमीहेमन्तोनवमीयजमान।
एवात्रदशमीसएवयजमानएतस्यांविराज्युप्रूढःप्रतिष्ठितउत्तमध्यामसर्वांवीश्चप
रावीश्चोपदधातितस्मादेतउत्तवोऽर्वाञ्चश्चपराञ्चश्च १ अथपुनरेव।यःपुरस्ता
दुपदधातिप्राणास्तेनादशभवन्तिदशवैप्राणाःपूर्वार्द्धउपदधातिपुरस्ताद्धीमेप्रा
णाः॥ अथयाद्वितीयाः।एतास्तादेवताअग्निश्चपृथिवीचवायुश्चान्तरिक्षंचा।
दित्यश्चद्यौश्चचन्द्रमाश्चनक्षत्राणिचान्नंचापश्च २ अथयाःपश्चात्।दिशस्ताश्च।
तस्रोदिशश्चतस्रोवान्तरदिशऊर्ध्वैवयन्त्व ३ अथयाउत्तरतो।मासास्तेवासन्ति। ५४

कौहौ ग्रैष्मौ हौ वार्षिकौ हौ शारदौ हौ हैमन्तिकौ हौ ।५ अथ यत्पुनरेवा यात्प्रथमाद।
शद्यं स लोको यो द्वितीयान्तरिक्षलोको यान्तृतीयाद्यौः सममेव लोकं प्रथमयाद।
शाहारोहन्नन्तरिक्षं द्वितीययाद्दिवन्तृतीययान्तथैवैतद्यजमानः सममेव लोकं प्रथ।
मया दशाहारोहन्नन्तरिक्षं द्वितीययाद्दिवन्तृतीयया ।५ समपराड्विवेरोहन्तिरय
मुवै प्रतिष्ठाने देवा रमा प्रतिष्ठामभिप्रन्यायेस्तथैवैतद्यजमाना रमां प्रतिष्ठामभि
प्रत्यैत य यो न मादशाहद्यं स लोकस्तस्मा यथैव प्रथमायेद्दशानः प्रभृतिरेवमुन
मायेसमानं स्येतद्यदेतेदशाहाव यमेव लोकः ६ नावापता । सन्वारिंशद्दि।

ब्रा॰ काश्चनातिं प्रायश्चित्तं भिनदशीति नेत्रमशीति स यदेनदारुन्नदस्मास्त्रत्रमशीति
पं॰ कृत्वाश्रयत्युतिनैनं श्रीणाति ९ ब्राह्मणम् १ अथ स्तोमभागा उपदधाति । तद्वैश्वा।
५५ नापतेरेनदन्नमिन्द्रोऽभ्यध्यायत्सोऽस्मादुद्विक्रमिष्यन्नमन्यत्रीनकथ्योकामसिकथा।
माजदासीतिसवैवेमस्यान्नस्य रसं प्रयच्छेतितेनवेमा सहृश्यपयसेतितथेति तस्मा प
तस्मात्रस्य रसं प्रायच्छत्तेनैनं समप्रापयत । स यः स प्रजापतिः । अयमेव स योऽयम्।
मग्निश्चीयतेऽथयदन्नमेतास्ताश्छन्दस्याश्चाथयः सोऽन्नस्य रस एतास्ताः स्तोमभागा ५५
अथयः स इन्द्रो सौ स आदित्यः स एष एव स्तोमो यद्विकिञ्च सत्त्ववतएतमेवतेनस्त

वन्तितस्माएतन्स्तोमभागंप्रायच्छन्तद्देतस्मैस्तोमभागंप्रायच्छ।
न्तस्मात्स्तोमभागाः १ रश्मिरिनामस्मायसमन्यायसन्यज्जिन्वेत्यो। षवैरश्मिरसन्नः२
शिमरेतस्त्वतइसचसंधायात्मन्यपादयतेप्रेतिनाधर्मेणाधर्मेजिन्वेत्येषवैप्रेतिर
न्नेप्रेतिरेतस्त्वइतइसंचसंधायात्मन्यपादयतेन्विन्मादिवादिवंजिन्वेत्येषवाअन्वि
तिरन्तमन्वितिरेतस्त्वतइसंचसन्धायात्मन्यपादयतेतद्यदेनदाद्दतचतइसच्व
संधायात्मन्यपादयतेसुनारोजिनारोस्मसुषेनाधिपतिनोजोर्जेजिन्वेति ःषेधा
विद्विनामेधाविदिनमस्त्रे ३ यद्देवस्तोमभागाउपदधाति। नहैवाविराजन्विति।

ब्रा॰ त्विना समारोहं स्तेनुवं येन यय मिनिविनिमि च्छेतेति बावनदत्तुवं सेवेन यमाना
प॰ नाकमेव स्वर्गं लोकमप्य पैस्तस्तुपादयतमयः स नकः स्वर्गो लोकपता स्ता स्तो
५६ म भागा स्तय देता उपदधाति नाकमेवैतत्स्वर्गं लोकमुपधत्ते ४ तद्यास्तिस्रः प्र
56 थमा अयं स लोको या द्वितीया अन्तरिक्षं तद्यास्तृतीया द्यौः सा याश्चतस्रः प्रा
चीसा दिग्याः पंचम्यो दक्षिणा सा याः षष्ठ्यः प्रतीची सा याः सप्तम्य उदीची सा ५
नावापना। एकविंशतिरिष्टका इमेव लोका दिशश्चेमे वै लोका दिशः प्रतिष्ठ ५६
मे वै लोका दिशश्चैकविंशस्तस्मादाहुः प्रतिष्ठैकविंश इति ६ अथ यास्त्रष्टा

विष्टकाश्चितयन्ति।साष्टाक्षरागायत्रीब्रह्मगायत्रीतद्यत्तद्ब्रह्मतन्नयदेतन्मंडले
तपतितदेतस्मिन्नेकविंशेप्रतिष्ठायांप्रतिष्ठितन्तपतितस्माद्वावपद्यते २
तेहैके।वेषश्रीःतद्यायतदग्निन्वेतितिविंशान्नमीसुपदध्यातित्रिंशदक्षराविरा
ड्विराडेषाचितिरितिनतथाकुर्यादतिरेचयन्त्येकविंशात्संपदमथोगायत्रीसं
पदमथोऽन्तरिक्षलोकोह्येषयेषामन्तराविराडिन्द्रायहूतन्तरिक्षलोकेह्येषतस्मात्त्वंप्रसवया
मितेकुर्वन्तीन्द्रमिन्द्रलोकादनुदन्नेयजमानोवैस्वयजमानायद्देतेयजमानलोकेहि
षतेश्रात्त्वंप्रसवयामितेकुर्वन्तियजमानंयजमानलोकादनुदन्नेयस्मादपतमग्निमा।

श्रीं पं ५८

57

ह यत्येषैव यजमानस्यायतनेनैवैनमुपदधात्विरिं ग्रान्तमी ८ आत्मनम् ४ नाषाढा।
ढायैवैलयोपदधाति। वाग्वा अषाढा समपश्यवाचिन्नदुसंदधाति तस्मात्सर्वैषामे।
गानां वाचैवान्नमसं संविजानाति १ यद्वेवाषाढायां। इयमा अषाढा सावादित्य।
स्तोमभागा अमुन्तदादित्यमस्या प्रतिष्ठायां प्रतिष्ठापयति २ यद्वेवाषाढायै। इय।
म्वा आषाढा हृदयं स्तोमभागा अस्यान्तद्धृदयं मनो दधाति तस्मादस्या हृद।
येन मनसा चेतयते सर्वत उपदधाति सर्वतस्तद्धृदयं मनो दधाति तस्मादस्याः स ५८
र्वतो हृदयेन मनसा चेतयते थो उ प्राणा हैता लतपस्तापनन्सर्वतो यत्रेनस्मायस्

सर्वतोऽस्य त्रस्य भवन्ति तस्माणपलक्ष्मीकरस्याचक्षते ३ अथैतान्पुरीषेण प्रच्छादय।
त्यान्त्रमैवपुरीषं रमपघनमेतन्निरः करोति तमस्मान्निरध्वान्नस्यारसः ४ यद्देवपु
रीषेणाच्छं दैवपुरीषं समपघोत्रैवतदसंवत्सरो निमन्दधाति ५ यद्देवपुरीषेणा
छादयत्येतो मभागाः पुरीतत्पुरीषं छादयन्तत्पुरीततां प्रह्लादयति ६ यद्देवपुरीषे
णा संवत्सरोपघोऽग्निस्तमेतन्न स्विति पुरीषेण संवर्त्त्यति तस्मा ऋतवस्तः यथमाश्चितय
स्तेवब्बा रऋतवोऽयस्तोमभागाः पुरीषच्छिवपति सा पञ्चमी चितिः स पञ्चम
ऋतुः ७ नत्वाङ्गायं लोकमर्हणान्ताश्चमाश्चितयो भवन्ति नात्र लोकमर्हणान्पद

त्रो॰ पं॰ ५८

58

धातिकात्रलोकम्पृणोत्तमासौवाआदित्योलोकम्पृणोत्तमउपमाचितिःसैषाखयत्लोक
म्पृणाचितिरथयदतऊर्द्ध्वमाशीत्यास्ताखशीतिचितिःसप्तदश्युक्तः ८ अथयशीता
त्रिवपति।तत्रविकर्णीञ्चस्वयमातृण्णाञ्चोपदधातिद्विरेणशकलैःप्रोत्तपयि
मम्याद्धातिसासप्तमीचितिःसप्तमभूक्तः ९ तावुवैषट्वेवायद्धिविकर्णीवस्व
यमातृण्णाचषष्ठ्याएवतच्चितेः १० तावुवैपञ्चैव।यजुष्मत्यःषडशीतित्रिवपतितत्सीम
त्रैतैनैषानचितिरथोलोकंपृणान्तात्र्यम्भास्थितयोभवन्तिनात्रलोकम्पृणाउपद ५८
धातितेनोपचैषानचितिः ११ तावुवैतिस्रएव।यमेवलोकःप्रथमाचितिर्योऽहं।

त्नमाथपाप्मानमिस्मस्तदन्तर्वितोन्तर्हाऽइदमेवमिवैवान्तरिक्षन्नापवर्त्तिसव्य
वपंचैवं षडेवं सम्मा १२ ब्राह्मणम् ५ पंचमोध्यायः ५ नाकसदउपदधाति
देवा वै नाकसदोऽत्रैषसर्वोऽग्निः संस्कृतः स एषोऽत्र नाकः स्वर्गो लोकस्तस्मिन्देवा
अस्मादेस्तद्यदेतस्मिन्नाके स्वर्गे लोके देवा आसीदंस्तस्माद्देवा नाकसदस्तथै।
वैतद्यजमानो यदेता उपदधात्येतस्मिन्नेवैतन्नाके स्वर्गे लोके सीदति १ यद्वेव
नाकसद उपदधाति। तद्वै देवा एतन्नाकं स्वर्गं लोकमपश्यन्नेतास्तोमभागा
स्ते ऽब्रुवन्नुपनजानीत यथास्मिन्नाके स्वर्गे लोके सीदामेति तेऽब्रुवंश्चेतयध्वमि

ब्रा॰ तिविर्तिमिश्चैतेतिवावततृवंस्तदिष्टुनयथास्मिन्नाकेस्वर्गेलोकेसीदामेति २।
पं॰ तेचेतयमाना।एताःश्लुकाअपअपश्यन्नाकसदस्ताउपदधततामिरेतस्मिन्नाकेस्व।
५९ र्गेलोकेसीदंस्तद्यदेताभिरेतस्मिन्नाकेस्वर्गेलोकेसीदंस्तस्मादेतानाकसद
स्तथैवैतद्यजमानोयदेताउपदधात्येतस्मिन्नेवैतेनाकेस्वर्गेलोकसीदति ३
59 दिक्षूपदधाति।दिशोवैसनाकाःस्वर्गोलोकःस्वर्गएवैनाएतल्लोकेसादय
त्यन्त्यानांवेलयासंवत्सरोवाअन्त्याःसंवत्सरःस्वर्गोलोकःस्वर्गएवैना ५९
एतल्लोकेसादयत्यथस्तोमभागामेषवैसनाकःस्वर्गोलोकस्तस्मिन्नेवैनाए।

तस्थति ष्ठापयति ४ स पुरस्तादुपदधाति। राज्ञ्यसि प्राची दिगिति राज्ञी ह्येता
मेषा प्राची दिग्वसवस्ते देवा अधिपतय इति वसवो ह्येतस्यै दिशो देवा अधिप
तयोऽग्निर्हेतीनां प्रतिधर्तेत्यग्निर्हेवाच हेतीनां प्रतिधर्त्ता त्रिवृत्त्वा स्तोमः पृथि
व्यां श्रयत्विति त्रिवृता ह्येषा स्तोमेन पृथिव्यां श्रिताज्यमुक्थमव्यथायै स्त
भ्नात्वित्याज्येन ह्येषोक्थेनाव्यथायै पृथिव्यां स्तब्धा रथन्तरं साम प्रतिष्ठित्या
अन्तरिक्ष इति रथन्तरेण ह्येषा साम्ना प्रतिष्ठितान्तरिक्ष ऋषयस्त्वा प्रथमजा देवे
ष्विति प्राणा वा ऋषयः प्रथमजास्त हि स्वयं प्रथमजा दिवो मात्रया वरिम्णा।

ब्रा॰ प्रथ्यं चितिं यावती यैतावती वरिष्ठा प्रथ्यं चिनोत्यद्धि यर्मोवायमधिपतिश्चेति
पं॰ वाक्तैमनश्चनोदीदं सर्वमिधारयत्तेनासर्वं संविदानानाकस्य पृष्ठेस्व
६॰ र्गेलोयजमानञ्च सादयं चितियश्चैवयजमानस्तथामन्त्रः ५ प्रथ्यद्दक्षिणतो ।
60 विराडसिदक्षिणादिगिति विराड्नामैषादक्षिणादिग्रुद्रास्तेदेवा अधिपत
यइतिरुद्राह्येतस्यैदिशोदेवा अधिपतयइन्द्रोहेतीनांप्रतिधर्तेतीन्द्रोहैवाएषहे
तीनांप्रतिधर्त्तापञ्चदशस्त्वास्तोमः पृथिव्यांश्रयत्विति पञ्चदशेनहैषास्तो
मेनपृथिव्यांश्रिताप्रउगमुक्थमव्यथायैस्तभ्नात्विति प्रउगेणहैषोक्थेनाव्य ६॰

यायै पृथिव्यां स्तम्यान्त्र दृत्सम प्रतिष्ठित्या अन्तरिक्षं शिमहृतो दैवा स्तोत्रा
प्रतिष्ठिता अन्तरिक्षं भयस्त्वा प्रथमजा देवेषु तिलस्तोत्रो मन्युः ९ अथप
श्चा। तेस्राउस्मिप्रतीचीदिशितिस्नम्नाहूनामेषाप्रतीचीदिश्यास्तदेवा अधिप
तयः स्यादिस्यादेहतसैः स दिशो देवा अधिपतयो वरुणो देनीनां प्रतिधर्त्तेतिवरु
णो अहेनीनां प्रतिधर्मा समदशास्ता लोमः पृथिव्यां श्रवयतितिसप्तदशेन।
हैषास्तोमेन पृथिव्यां स्थितामस्तवनीयमनुस्युमस्मा याये स्तन्ना वितिमस्तव
नीयेनदैवोस्पुनायाथायै पृथिव्यां स्तन्या वैरूपं साम प्रतिष्ठित्या अन्तरिक्षे।

ब्रा॰ इति वैरूपेण ह्येषा साम्ना प्रतिष्ठितान्तरिक्ष ऋषयस्त्वा प्रथमजा देवेष्विति तस्मो।
पं॰ क्षोतव्युः १ अथोत्तरतः। स्वराडस्युदीचीदिगिति स्वराड्ढ नामैषोदीची दिङ्मरु
९१ तस्ते देवा अधिपतय इति मरुतो ह्येतस्या दिशो देवा अधिपतयः सोमो हेतीनां।
प्रतिधर्त्तेति सोमो ह्येवात्र हेतीनां प्रतिधर्त्तैकविंशस्त्वा स्तोमः पृथिव्यां श्रयत्वि
त्येकविंशेन ह्येषा स्तोमेन पृथिव्यां श्रिता निष्केवल्यमुक्थमव्यथायै स्तभ्नात्वि
ति निष्केवल्येन ह्येषोक्थेनाव्यथायै पृथिव्यां स्तब्धा वैराजं साम प्रतिष्ठित्या ९१
अन्तरिक्ष इति वैराजेन ह्येषा साम्ना प्रतिष्ठितान्तरिक्ष ऋषयस्त्वा प्रथमजा देवेषि

61

तितस्मोक्रोमन्युः ८ अथमध्येऽधिपत्न्यसिबृहतीदिगित्यधिपत्नीह्येनामैषा
न्बृहतीदिग्विश्वेतेदेवाअधिपतयइतिविश्वेह्येतस्यैदिशोदेवाअधिपतयोबृह
स्पतिर्हेतीनाम्प्रतिधर्त्तेतिबृहस्पतिर्ह्येवात्रहेतीनाम्प्रतिधर्त्तात्रिणवत्रयस्त्रिंशौत्वा
स्तोमौपृथिव्यांश्रयतामितित्रिणवत्रयस्त्रिंशाभ्यांह्येषास्तोमाभ्याम्पृथि।
व्यांश्रितावैश्वदेवाग्निमारुतेउक्थेअव्यथायैस्तभ्नीतामितिवैश्वदेवाग्निमारुता
भ्यांह्येषोक्थाभ्यामव्यथायैपृथिव्यांस्तब्धाशाक्वररैवतेसामनीप्रतिष्ठित्या
अन्तरिक्षइतिशाक्वररैवताभ्यांह्येषासामभ्याम्प्रतिष्ठितान्तरिक्षऋषयस्त्वाप्र

ब्रा॰ थमस्तादेवेषितिनस्योकोमन्युः ४ एतावान्वैसर्वोयज्ञो। यज्ञउदेवानामात्माय
पं॰ ज्ञमेवतद्देवाआत्मानंकृत्वैतस्मिन्नाकेस्वर्गेलोकेसीदंस्तथैवैतद्यजमानोयज्ञ
६२ मेवात्मानंकृत्वैतस्मिन्नाकेस्वर्गेलोकेसीदति ५ अथपंचचूडाउपदधाति।य
ज्ञोवैनाकसद्यज्ञउएवपंचचूडास्तद्यइमेचत्वारऋत्विजोगृहपतिःपञ्चमास्तेना
कसदोहोत्राःपञ्चचूडाअतिरिक्तमेवैतद्यद्धोत्रायद्वाअतिरिक्तंचूडःसतद्यत्पञ्चा
तिरिक्तास्तस्मात्पंचचूडाः ६ यद्वेवनाकसत्पञ्चचूडाउपदधात्यात्मावैनाकसदो।
मिथुनंपञ्चचूडाअर्धमुहैतदात्मनोयन्मिथुनंयदावैसहमिथुनेनाथसर्वोय। ६२

कृत्स्नः कृत्स्नतायै । १२ । यद्वेव नाकसत्पञ्चचूडा उपदधात्या । त्मा वै नाकसदः ।
प्रजा पञ्चचूडा अतिरिक्तं वै तदात्मनो यत्प्रजा यद्वा अतिरिक्तं चूडः सततयत्पञ्चा
तिरिक्तास्तस्मात्पञ्चचूडाः १३ यद्वेव नाकसत्पंचचूडा उपदधाति । दिशो वै ना
कसदो दिश उ एव पञ्चचूडास्ता या अमुष्मादादित्यादर्वाच्यः पञ्च दिशस्ता नाकस
दो याः पराच्यस्ताः पंचचूडा अतिरिक्ता वै ता दिशो या अमुष्मादादित्यात्पराच्यो यद्
वा अतिरिक्तं चूडः सततयत्पञ्चातिरिक्तास्तस्मात्पंचचूडाः १४ यद्वेव पंचचूडा उपद
धात्येतद्वै देवा अबिभयुर्यद्वै न इमांल्लोकानुपरिष्टाद्रक्षांसि नाष्ट्रा न हन्युरिति

ब्रा· वे· ६१ तएतानेवल्लोकानास्पृपरिगृह्णात्येकःकृत्स्नोयथापेदेतयथापदेतयस्य ।५ अयंपुरस्ताद्
पश्चात्मायम्पुरोहरिकेशस्माग्निर्वैपुरस्तद्यत्तमाहपुरस्तादितिप्राञ्चंह्यग्निमुद्धरन्ति
प्राञ्चमुपचरंत्यथयद्धरिकेशस्तस्मादाहहरिरिवह्यग्निःसूर्यरश्मिरितिसूर्यस्येवह्यस्य
रश्मयस्तस्यरथगृत्सश्चरथौजाश्चसेनानीग्रामण्याविति वासन्तिकौतावृतू
पुञ्जिकस्थलाचक्रतुस्थलाचाप्सरसाविति दिक्चोपदिशाचेतिहस्माहमाहित्थिः
सेनावन्तेसमितिश्चदंक्ष्णवःपशवोहेतिःपौरुषेयोवधःप्रहेतिरितियद्वैसेना ६१
याञ्चसमितौनावर्मीयन्तेदंक्ष्णवःपशवोहेतिःपौरुषेयोवधःप्रहेतिरितियद ।

63

त्योऽस्मिन्समपोहृवेयो नघः प्रेदति सैभ्यो नमोऽस्त्विति तेभ्य एव नमस्करोति।
ति ते नो मृडयन्त्विति तेनैवास्मै मृडयन्ति ते यं द्विष्मो यश्च नो द्वेष्टि तमेषां जम्भे दध्म।
इति यमेव द्वेष्टि यश्चैनं द्वेष्टि तमेषां जम्भे दधात्यमुमेषां जम्भे दधामीति ब्रूया।
यं द्विष्यात्ततो हत सिप्रपुनरस्थपितन्नाद्रियेत सर्पयन्ति हि द्विषो ह्येव स यमेवं विद्वे
ष्टि ९ अथ दर्विणतो। यन्दर्विणा विश्वकर्मैस्वयमैवा पुरस्ताद्विश्वकर्मा यो येप व
नपघ्रीदं सर्वं कृत्योतिलयनमादद्दर्विणोति तस्मादेष दर्विणावष्टयिषंवाति
नमपरथमस्मनस्मात्स्वेविन्द्रस्य सेनानीग्रामण्यावितिद्वैषो ता वृत्रमेनकावसद।

ब्रा॰ पं॰ ६४

न्नग्नावाप्स्व स्मा वितनि दिशो प्रदिशश्चेति दृस्मा दृस्मा दिवि पितरि मे ते द्यावापृथिवी या

न्नथानाद्धेतीरेतां स्मिंश्च द्वेतिरिति याव्द्थानाद्देवावद्धेती नारेतां स्मिंश्च द्वेतिस्तेभ्यो

नमो अस्त्विति तस्यो को मन्युः ९ अथ पश्चा दयं पश्चाद्दिश्ववा रमसो वाग्रदिमो

विश्वमवायदास्यैवैष उद्दमयेत्स्वं सर्वं मवो भवति तद्यत्समाद्दपश्चादिति तस्मादेते

64

प्रत्यञ्चमेव यन्त मपश्यन्निति तस्यारथ प्रोतस्मामम रथ स्वमेतानीग्रामण्याविति वा।

षिंकौ नाहृतप्रज्ञो बलीवानुज्ञो बली वाप्स्व स्मा वितनि दिक्रो पदिशाश्चेति दृस्मा ६४

दृस्मा दिवि पितरो हो रात्रेहतेते दिश्वबज्ञो बतोऽनुबस्तो बनो ब्राह्मादेतिः सर्पोः प्रदेति

रितिव्याघ्राहेवात्रहेतिः सर्पाप्रहेतिस्तेभ्योनमोअस्तिलितनस्याकोमन्युः १८ ।
अथोत्तरतोयस्तत्रगात्संयद्वसुरितियज्ञोवाउत्तरात्संयज्ञमाद्योत्तरादिममनरनउपा
चारोहियज्ञोययत्संयद्वसुरिमाहयज्ञःहिसंयन्तीतीदेवाश्चितितनस्यतारिसे।
श्चारिष्टनेमिश्चसेनानीग्रामण्याविति शारदौताऋतू विश्वाचीचघृताचीचाप्सरसा
वितिदिक्चोपदिशश्चवितिहस्माहमाहिर्वेदिवैदिश्वावनेस्रुक्वेदिरेवविश्वाचीस्रुग्घृ
ताच्यापोहेतिर्वातःप्रहेतिरित्यापोहवात्रहेतिर्वातःप्रहेतिरतोह्येवाघ्नेवास्पतः
शीतस्तेभ्योनमोअस्तिलितनस्योकोबन्युः १९ अथमध्ये। यमुपर्यर्वाग्वसुरिति

ब्रा॰ पर्जन्यो वा उ परितं यन्नमा होपणीस्व परिदि पर्जन्योऽथ यद्दक्षां स्रुतिमा हतो द्वाबोय
पं॰ सहस्रशिरन्नमस्त्राभ्य: प्रदीयतेतस्मेसन्तिरु स्वधेणा स्थ सेनानी ग्रामा एयाविति हैः।
६६ मन्तिकैतावृतू उ अयं शीव पूर्वं विति स्या स्वरमाविति दिक्को पदिशावेति दस्मादमा।
दित्यिया इति स्रजतेदक्षिणावाव स्रकृजेन्द्ह इति विश्विघुत्सहेति विन्त्वव स्रकृजेन्द्ववाउदे
तिर्विघुत्सहेति स्तेभ्यो नमो अस्त्विति नमो क्रोमन्युः २॰ पतेतैवेतेदेतयश्च प्रहेतय
श्चा। यास्तद्देवापर्षे लोकानामुपरिष्टाङ्गोप्रेन ऊर्ध्वेताथ यास्ता: प्रजापतेते सेना ६६
नीग्रामण्योथ यन्नमिथुनमेनालाम्स्वरमः सर्वेपवत देवा: कृत्स्नानूत्रा सदस्य।

66

जयासहमिथुनेनैतस्मिन्नाकेस्वर्गेलोकेसीदंस्तथोएवैतद्यजमानःसर्वएवकृ।
त्स्नोत्मासहस्वयाजयासहमिथुनेनैतस्मिन्नाकेस्वर्गेलोकेसीदति २१ तावाएतादृ।
शेष्टकाउपदधातिदशाक्षराविराड्विराडेषाचितिस्ताउवैपञ्चैवहदेहस्युपदधातिता
द्वेताअग्नेराशिषस्ताउनमायाश्चितिस्ताउपदधात्यन्नपणोऽग्रेयेंडेनमाविविशिरन्नितस्ता।
दग्नेराशिषोनिराहपञ्चभवन्तिपञ्चहियज्ञआशिषोऽथैतेअन्नराङ्गिरीषत्रिवपञ्च
ग्रीहैतौयदेतेइष्टकेनेदिमावग्रीसङ्ग्शोचातइत्यथोअन्नवमेतगिरीषमन्त्रेनैवाभ्यामे।
तत्संज्ञांकरोति २२ अथातोनाव्हते।शरस्ताउपधायदक्षिणतःपश्चाड्डत्तरतोमध्य

श्रीं पं ६८ 67

उपदधात्येषो नगाः पुरस्ताद्देवा अ उपधाय दक्षिणत उत्तरतो मध्ये पश्चादुपदध्या।
त्वचस्तीत्सपाटनो ह स्वर्गो लोक एतैर्ह देवा इमाँल्लोकान्त्सर्वतः समपिधायाव।
स्तात्स्वर्गं लोकमाप्नुवन्त्तथैवैतद्यजमान इमाँल्लोकान्त्सर्वतः समपिधायाव
स्तात्स्वर्गं लोकं प्रपद्यते ११ ब्राह्मणम् ६ छन्दस्या उपदधाति । त्रैषसवोऽग्निः सं।
स्कृतः स एषोऽत्र श्रियमैच्छन्नो हैषाततः पुरा तस्मात्स्वलमासयच्छ्रियमधारयिष्यन्त।
स्मादिदमप्येतर्हि यत्रैवाप एषोऽलं श्रियै धारणाय राज्याय वा ग्रामण्यै स्यायेवेति ६२
तस्मै देवा एताः श्रियमप्यायच्छन्नेता छन्दस्याः पशवो वै छन्दांसि पशवमशवो।

श्रीः । विवामुपदधाति । विवृद्धैव त्रः पिता माता पुत्रो यो गर्भं उल्वं जराय
यो विवृद्धाय एवैनं तत्कृषिर्हि स्थिमीजमेकैवाति छन्दा भवत्येका ह्येव सा सर्वाणि छ
न्दांसि व्यति सा या सा श्रीर्महत्तदुक्थं तं यजमानं महदुक्थमेता सा शक्वर्यः २त
स्या शिरो गायत्र्या आत्मा त्रिष्टुभो नूकं जगत्याः पतौ पङ्क्त्यो थैतास्तां कटुभा।
स्वना रचिता यत्तत्राणपादायाति छन्दस्सु पदधाति सा सा ति छन्दा एव भवति
गायत्र्यस्तनाः संपद्यन्ति सैव गायत्र्यशीतिर्याः न्दान्तः साना दैतीया उष्णिहः सो
ष्णिग्यच्यत्यबृहशीयदर्दं वैश्वार्यं ते लागंयत्पदा वपनं तदति छन्दा अथ यत्रदोर्यत्सहृद

ब्रा॰ दोहायतद्देवेगायत्रिच्छावत्रुष्टुकमीणात्रदत्रुष्टुभः १ प्रतिष्ठाहिपदा। एता
पे॰ वैहेमदत्रग्युमन्दृष्टकं श्रीः सर्वामेवामाप्एतान्देवाः श्रियंप्रायच्छंस्तथैवा।
६८ स्माज्ञ्यमेताः सर्वाः श्रियंप्रयच्छन्ति ४ यद्देवच्छन्दस्या उपदधाति। तद्वैदेवा
68 एतच्छाकं स्वर्गं लोकमपश्यन्नेतासां तोमभागास्तस्मिन्नविशन्तेषां विशान्ता
प्रजापतिरुत्तमो विशान्तमयः सप्रजापतिरेतानतोच्छन्दस्याः ५ तस्य शिरो गा
यत्र। तायद्गायत्र्यो भवंति गायत्रं हि शिरस्त्रिसो भवंति त्रिवृद्धि शिरः पूर्वा। ६८
हैउपदधाति पूर्वमाहीदं शिरः ६ उरस्त्रिष्टुभः तारेतः सिवोर्बैलयोपदधा।

त्रिष्टुभौवैरेतःसिचाऊर्वौवैप्रतिष्ठुभः ७ श्रोणीजगत्यः।सयावतिपुरस्तात्स्व।
यमातृण्णायैत्रिष्टुभमुपदधातितावतिपश्चाज्जगतीर्योर्वाअयंमध्येप्राणस्तदेषा
स्वयमातृण्णायावस्थापनस्मात्मानानास्पुरस्तात्पुरस्तात्तावतिपश्चाच्छ्रोणी ८
सम्म्यावत्त्रिष्टुभौ।स्ताअनन्तर्हिताजगतीभ्यामुपदधात्यनन्तर्हितेतच्छ्रोणिभ्यामूः।
सक्थ्यावुपदधाति ९ पर्शवोबृहत्यः।कीकसाःककुभःसोऽन्तरेणत्रिष्टुभश्चककुभ
श्चान्तरेतीरुपदधातितस्मादिमाउभयत्रपर्शवोनद्धाःकीकसासुचजत्रुषुच १० ग्री
वाउष्णिहासाअनन्तर्हितागायत्रीभ्यउपदधात्यनन्तर्हितास्तच्छीर्ष्णोग्रीवादधाति ११

ब्रा॰ पदोपङ्क्तःपाङ्क्तःपशुःपङ्क्त्योभवन्तिपार्श्वतोपार्श्वत उपदधातिपार्श्वतोहीमेपशवोयद्वै
प॰ यच्छन्दस्तद्द्विगुणानुपदधातिद्विगुणान्तद्देहम्पशोर्वीर्यंवत्तरंकरोतितस्माद्द्वि
६९ गुणोर्द्धःपशोर्वीर्यवत्तरः ५ उत्तमातिच्छन्दाः।पशवोवैछन्दांस्यन्नम्पशवउदरं
वाअन्नमत्त्युदरंहिवाअन्नमत्तितस्माद्यदोदरमन्नंप्राप्नोत्यथतज्जग्धंयातयामं
भवतितद्यदेषापशूंश्छन्दांस्यत्तितस्मादत्तिच्छन्दाद्वैनामतिच्छन्दाइत्याचक्षते।
परोक्षम्परोक्षकामाहिदेवाः ५ योनिःपुरीषवती।तासंस्पृष्टाउपदधातिसं ६९
स्पृष्टंह्युदरञ्चयोनिश्चपुरीषसंहितम्भवतिमांसैःसमम्पुरीषम्मांसेनवाउदरञ्च

69

योनिश्चमः हितेस्र्वोतिकृत्वा भवत्यथ यथा पुरीषवत्सुतनाः हृदरमथया योनिः ४
नेषाच्या उपदधाति। प्राङ्ह्येषोऽग्निश्चीयते थ्यो प्राङ्ङैष्वाव उदरम्प्राची योनिर्नेदि स्तो
मभागाः हृदयमेवास्तोमभागाः हृदयमुवा उन्नमसयोदरमथयोनिः ५ तेदति।
गानः स्वयमातृण्णाया उपदधात्यथ प्रथमा यां चिता उत्र ततः स्वयमातृण्णाया उद
रञ्च योनिस्त्वोपदधाति यो वा अयं मध्ये प्राणस्तदेषा स्वयमातृण्णैतस्मात्स्याणाम्सो
भयत उदरञ्च योनिं वदधाति तस्मादेतस्य प्राणस्योभयत उदरञ्च योनिश्च ६
प्रतिष्ठाह्यियदा। स्तायद्धि पदाम भवन्ति हृत्वः हि प्रतिष्ठाति स्तोमभवन्ति चिहृहि प्रति।

ब्रा॰

प॰

७॰

70

ष्ठाप स्त्रा ऽरुपदृष्ठापदाधीयस्यतिष्ठ ॥ ७ ॥ सो ऽस्यैष संस्कृत आत्मा । न ह स्यैतमेवं सं
स्कृतमात्मानं ऋर्द्धत्येतं ह स संस्कृतमात्मानमभिसंभवत्यथ यस्यैतमतो ऽन्यथा
ऋर्ध्नोति ऽसंस्कृतं ह तस्यात्मानं ऋर्ध्नोति स ह स ऽसंस्कृतमेवात्मानमभिसंभवति ॥ ८ ॥
तदेतत्सामानिधने ऽभ्युक्तं । यो ऽर्को देवानां परमे व्योमन्नर्कः स देवाः परमे व्योमन्नि ।
येन हैदेवानां विशं ताः प्रजापतिरुत्तमो विशत्तस्मादाहार्को देवानां परमे व्योमन्नि
त्यथ यदाहार्कः स देवाः परमे व्योमन्निति यजमानो ऽग्निरर्कस्तस्यैन ऽन्नमायाज्विनो स । ७०
ह्वै देवा विशस्तस्मादाहार्कः स देवाः परमे परमे व्योमन्निति ॥ ९ ॥ ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥ तृतीयः

प्रपाटकः । सप्तमः कण्डिकासंख्या १०८ गार्हपत्यमुपदधाति । तेहदेवाःश्रा ।
प्याहुर्वामर्त्या आसन्ततेऽब्रुवन्केनेदमराप्स्मेति गार्हपत्येनैवेत्यब्रुवन्गार्हपत्यं वै चित्वा
समाप्स्यथ प्रथमां चितिमपश्याम प्रथमायै द्वितीयां द्वितीयायै तृतीयां तृतीयायै
चतुर्थीं चतुर्थ्यै पञ्चमीमपञ्चम्याऽरदमिति १ तेऽब्रुवं । उपतज्जानीत यथेयमस्माद्
स्वर्गाल्लोकादिरसदिति तेऽब्रुवंश्चेतयध्वमिति चितिमिच्छतेति वाव तदब्रुवंस्तदिच्छतय ।
थेयमस्मात्स्वर्गाल्लोकादिरसदिति २ ते चेतयमाना । एतदपश्यत्रिहेममाहृत्योपदध्या
महइति तमिहाहृत्योपादधत तस्मिन्नवदन्नेव सर्वः शरत्ताडुह्याद्दतिणत श्रादि

१४

ब्रा॰ पं॰ ७१

त्याः पश्चान्मरुत उत्तरतो विश्वेदेवा उपरिष्टादिन्द्रोपदधामेन्द्रोपदधामेति २ तेत्रुव
न्मध्यएवोपदधामहैस्मनो मध्यउपहितः सर्वेषामभविष्यतीति तन्मध्यउपदधत तत
देतां राष्ट्रिमात्मं तदधत मध्यतो मध्यत एवैतदेतां राष्ट्रिमात्मन्नदधत तथैवैत
द्यजमानो यद्धार्हपमुपदधाति यन्तामेवैतच्छ्राधिमात्मं धत्ते मध्यतो मध्यत एवैतदेतां
राष्ट्रिमात्मन्धत्ते ४ यद्देव गार्हपत्यमुपदधात्यन्नं वै गार्हपत्यो न्नाय मग्निश्चितो त्र
वैतदन्नमपिदधाति मध्यतो मध्यत एवास्मिन्नेतदन्नं दधाति ५ यद्देव गार्हपत्य। ७१
मुपदधाति। वेदिर्वै देवलोकोथ वा एष मदिम्पे दिवितो भवति तेयदिहाद्धत्योपद।

यातितस्नेवैतंदेवलोकेप्रतिष्ठापयति ६ यद्वेवगार्हपत्यमुपदधाति। योनिर्वैपु
ष्करपर्णमथवाएषवह्नियोनिंचिनोभवतिमह्निर्होवाएतद्योनेरग्निकर्मयस्मा
पुष्करपर्णान्तंयदित्रोहत्योपदधातितदेनंयोनौपुष्करपर्णेप्रतिष्ठापयतितद्यो
हेषोमह्निर्होभवत्यष्टाविष्टकाउपदधातितस्मात्कोमन्युस्त्वेवाएतैरेवयज्ञमिरेत।
याश्चताश्चिनोतियोऽथवासोमएवायन्नमेवैनदाहत्येहोपदधाति ७ अथपुनश्चि
तिमुपदधा। स्येनहदेवागार्हपत्यंविनानस्मिन्वाधिन्नापशप अथोनिर्वैगार्हपत्याचि
तिरेषोवैयोनेराह्निर्यद्रेतःप्रजातिस्तस्मात्मनस्यांयोनौरेतःप्रजातिन्नापशपत ८

ब्रा॰ तेद्धवा ऽपतन्नासीत यथा सां योनौ रेतः प्रजातिन्दधामेति तेन्द्धेत यस्मासिति वि।
पं॰ ति सिञ्चेतेति वा वतदन्नुव स्तादिञ्चन यथा स्या यो नौ रेतः प्रजातिं दधामेति ९ तेवे
७२ त यमाना। एतां पुनश्चितिं मुपशुं स्ता उपादधतन्तेदेन स्यां योनौ रेतः प्रजातिमद
धुर्मध्यतो मध्यत एवैतदेतस्यां योनौ रेतः प्रजातिमदधुस्तथैवैतद्यजमानो धत्ते।
नश्चितिमुपदधामेतस्यामेवैतद्योनौ रेतः प्रजातिं दधाति मध्यतो मध्यत एवैत
देतस्यां योनौ रेतः प्रजातिं दधाति ९ ताः हैके जघनार्द्धे उपदधाति। जघनार्द्धा
द्धै रेतः सिच्यते पुच्छसंधेः पुच्छाद्धै रेतः सिच्यत इति न तथा कुर्यादिहिदो ह तेयोने ७२

रेतःप्रजातिंदधातियेनयथाऊर्ध्वंनिमय्यपश्चोपदध्यात्तत्तंप्रतियोनौरेतःप्रजा।
तिंदध्याति ॥ अष्टाविष्टकाउपदधाति। अष्टाक्षरागायत्रीगायत्रोऽग्निर्यावानग्नि
र्यावत्यस्यमात्रातावतैवैनमेतदितोभूतःसिञ्चतिपंचकृत्वःसादयतिपञ्चवि।
तिकोऽग्निःपञ्चर्तवःसंवत्सरःसंवत्सरोऽग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्यमात्रातावतैवै।
नमेतदितोभूतंसिञ्चत्यष्टाविष्टकाःपंचकृत्वःसादयतितत्त्रयोदशत्रयोदश
मासाःसंवत्सरस्त्रयोदशाग्नेश्चितिपुरीषाणियावत्यस्यमावानग्निर्यावत्यस्य
मात्रातावद्भवति ॥२ यद्वेवपुनश्चितिमुपदधाति। तद्वाएतद्यथायथंकरो।

ब्रा॰ पं॰ ७१

तियदाहवनीयाद्गार्हपत्यम्पुनश्चिनोतित्रयस्तुनश्चितिमुपदधातियएवायम।
त्रिश्चितस्तमेवैतदाहुत्यासोपरिष्टात्पुनश्चिनोतित्रयश्चितिः संतत्पुनश्चिनोति।
त्रयश्चितिः संतं पुनश्चिनोतितस्मात्पुनश्चितिः ५ तद्धैके। जघनार्द्धेगार्हपत्य।
मुपदधातिपूर्वार्द्धेपुनश्चितिमाहवनीयस्यवाएतौगार्हपत्यस्यैवस्थापनावश्री
इतिनतथाकुर्यादयमेवलोकोगार्हपत्योद्यौराहवनीयउतरोवाअस्मावसेतस्मा
देनाम्पुनरामेवोपदध्यात् ४ यद्वेवगार्हपत्यञ्चपुनश्चितिञ्चोपदधाति।वेदि ७१
श्चैतेअग्नेःअभरवेदिश्चपाश्चयेयेअग्नेःपूर्वेनिवपन्त्यग्नेरस्माःसतेअग्नेःदैतेअग्नेःस्ततयदेतेउप

ष्मयाग्नित्रिरथाति वैदोवेवैनमेतदुष्मवेदोच प्रतिष्ठापयति १५ यद्वेव पुन
श्चितिमुपदधाति। पुनर्यज्ञो हैष उत्तरो हैषा देवयज्या पुनर्यज्ञमेवैतदुपधत्त।
उत्तरामेव देवयज्यामुपैद्दनेपुनर्यज्ञोनमति १६ यद्वेव पुनश्चितिमुपदधाति।
यमैतेशाणाऋषयोयेग्निंसमस्कुर्वंस्तपषतमेवैतत्पुनश्चिनोतितद्यच्चितं।
सत्तेपुनश्चिनोतितस्माद्देवपुनश्चितिः १७ येनऋषयस्तपसासत्रमायत्रिय।
मृतेनतद्दषितादेथानात्रग्निंस्वराभरन्तश्रीन्थानात्रग्निंस्वर्गलोकमाहरस्त
श्मेतत्तस्मिन्नरहत्रिदधेनाकेयग्निमिति स्वर्गौवैलोकोनाकोयमाहुर्भीनवस्ती

ब्रा॰ पं॰ ७४

एंबर्हिषमिति ये विद्वांसः समेतमनवस्तीर्णे बर्हिषमिति सर्वेषां देव सत्तीर्णे बर्हि १८
नपत्नीभिरुग गच्छेम देवाः । पूर्वेभ्योर भिकृतवाहिरण्ये निधायैतेनैनं सर्वैर्गाउ
गच्छेमेत्येतेनाकेरश्यानाः सुकृतस्य लोकइति स्वर्गो वै लोको नाकः स्वर्गा
ल्लोकेरुहानाः सुकृतस्य लोकइत्येतत्तृतीये पृष्ठे अधि रोचने दिवइत्येतद्यत्
तीये पृष्ठे रोचने दिवो यत्रैषएतत्तपति १९ आ वाचो मध्यमरुहद्भुरण्युरि ।
ति । तद्वाचो मध्यं यत्रैषएतच्चीयते भुरण्युरिति भर्तेत्येतदयमग्निः सत्पतिश्चे ७४
कितान इत्ययमग्निः सतां पतिश्चेतयमान इत्येतत्पृष्ठे पृथिव्या निहितो दविद्युत् ।

79

तदितिर एषेश्यिष्मानिहितोदीप्यमानश्श्येतदथस्यंदेक्षुएतंयेएतन्मवश्य
घस्तंदेक्षकृतान्ःसर्वाण्याप्मनश्श्येतत् २० अयमग्निर्वीरन्तमोवयोधाःस्मा।यम
ग्निर्वीर्य्यंवन्तमोवयोधाश्येतत्सहस्रियोद्योततामप्रयुच्छन्नितिसहस्रियोदीप्य
तामप्रमन्नश्श्येतद्विभ्राजमानःसरिरस्यमध्यइतीमेवैलोकाःसरिरंदीप्यमानए
षुलोकेष्वित्येतदुपप्रयाहिदिव्यानिधामेत्युपप्रयाहिस्वर्गंल्लोकमित्येतत् २१
संप्रच्यवध्वमुपसंप्रयतित्या। सृतेनहषिनाहसमेनंप्रच्यवध्वमुपश्चैनंसम्प्रयाते
त्यग्नेपथोदेवयानान्कृणुध्वमितियथैवयजुस्तथामन्धुःपुनःकृण्वानापितरायु

ब्रा॰ वानेतिवाग्वै मनश्चपितावागुवानाप्वाक्च मनश्चैतावश्रीश्रवानाऽसीनयितन्तमे
पे॰ तमित्तियोमाहृषिभिस्तन्तस्ततस्तमेनदाह ॥२॥ उद्बुध्यस्वाग्नेप्रतिजागृहित्वमि
७५ ती। ममेतदग्निमाहोत्वैनंबुध्यस्वप्रतिचैनंजागृहीतीष्टापूर्तेसंसृजेथामयं।
चेतियथैवयजुस्तथामेपुरस्मिन्त्सधस्थेऽध्युत्तरस्मिन्नितियोवाऽअयंलोकःसधस्थं
विश्वेदेवायजमानश्चसीदेतितद्विश्वैर्देवैःसहयजमानंसादयति ॥२॥ येनव
हसिसहस्रं।येनाग्नेसर्ववेदसमित्येतद्वास्यप्रतिज्ञानंतमेधामयेनसहस्रंवह ७५
तियेनसर्ववेदसंतेरमंयजत्त्वोनयस्वर्देवेषुगन्तवइतितेननःस्मंयज्ञंनयस्वर्गो

75

ल्लोकंदेवेषुगंतवइत्येतन्नयन्तेयोनिर्ऋत्वियइतितस्मात्क्रोमन्युरहत्स्विष्टका
उपदधातितस्योपवोकः २७ ब्राह्मणम् १ सप्तमोध्यायः । ऋतव्याउपदधा
त्यृतवएतेयदृतव्याऋतूनेवैतदुपदधातितदेतत्सर्वंयदृतव्याः संवत्सरोवाऋ
तव्याःसंवत्सरइदंसर्वमिदमेवैतत्सर्वमुपदधात्यथोप्रजननमेतत्संवत्स
रोवाऋतव्याःसंवत्सरप्रजननंप्रजननमेवैतदुपदधाति १ यद्वेवर्तव्याउपद
धाति।क्षत्रंवाऋतव्याविशइमाइतराइष्टकाःतत्क्षत्रंहिशयमारन्दधातिताः।
सर्वासुचितिषूपदधातिसर्वस्यान्तहिविशितत्क्षत्रमन्वारन्दधाति २ यद्वेवर्तव्या

ब्रा॰ उपदधाति । संवत्सर एषोऽग्निः स ऋतव्याभिः संहितः संवत्सरमेवैतदृतव्याभिः

पं॰ संतनोति संदधाति ता वै नानाप्रभृतयः समानोदर्का ऋतवो वा असृज्यन्त

७६ ते सृष्टा नानैवासन् १ ते ब्रुवन्न वा इत्थं सन्तः शक्ष्यामः प्रजनयितुं रूपैः

76 समायामेति त एकैकमृतुं रूपैः समायंस्तस्मादेकैकस्मिन्नृतौ सर्वेषामृतू

नां रूपं ते यन्नानाप्रभृतयो नाना ह्यसृज्यन्ताथ यत्समानोदर्का रूपैर्हि सम

मायन् ४ स उपदधाति । तपश्च तपस्यश्च शैशिरावृतू इति नामनी एनयोरे

तेनामभ्यामेवैने एतदुपदधात्यसौ वा आदित्यस्तपस्तस्मादेतावृतू अन्तर्हि ७६

तेनैतद्देवतस्मादेतनावृतश्चनन्तर्हितेनैतस्मादेतेनापपश्यतपस्यश्च ५ अग्नेरस्काः
श्लोकोसीति। संवत्सरयज्ञोग्निः सस्तनुत्राभिः संहितः संवत्सरमेवैतदृतु।
भिः सन्तनोति सन्दधाति कल्पेतां द्यावापृथिवी कल्पन्तामापओषधयइती
दमेवैतत्सर्वमृतुभिः कल्पयति कल्पन्तामग्नयः पृथङ्मम ज्येष्ठ्याय सव्रता
इत्यग्नयोहैते पृथग्यदेता इष्टकास्तद्यथानयोर्ज्येष्ठ्याय कल्पेरन्नेवमेत
दाह ये अग्नयः समनसोन्तराद्यावापृथिवी इमे इति यथैव यजुस्तथाबन्धुः शै
शिराहृतु अभिकल्पमाना इन्द्रमिवदेवा अभिसंविशन्त्विति यथेन्द्रं देवा अभि।

ब्रा॰ पं॰ ७७

संविशएवमिमामूतंस्यैष्टायसंभिसंविशन्तिनेतहेद्रहकेमचनोद्दैद्विमासाकल्प
मानाश्न्ह्रमिवदेवाश्रभिमेविशन्तितियथैतून्नःसकृत्नादयमेकेतदत्नकरो
ति ६ तयदेतेअत्रोपदधाति। संवत्सरएषोऽग्निरिमउलोकाःसंवत्सरस्तस्यद्यौ।
रेवपंचमीचितिर्द्यौरस्यशिशिरऋतुस्तद्यदेतेअत्रोपदधातियदेवास्यैतेआत्मन
स्तदस्मिन्नेतत्प्रतिदधातितस्मादेतेअत्रोपदधाति ७ यद्वेवैतेअत्रोपदधाति।
प्रजापतिरेषोऽग्निःसंवत्सरउप्रजापतिस्तस्यशिरएवपञ्चमीचितिःशिरोस्य। ७८
शिशिरऋतुस्तद्यदेतेअत्रोपदधातियदेवास्यैतेआत्मनस्तदस्मिन्नेतत्प्रतिदधा

न्तितस्माद्देनेऽग्रेऽवोपदधाति ८ मध्यस्वयमातृण्णायै च विश्वज्योतिषश्चर्वा
के उपदधाति द्यौर्ह्युत्तमा स्वयमातृण्णादित्य उत्तमा विश्वज्योतिरर्वाचीनन्तद्दि
वस्मादित्यश्चार्वाचीनन्दधाति तस्मादर्वाचीनमेवातस्तपत्यथोप्रजननमेतदर्वाचीनं
नहिविश्वादिम्याश्च प्रजननन्दधाति तस्मादर्वाचीनमेवातः प्रजायते स्मितं देवा
नः पराकुर्वन्नेयावन्तो ह्येव समना ये देवास्तावन्तो देवाः ९ अथ प्रथमायै स्वय
मातृण्णायै। प्रथमायै च विश्वज्योतिष उपरिष्टाद्धृतके उपदधातीयं वै प्रथमा स्व
यमातृण्णाग्निः प्रथमा विश्वज्योतिरितस्मादूर्ध्वान्तन्दधाति तस्मादितऊर्ध्वोऽस्त

ब्रा॰ वोथोप्रजननमेतदितस्तूर्द्ध्वंप्रजननन्ध्यातितस्मादितऊर्द्ध्वमेवप्रजायते १
पं॰ तानाहुः।क्वेदन्तल्युद्धानीतियोवैभ्रियतऽएतंवोऽहतस्मैमुख्यन्नेतस्मायैवे
७८ वप्रथमेउपदधातितत्सर्वाउपदध्यात् ॥ अथोइमेवैलोकाऽऋतव्या।इमांस्त।
ल्लोकानूर्द्ध्वांश्चितिभिश्चिनोत्यथोऽर्त्तवोवाऽऋतव्याःऋतूंस्तदूर्द्ध्वंचितिभिश्चिनोत्य
थोसंवत्सरोवाऽऋतव्याःसंवत्सरंतदूर्द्ध्वंचितिभिश्चिनोतिनात्रात्मयायजुष्म
त्येष्टकयोपरिष्टादभ्युपदध्यान्नेतत्रस्विशाभ्युपदध्यानीति २ नाहैतापवसा ७८
यात्मा।एताहिदेवाऽऋतव्याभिरेवेमाल्लोकान्समश्नुवतिश्चोर्द्ध्वान्नस्त्रनश्चावाञ्चो।

78

वसव्यैवैनद्यजमानस्तताभिरेवेमाल्लोकान्त्संयानीतस्मोर्द्धानमुतस्मार्वाचः ९२
नडुद्वचरकाध्वर्यवो। त्याएवसंयानीरित्युपदधातितनयाऊर्ध्वादस्यैहेवरेवयन्ते
ताउएवसंयान्यः ।४ अथविश्वज्योतिषमुपदध्यात्या।दिग्नोवाउत्तमाविश्वज्यो।
तिरादित्योह्येवामुष्मिल्लोकेविश्वंज्योतिरादित्यमेवैतदुपदधाति ।५ मध्येवि
श्वज्योतिषमुपदधाति। प्रजावैविश्वज्योतिः प्रजाह्येवविश्वंज्योतिः प्रजननमे
वैतदुपदधाति ।६ अथउत्तमास्वयमातृणायैविश्वज्योतिषमुपदधाति। द्यौर्वा
उत्तमास्वयमातृणादित्यउत्तमाविश्वज्योतिरर्वाचीनन्नहिवश्वादित्यन्दधाति।

ब्रा॰
प॰
७९

79

तस्मादेषोर्वाचीनमेवातस्तपत्यथोप्रजननमेतदर्वाचीनन्नाभेः प्रजननन्दधाति
तस्मादर्वाचीनमेवातः प्रजायते ७ अथप्रथमायैस्वयमातृण्णाया। उपरिष्टा
द्विश्वज्योतिषमुपदधातीयंवैप्रथमास्वयमातृण्णाग्निः प्रथमाविश्वज्योतिरि
तमेतदस्यामग्निन्दधातितस्मादितऊर्ध्वोग्निर्दीप्यतेथोप्रजननमेतदितस्तदूर्द्ध्वं।
प्रजननन्दधातितस्मादितऊर्द्ध्वमेवप्रजायते ८ अथमध्यमायैस्वयमातृ।
ण्णाया। उपरिष्टाद्विश्वज्योतिषमुपदधात्यन्तरिक्षंवैमध्यमास्वयमातृण्णावायु ७९
र्मध्यमाविश्वज्योतिरन्तरिक्षेतद्वायुन्दधातितस्मादयमन्तरिक्षेवायुः ९ ता

त्रेतानि ज्योतींषि चिनयदेनाप एवमुपदधात्येतान्येवैतज्ज्योतींषि समं विदधाति
तस्मादितऊर्ध्वो ग्निर्दीप्यते वांऽसावादित्यस्तपत्यन्तरिक्षे वंतिर्यङ्वायुः पवते ४
परमेष्ठीत्वा सादयति। परमेष्ठी ह्येताम्पञ्चमीं चितिमपश्यद्दिवस्पृष्ठे ज्योतिष्मा।
तीमिति दिवो ह्यसौ पृष्ठे ज्योतिष्मानादित्यः ३॥ विश्वस्मै प्राणायापानाय व्याना
येति प्राणो वै विश्वज्योतिः सर्वस्मा उ वा एतस्मै प्राणो विश्वं ज्योतिर्यच्छेति सर्वं ज्यो
तिर्यच्छेत्येतत् सूर्यस्तेऽधिपतिरिति सूर्यमेवास्या अधिपतिं करोति सादयित्वा सूद
दोहसाधिवदति तस्योक्तो बन्धुः ४॥ ताहैता दैव एवं संयान्त्यपतद्देवा विश्वज्यो।

ब्रा॰ भिरेवेमाल्लोकान्स्पृणोति स्योर्ध्वं नमुत स्माद्वीचस्तथैवैन यजमानो विस्पृणोति भि।
पं॰ रेवेमाल्लोकान्संयातीन स्योर्ध्वं नमुत स्माद्वाचः २२ तदद्दूरकाद्दुयवो। त्वापवसे
८॰ यानी विलपश्यतिनन वाऊर्यादन्यदैवैवेत यंत्येनाउपवसंयान्त्यः २४ ब्राह्मणम्
80 २ अथ लोकं स्पृणामुपदधाति। असौ वा आदित्यो लोकंपृणो छिद्रो माल्लोकान्स्तृय
त्यमुमेवैतदादित्यमुपदधाति तां सर्वासु चितिषूपदधातीमेवै लोका एतास्थित
यो मुत्तदादित्यमेषु लोकेषूदधाति तस्मादेष सर्वेभ्य एवेभ्यो लोकेभ्यस्तपति १। ८॰
यद्वेव लोकम्पृणामुपदधाति। इमा वै लोकंपृणा विशस्मा अस्तरा राष्ट्रकाः सवन्तद्धि

श्पन्नं रन्ध्यानिनाः सर्वा स्वर्वितिश्रूपदधाति सर्वं स्मान्तद्दिशित्तत्रपत्नारन्स्था।
ति २ मैथुकैवमवत्यो। कस्यल्लान्तत्रमेकस्याः स्मियंकरोमध्ययाद्वितीयामिथुन।
न्नदर्द्दुहेनदात्मनोयन्मिथुनंयदात्वैमदामिथुनेनाथसर्वोषच्छन्दः छन्दनायो
पकेनयजुषामच्छीरिष्टकाउपदधातितत्रन्तद्दीर्यणाम्यादधातितत्रेविशोवीर्यव
न्तंकरोत्यथेतराः पृथक्लानायजुर्भिरुपदधातिविशंनत्क्षत्राद्वीर्यन्तरांकरोति
पृथग्वादिनीज्ञानाचेनसः २ सवाश्रस्याः सन्मा मध्यमे उपदधात्य। सुतदादि।
नमेनस्यात्रिशिदधात्यथेतस्तस्मादनोऽउपर्यैस्यथेवस्तस्मादनोऽउपर्यैस्यथेतस्त।

ब्रा॰ स्मात्ततोऽनुपर्यैति ४ स यद्धैतेव प्रथमेऽनुपदध्यात्तिन्द्रुन्नमस्यनूपदध्यात्स्वर्गं हैवास्मा।
पं॰ वादित्यस्माल्लोकान्पर्यैत्यनातिप्राच्यैवेनातिहत्य पूर्वैऽध्वन्नमेऽनूपदध्यात्यसुत्त
८। दादित्यमिमाल्लोकाननिप्रच्यावयतितस्माद्साबादित्य इमाल्लोकानसंक्षि।
81 तोऽदतिणाट्यतः पुनरनुपर्यैति ५ लोकम्पृणाछिन्द्रम्पृणातिलोकं चपूरयच्छि
द्रञ्च पूरयेत्येतद्यो मीदध्रुवाभिमत्यश्चो मीदन्तरिक्षाव स्थातिष्ठितेत्येतदिन्द्राग्नी बा।
बृहस्पतिरस्मिन्योनावसीषदन्नितीन्द्राग्नी व बाबृहस्पतिश्चास्मिन्योनौ प्रत्यतिष्ठि ८।
पन्नित्येतदुष्टुभावा मवाश्रनुष्टुप्माविन्दुरक्तो लोकं पृणानसादयत्यसन्नो य घम्भूद

दोहस्माथिवदन्तिप्राणोवैस्तुददोहाः प्राणेनैवैनमेतत्सन्तनोतिसन्दधाति ६ त
दाहुः । कथमेषलोकंपृणायातयास्त्रीभवतीत्यसौवाआदित्योलोकंपृणायात ।
यामावापृथिव्योवाग्वैलोकंपृणायातयाम्बुवेक ७ अष्टः प्रपाठकः सवैय
ज्ञुष्मतीमुपधाय । लोकंपृणयाश्छादयत्य । न्नंवैयज्ञुष्मत्यः पृष्ठकाआत्मालोकं
पृणाअन्नन्तदात्मनापरिदधातितस्मादन्नमात्मनापरिहितमात्मैवभवति ८ स
वाआत्मन्नेव । यज्ञुष्मतीरुपदधातिनपक्षपुच्छेष्वात्मंस्तदन्नंदधातियदुवाआ ।
त्मंनन्नंधीयतेतदात्मानामवतितन्नपक्षपुच्छान्यथयत्पक्षपुच्छेष्वनैवतदात्मान

ब्रा॰ मवतितत्पुच्छमिति ९ अथ यां यजुष्मतीष्टलोकंपृणाम्यात्मन्नुपदधाति तस्मा
पं॰ द्यमात्माहिस्थिणो मङ्गलतरश्च लोकम्पृणा पक्षपत्पुच्छेषु तस्मात्पक्षपुच्छा
८२ नितनीयांऽसीवानूचीश्च तिरश्चीश्चात्मन्नुपदधात्यस्थानि वा इष्टकास्तस्मादि
82 मान्यन्विञ्चि च तिर्यञ्चि चात्मन्नस्थीनि पराचीरेव पक्षेत्पुच्छेषु न हि किञ्चन।
पत्पुच्छेषु तिर्यगस्थ्यस्ति तद्वै तद्देववित्तस्य व विज्ञानमेव वित्तमितरथा वितः ९
मै वै स्वयमातृण्णां लोकंपृणायाः प्रच्छादयति। प्राणो वै स्वयमातृण्णादित्यो लोक। ८२
मृणा प्राणान्तरादित्येन समिन्धे तस्माद्ययं प्रश्नः प्राणस्तया सर्वमात्मानं प्रच्छाद

यतिसर्वंतदात्मानमादित्येनसमिमिम्येनस्मादयं सर्वंपवात्मोश्वस्तैहैतदे
वज्जीविष्यतस्वमरिष्यतश्चविज्ञानमुञ्चपवर्जविषश्छीनोमरिष्यन् ॥ सय
स्याः सूत्रांप्रथमे उपदधाति । ततोईशाभिः संश्छादयन्नेत्या स्वयमात्मणायेस
तैनेवदक्षिणावृन्नवैनेनस्वयमात्मणाः संश्छादयन्नेमानूक्षायायाश्चथपुनरेतसा ।
नमववि संश्छादयति ५ आत्मानमग्रे संश्छादयता । त्माद्धेवाग्रे संभवतः सं
भवत्यथदक्षिणापत्तमथपुच्छमथोत्तरंतद्दक्षिणावृत्तद्धिदेवत्रायोपवंवाश्रमा
वाहिन्यः समांलोकान्दक्षिणावृद्दुपर्यैति ५ सपष्ठप्राणाप्वयलोकम्मरणा ।

ब्रा॰ नयात्सर्वमात्मानंशक्षादयतिसर्वोह्यिमत्तदात्मन्याणाद्न्यानितस्त्राससैषाङ्कुत्रा
पं॰ भिप्राम्नयात्प्राणोहास्यनदङ्कुत्राभिप्राम्नुयायद्वैप्राणोङ्कुत्राभिप्राम्नोतिस्त्र।
८३ प्यतिवावैनम्लायतिवानस्मादेनंसर्वमेवैनयाशक्षादयेत ।४ सवाआ
83 त्मनएवाधिपदंशुक्लानिविनोत्यात्मनोह्येवाद्यङ्कुरानिप्ररोहन्त्यथयपरस्ता।
दर्वाचीरूपदध्यायथान्यतआहृत्यांगंप्रतिदध्यात्तादृक्तत् ।५ नाभिद्घ्नात्तक्रु
ष्णास्तुपदध्यात्दाच्छेतिवाएषायाभिघनत्रान्नेभ्यस्तद्रूपंयत्कृष्णंत्वेदान्नमात्मा ८३
नमभिसस्कुरवाऽइतिनाभिद्घ्नापरासेत्त्वेदनान्नेमात्मानोमद्दिद्धीकरवाणीतिपि

क्ष्यमः प्रतिसंख्याय यथाविराजमतिरिच्येरन्नेनरामुद्धेवयुल्लेष्ठेवल्लनाश्रा
द्धेन्तिनाभिवोकरउकिरेउकयोवाश्वतिरिक्तस्यप्रतिष्ठानयत्रातिरिक्तस्य
प्रतिष्ठानदेवैनापशून्प्रतिष्ठापयति ॥१६॥ अथातःषट्कामाद्याणामेवपादमा
त्रीः प्रथमायांवोत्तमायांवविन्धोरुपदध्यात्प्रतिष्ठावैपादोयोवैपादः सद्रूत
उर्द्धस्यमाद्योवर्षिष्ठाः स्तुत्येयूर्धस्याकिञ्चवर्षीयोस्यात्स्तिश्यालिखिताभव
त्यस्तिस्वस्थितयःस्पृष्टिवृतोदीमेलोकाअपरिमितालिखितेद्वसोदेनेवि
तीश्रपरिमितउवरमः सर्वास्तेवश्यालिदितनवमः स्पृः सर्वैय्येवेमेलोकाखि

ब्रा० वृतः ९ अथातऽइष्टकानामेवावपनस्य। यांकामयेत क्षमतीमिष्टकांवियातमस्या
प० ध्ममायाविनाउपदध्यादन्तरितैमं मध्यमाचितिरन्तरितमुवै सर्वेषाम्भूतानामा
८५ वपनमथात्रनैयत्क्षमन्यऽइष्टकाऽउदरं मध्यमाचितिस्तदेतदन्नंदधाति १०
नदाहु।न्नोपदध्यान्नेदतिरेचयानीति सर्वाऽउपेवदध्यात्कामेभ्यावापनाऽइष्टु।
काउपधीयन्तेनैवैकामानामतिरिक्तमस्ति सर्वैनैवोपदध्यादेतावद्धापन।
हैवात्रकुर्वंत ११ ब्राह्मणम् १ अथपुरीषन्निवपति। मांसंसमेपुरीषम्मांसं
सेनैवैतन्मेतत्प्रच्छादयतीष्टकाउपधायायास्थ्यंष्टकाअस्थिनन्मांसैः संछादय ८५

ति । सवै स्वयमातृण्णामुपदधाति । प्राणो वै स्वयमातृण्णात्मान्नं पुरीषं प्राणेन त्वेदधाति तेन सर्वमात्मानं प्रच्छादयति तस्माद्यत्प्राणेनं धीयते तत्सर्वमात्मानमवति सर्वमात्मानमनुव्येति २ न स्वयमातृण्णामुपदध्यादित्येक आहुः प्राणः स्वयमातृण्णा नेत्प्राणानपिदधानीति स वा उपैव वपेदन्नेन वै प्राणा विष्टब्धा यो वा अन्नमत्ति स एवैनस्य प्राणा रोहन्ति तयस्माद्वनपाङ्क्षन्ति यथाश्रुद्धास्मीन्सृष्टिरेव हसोऽमुष्मिल्लोके संभवति तस्मात्स्वयमातृण्णामेवोपवपेत् ३ स्वयमातृण्णा यामोष्णा । न्नकया संछादयन्त्रेणापरिश्रितः स तेनेव दस्तिणाद्

ब्रा॰ जघनेन स्वयमातृण्णां संछादयन्नैत्याङ्गनस्त्रक्षायै ४ आत्मानमग्रे संछादय।
पं॰ त्मा।त्मा ह्येवाग्रे संभवतः संभवतः संभवत्यथ दक्षिणं पक्षमथ पुच्छमथोत्तरं।
८५ तद्दक्षिणावृत्तद्धि देवत्रा ५ स यः प्राणः प्रवयस्तु शीर्षं। तेन सर्वमात्मानं प्रच्छा
85 दयति सर्वस्मिंस्तदात्मन्प्राणं दधाति तद्यद्धास्यैतदंगं नाभिप्राप्नुयात्प्राणो हा
स्यैतदंगं नाभिप्राप्नुयाद्यद्वै प्राणोऽङ्गं नाभिप्राप्नोति शुष्यति वा वै तन्म्लायति
वा तस्मादेनं सर्वमेवैतेन प्रच्छादयेत् ६ इन्द्रमिद्गाथावीवृधयन्नितीन्द्रं हि स ८५
र्वाणि भूतानि वर्द्धयन्ति समुद्रव्यचसं गिर इति महिमानमस्यैतदाह रथीतमं

रथीनामितिरथ्यैतन्मोक्तोरथीनामाजानाꣳ सत्पतिंपतिमित्यन्नंवैवाजा।
अन्नानाꣳ सत्पतिंपतिमित्येतदेवस्तानुष्टुभानिवपत्येतद्वै छिपुरीषेनदैतदर्हेम
मेयेत्सुरीषमर्हेमेष्टकं ७ नदात्रूयेत्सवैस्कन्दोभिः सर्वाभिर्देवताभिरिष्टं।
काउपदधात्यथैतदेकायैकदेवत्याविवपतिकथमेतदर्धमर्धोरितीन्द्रोवैस
र्वान्स्वान्सतिप्रतिस्तयोदेवस्तानिवपतितेनैतदर्हेमयेरथयदनुष्टुभावाचा।
अनुष्टुम्वागुमर्षीणिवृन्दाꣳ सितेनोपदधाहेम ८ अथविकर्णीञ्चस्वयमा
तृणाञ्चोपदधाति। वायुर्वैविकर्णीद्यौरुत्तमास्वयमातृण्णावायुञ्चैतद्दिवञ्चो

ब्रा॰ पदधात्यन्नमेऽउपदध्यात्रन्नमेहिवायुश्चयोश्चसंस्पृष्टेसंस्पृष्टेहिवायुश्चयोश्च।
पे॰ पूर्वाश्विकर्णीमुपदधात्यर्वाचीनन्तद्दिवोवायुन्दधातितस्मादेषोऽर्वाचीनमे।
८६ वातःपवते ९ यद्वेवविकर्णीमुपदधाति।यत्रवाऽअदोऽश्वंविततिमवघ्रापय
86 न्तितदसावादित्यइमाल्लोकान्त्सूत्रेसमावयतेतद्यत्तत्सूत्रंवायुःसयःस
वायुरेषासाविकर्णीतद्यदेतामुपदधात्यसावेवतदादित्यइमाल्लोकान्त्सू।
त्रेसमावयते १० यद्वेवविकर्णीञ्चस्वयमातृण्णाञ्चोपदधात्यायुर्वैविक। ८६
र्णीप्राणःस्वयमातृण्णावयुश्चतत्प्राणञ्चोपदधात्यन्नमेऽउपदध्यात्रन्नमेयात्र।

अप्राणच्छ्रमः स्वेदेमः स्वेदेभ्यायुरप्राणा अग्रहं वौमन्वशं विकाणीमुपदधात्या
युष्मानस्याणामभयतः परिगृह्णाति ॥ प्रोथदश्वोनयवसे। विष्वक्त्मदामहः
संवरणा द्यस्मात्। आदस्यवातो अनुवाति शोचिरस्य स्मतेऽजनंकृष्णमस्ती
ति यदा वा एतस्य वातोऽनुवाति शोचिरस्यैतस्य व्रजनं कृष्णं भवति त्रिष्टुभोपद
धाति त्रैष्टुभी हि वायुराग्नेयाः शिक्यं संयानि कृत्ययानि कृत्स्नो हि वायुरथ यद्वा।
तस्मात् द्वातो हि वायुः १२ अथ स्वयमातृण्णामुपदधात्ययो वा सद्ने साद
यामीत्येवा आयुस्त्वस्येतत्सदनमवनश्येष घरीदः सर्वं भवति छायामित्येतस्य

ब्रा॰ हीदꣳसर्वंश्छायायाः समुद्रस्याद्धृदयंनिसमुद्रस्य शतन्हृदयꣳरश्मीवतीभास्व।
पं॰ तीमितिरश्मीवतीह्येषाभासत्यायाद्यांभास्यापृथिवीमोर्वन्तरिक्षमित्येवꣳ।
८ ह्येषरश्माँल्लोकानाभाति ॥३॥ परमेष्ठीत्वासादयत्विति। परमेष्ठीह्येतांपञ्चमींचि
87 तिमपश्यत् ॥४॥ यद्वेवपरमेष्ठिनोपदधाति। प्रजापतिम्बिस्रस्तन्देवता आदा
यमुद्क्रामंस्तस्यपरमेष्ठीशिर आदायशान्तमैतियच्छर्दिःशान्तमत्तेनेत्येतत्।
योक्रम्यानित् ॥५॥ तमब्रवीदुपमेहि प्रतिमएतद्धेहि येनमेवमुदक्रमाविति। ८
किम्मेततोभविष्यतीतित्वद्देवत्यमेवमएतदात्मनोभविष्यतीतितथेतदस्मिन्नेतस्य

रमेष्ठी प्रत्यष्ठहस्थात १६ नं वै षोन मा स्वयमातृणो । तदस्यैतदात्मनस्तृयदेतामत्रोप
दधाति यदेवास्यैषात्मनस्तदस्मिन्नेतत्प्रतिदधाति तस्मादेनामत्रोपदधाति १७
दिवस्पृष्ठे व्यचस्वतीं प्रथस्वतीमिति । दिवो ह्येतत्पृष्ठं व्यचस्वत्प्रथस्वद्दिवं यच्छ दिवं
दृंह दिवं मा हिंसीरित्यात्मानं यच्छात्मानं दृंहात्मानं मा हिंसीरित्येतत् १८
विश्वस्मै प्राणायापानाय । व्यानायो नायेति प्राणो वै स्वयमातृण्णा सर्वस्मा उ वा ए
तस्मै प्राणः प्रतिष्ठायै चरित्रायेतीमे वै लोकाः स्वयमातृण्णा इम उ लोकाः प्रतिष्ठा च
रित्रं सूर्यस्त्वाभिपात्विति सूर्यस्त्वाभिगोपायत्वित्येतत्तयावसस्येति मह्यास्वस्त्ये ।

ब्रा॰ ष्वेतद्वर्हिष्म १६ नानोपदधाति। नानाहिवायुष्यध्यौषस्यसकृत्सादयतिसमानेन

पं॰ करोतिसमानंह्यायुष्यप्राणस्यनेवाउभेपवशार्केसभवन्तउभेस्वयमातृण्णासमा

८८ नंह्येवायुष्यप्राणस्याथैनेसूददोहसाधिवदतिप्राणोवैसूददोहः प्राणेनैवैने

88 एतत्समन्ततोतिसंदधाति २० तास्वस्यसूददोहसस्त्या। पयोवैसूददोन्नंदोहःसो

मंश्रिणन्तिष्टस्नयस्त्पत्नैवैवयज्ञजन्मान्देवानामितिसंवत्सरोवैदेवानांजन्म

विशइतियज्ञोवैविशोयज्ञेहिसर्वाणिभूतानिविष्टानित्रिषधारोचनेदिवइतिसव ८८

नानिवैत्रीणिरोचनानिसवनान्यात्मेनदाहात्रुष्टुभावामवाश्रउष्टुवायुस्सर्वेप्राणा।

वावावैवैनेपतत्प्राणेनवसन्तनोतिसल्वथातिमवाएवैकामतीसृद्ददोहाः स
र्वा रिष्टकाअनुसंचरतिप्राणोवैसृद्ददोहास्तस्मादयमेकएवप्राणः सन्तसर्वा ।
ण्येगानिसर्वमात्मानमनुसंचरति ११ ब्राह्मणम् ४ अथस्तूयमानस्यस्तस
मानिगायती । मैवैलोकाः स्तूयमानस्यलापतनाः शार्करास्तादेवा उपधायैता
दृशीरेवापश्यत्नमयैताः शुक्ताः शर्कराः १ तेब्रुवन्नुपतज्जानीतयथैषुलो
केषुरमस्मुपजीवनंदधामेति । २ तेचेतयमाना । एतानिसामान्यपश्यंस्तान्य
गायंस्तैरेषुलोकेषुरसमस्मुपजीवनमदधुस्तथैवैतद्यजमानोयदेतानिसामानि

ब्रा॰ गायत्येष्वेवैतल्लोकेष्वसमुपजीवनन्दधाति ३ स्वयमातृण्णासु गायती मे वै लो
पं॰ काः स्वयमातृण्णा एष्वेवैतल्लोकेष्वसमुपजीवनन्दधाति ४ स वै भूर्भुवः स्वरि
८९ त्येतासु व्याहृतिषु गायति भूरिति वा अयं लोको भुव इत्यन्तरिक्षलोकः स्वरि
89 त्यसौ लोक एष्वेवैतल्लोकेष्वसमुपजीवनन्दधाति ५ त्रीणि वै नाना प्रस्तावा
नि। समाननिधनानि नानानियज्ञात्रा प्रस्तावानि नाहैना एपशपन्नपयन्समान।
निधनान्येकाह्नेव यज्ञस्य प्रतिष्ठैकनिधनं स्वर्ग एव लोकस्तस्मान्नह्न्पीति। ८९
त्रिधनानि ६ अथैनं हिरण्यशकले प्रोतम्यात्रेष समन्वौग्निः संस्कृतं तस्मिन्द।

वापतदस्मतं रूपमुत्तममदधुस्तथैवास्मिन्नयमेतदस्मतं रूपमुत्तमन्दधा।

ति ७ यद्वेवैनं हिरण्यशकलैः प्रोक्षत्येतद्वा अस्मिन्नदो मृंष्ठरत्ताद्रूमात्त

न्नूमध्यतोदधाति रुक्मञ्च पुरुषञ्चैनमेतत्सर्वमेवोपरिष्टादमयानत्वा

प्रह्लादयति ८ द्वाभ्यां द्वाभ्यां शान्ताभ्यां। द्विपाद्यजमानो यजमानोग्निर्यावान

ग्निर्यावत्यस्यमात्रातावतैवैनवास्मिन्नेतदस्मतं रूपमुत्तमंदधाति पञ्चकृत्वः

पञ्चचितिकोग्निः पञ्चर्तवः संवत्सरः संवत्सरोग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्यमात्राता

वतैवास्मिन्नेतदस्मतं रूपमुत्तमंदधाति सहस्रेण सर्वं वै सहस्रं सर्वेणैवास्मि

त्रेतदस्मतंः स्वरूपस्तुनमस्थाति ९ पश्चादग्रेप्रक्षि॰ षां त्रयोनलोदक्षिणायष ।
स्ताप्रत्यक्कु॰ थजवेनेनयरीत्मदक्षिणतउदक्षि॰ षंस्तहविर्णणवृत्तन्हिदेवत्रा याजुप ।
रीत्यपश्चात्प्राक्षि॰ षंस्तथोदास्येतत्याणेवकर्मकृतंभवति ९ सहस्रस्यप्रमासि
सहस्रस्यप्रतिमासि - - - न्मासिसहस्रोसिसहस्रायत्वेतिसहस्रमेवसहस्र
ंः सहस्रमसिसर्वस्मैत्वेत्येतत ॥ अथातश्चितिपुरीषाणामेवमीमांःसा । यमे
वलोकः प्रथमाचितिः पशवः पुरीषंयत्प्रथमांचितिंचितिपुरीषेणप्रच्छादयती ९॰
मन्तंलोकंपशुभिः प्रच्छादयति १२ अन्तरिक्षमेवद्वितीयाचिति । ईयांःसि ।

ब्रा॰
पं॰
९॰

९०

पुरीषंयद्द्वितीयाञ्चितिम्पुरीषेणप्रच्छादयत्यन्तरिक्षन्तद्वयोभिःप्रच्छादय।
ति ३ द्यौरेवतृतीया।नक्षत्राणिपुरीषंयत्तृतीयाञ्चितिम्पुरीषेणप्रच्छादयति
दिवन्तन्नक्षत्रैःप्रच्छादयति ४ यज्ञएवचतुर्थीचितिः।दक्षिणाःपुरीषंयच्चतु।
र्थीञ्चितिम्पुरीषेणप्रच्छादयतियज्ञन्तद्दक्षिणाभिःप्रच्छादयति ५ यजमान
एवपञ्चमीचितिः।प्रजापुरीषंयत्पञ्चमीञ्चितिम्पुरीषेणप्रच्छादयतियज।
मानन्तत्प्रजयाप्रच्छादयति ६ स्वर्गएवलोकःषष्ठीचितिः।देवाःपुरीषंयत्षष्ठीं
चितिम्पुरीषेणप्रच्छादयतिस्वर्गन्तल्लोकन्देवैःप्रच्छादयति ७ अमृतमेवसप्त

ब्रा॰ पं॰ ९१ मीविति। स्तासुत्तमासुपद्धायमस्तेनेनदस्मात्सर्वस्मोत्तमन्यथानितस्मादस्मसर्वस्मा
स्तमतमनमत्तस्माद्धवायनतन्नहितास्तस्माउतेस्तनाशत्याधिदेवतम् १८ अथाध्या
त्मं। येवैयमप्रतिष्ठाथश्वायमवाड्ढाणानन्यस्यमावितिमर्माः संपुरीषंयत्त्वथ।
मांवितिमपुरीषेणाप्रच्छादयत्येतदस्मतदात्मनोमाः मैः संच्छादयतीष्टकाउप।
धायास्मीष्टकाश्चमितन्माः मैः संच्छादयतिनायस्मात्संच्छादयतितस्मादिम
प्राणाश्चधस्तात्संछन्नाउपरिष्टात्प्रच्छादयत्येतदस्मतदात्मनउपरिष्टान्माः मैः
संच्छादयतितस्मादस्मैतदात्मनउपरिष्टान्माः मैः संछन्नान्नावकाशते १९ य ९१

91

हृद्धम्प्रतिष्ठाया अर्वाचीनम्मध्या। तद्वितीया चितिर्म्माऽऽसमग्रीवं यद्वितीया चि या।
च्चितिपुरीषेण प्रच्छादयम्भिन्तदस्मतदात्मनोमाऽसैः संच्छादयन्तीष्टकाउपधा
या स्थीष्टकाग्रग्भिनन्माऽसैः संच्छादयति पुरीषउपदधाति पुरीषेण प्रच्छादयत्ये
तदस्मतदात्मनउभयतोमाऽसैः संच्छादयति तस्मादस्यैतदात्मनउभयतोमाऽसैः
संच्छन्नत्वावकाशते २० मध्योपवरतीयाविचिति। यद्धृद्धं मध्यादवाचीनं ग्रीवा।
भ्यस्तच्चतुर्थी चितिग्रीवा एव पञ्चमी चितिः शिर एव षष्ठी चितिः प्राणा एव स
प्तमी चितिस्ताम्तुत्तमामुपदधाति प्राणी स्तदस्य सर्वस्योत्तमास्तधाति तस्मादस्य

ब्रा॰ सर्वस्य प्राणाउत्तमाः पुरीषउपद्रुध्यान्ति माऽ सर्वे पुरीषममाऽ स्मेनस्याणान्यतिष्ठा
पं॰ पयन्तिनोपरिष्टान्स्कन्दयन्ति तस्मादिमे प्राणाउपरिष्टात्संक्रान्ताः २१ ब्राह्म।
९२ णम् ५ चतुर्थः प्रपाठकः । समाप्तः । कण्डिकासंख्या ९९ सर्वकण्डिका
संख्या ४३७ शुभम् ॥ राम ॥ ✤ ॥ ✤ ॥ ✤ ॥ ✤ राम ॥

92

९२